

15097

84 ҚазБ

И 48

З. ИМАНБАЕВ

АЙНАЛАЙЫН,
АДАМДАР!

32 ҚазБ

И 48

И

АЛМАТЫ—1975

З. ИМАНБАЕВ

АЙНАЛАЙЫН, АДАМДАР!

ОЧЕРКТЕР МЕН ДЕРЕКТІ ӘҢГІМЕЛЕР

«ҚАЗАҚСТАН» БАСПАСЫ

А л м а т ы — 1975

32 Каз 5+63
И 48

З. Иманбаев.
Айналайын, адамдар! (Очерктер мен деректі әңгімелер. Алматы,
«Қазақстан», 1975.
88 бет.

Солтүстік Қазақстан облысында еңбегімен ел құрметіне бөленген сан түрлі мамандық иелерінің жарқын өмірі осынау кітаптың негізгі арқауы болып табылады. Кітапта тың көтерген адамдардың ерлігі, малыштардың, дәрігерлердің тағы басқа мамандық иелерінің жарқын еңбегі жөнінде жазылған көптеген қызықты очерктер мен деректі әңгімелер бар.

Автордың осынау кітапқа енгізіп отырған бүгінгі бақытты өміріміз үшін күрескен ардагер жандар туралы шығармалары да тартымды жазылған. Оқырман жұртшылық З. Иманбаевтың бұл еңбегін жылы қабылдайды деген сенімдеміз.

И $\frac{11302-174}{401(07)-75}$ 154-75

© «Қазақстан» баспасы, 1975 014.197

Северная Казахстанская область
БИБЛИОТЕКА
г. Петропавловск

019

ТЫҢ КӨТЕРУ ОСЫЛАЙ БАСТАЛДЫ

(Деректі әңгіме)

Боран түтеп тұр. Қыс барлық қаһарын көрсетпек болғандай-ақ, үйіріп соғып түк көрсетпейді.

Жақып ақсақал даланың осы бір сыр мінезін көзбен көріп, қолмен ұстағандай танып біліп отыр. Сыртқа елеңдеп қарайды. Жатаған терезенің кішкене көздерін шел басып, ақырайып кеткен. Гуілдеген долы жел терезені қар қиыршықтарымен өршелене ұрғылайды. — «Бәлекет әйнектерді қиратар ма екен! — деді күңкілдеп. — Мынадай сұрапылда біреулер жазым болмаса жарар. Апырай, әлгі бала неге кешікті!»

Қабырға сағаты түнгі онды соқты.

— Отағасы-ау, жатып дамылдасайшы, ертең жұмысың бар ғой! — деді арқасын аласа пешке сүйеп отырған Жәнипа кемпір. Жақан үлкен денесімен бұрылып кемпіріне қарады. Ұршығын зырлата түсіп, шынашағына сабақтап ораған жүнді созғылап қойды. Пеш пен бөлген ұзын үйдің есік жағы қара көлеңке. Пілте шамның әлсіз жарығы ол жаққа жетер емес. Қараңғы босағада қозылақтың пырт-пырт шөп шайнағаны естіледі.

— Әлде қандай келімсектерге бола мынадай қатерлі түнде жалғыз баланы далаға жұмсадың. Жазым болса қайтесің. Келе жатқандар қай туысың, қай жекжатың еді! Мына Метровкенің орысындай орыс шығар. Сен шал кит етсе тасырандап сөз бермейсің. Әбден құтырып алғансың, тіптен. Сен...

Тығылып отырған Жәнипа сөзді төпей-ақ жөнеліп еді. Жақан:

— Тоқтат!... Бұл қатынның миы жетер іс емес, о несіей, үдетіп бара жатқаны! — деді.

Көз алдында бадырайған меңі бар шұбар жүзді Жәнипа ашу қысқан қалыпта тыйылып қалды. Ерегескенде төсекке жатып қалғысы келіп еді. Бала тоңып оралар, ыстық ас дайындап қояйын деген ойда. Екеу ара тіл қатысу болған жоқ. Жақаң ер тұлғасымен шарт жүгінген қалыпта тапжылмай отыр. Қарасынан ағы көп істік сақалының ұшын қайырып әкеліп ерніне басыпты. Үлкен ала көздерін терезеге беріп, бір нүктеге қадалып қалған. — «Апырай, бала-шағалары болса қнын-ау!»

Жақаңның сол қалыпта қанша отырғанын қабырғадағы қара сағат қана есептеп тұрған. Бір кезде шым үйдің есігі шалқасынан ашылып қараңғыдан аппақ адам қорбандап кірді. Сұрапыл боран өзімен бірге ере келетіндей-ақ, есікті асығыс жауып тұра қалды. Ішігінің жағасынан, жеңінен, қойнынан кесек-кесек қар саулап түсті. Қарлы киімдерін төл үйшігіне қарай сілкіп тастап, қайқайып қатып қалған кигіз етігімен тарсылдата басып төрге шықты.

— Апырай, Кәкенжан-ай аманбысың? Үсініп қалмадың ба? Садағаң кетейін-ай! — деп Жәнипа жұлмалап шешіндіріп жатыр. Жақып сол орында шарт жүгінген қалыпта үнсіз отырған бойы жалғыз-ақ сөз сұрады:

— Табылды ма?

— Жоқ.

Кәкен бетіне жабысқан соқта қарды сыпырып, қатып қалған пимасын мықшындап суырып тастады. Кемпір самауырға ұмтылды. Жақып сәл қозғалып қойды.

— Қайдан іздедіңдер?

— Мына Ақсуат, Сулы, Батпақкөл жақты шолып шықтық. Жылтыраған бір от көрінбейді. Мотор үні де естілмейді. Тіршілік біткенді жалмап жұтып қойған сияқты.

— Әттеген-ай, олай болғанда... Ие, олай болғанда Нашанның қыстауына қарай әлде Итікenniң қорымына қарай ауытқып кетпесе игі еді. Атың тың ба?

— Тың сияқты, бірақ суыққа енді қайрат қыла алмас!

— Суыққа қайрат қыла алмас деймісің...

Жақаң шын күйзеліп кетті. Жол білмейтін жер жағдайын түсінбейтін адамдар келе бере сонау Ақжардың қия жарына құлап мерт болуы да ықтимал-ау! Жоқ мұнымыз ұнамас. Елміз ғой.

Жақып карт ауыр денесін көтеріп орнынан тұрды.

— Қайда барасың! — деп баж ете түскен Жәнипаға жай ғана мойын бұрып:

— Керуенді іздеуге барам, — деді.

— Құдайы құрғыр-ау! Баладан қорқып қос үрей болған сорлы басым-ау! Енді сен тентіремекпісің. Мына сұрапылда жалмауыздың өзіне де жан керек шығар. Бармайсың, жібермеймін! — деп кемпір байбалам салды. Жақаң сабырлы қалпын өзгертпей мұртын көтеріп күлімсіреді де:

— Жақып жетпіске келгенше қатып тілін алып көрген жоқ. Қартайып кетпесе әлі де солай болар! — деп тымағын бастыра киіп тысқа шықты. Өкпек дауыл өкіре соғып тұр. Басқарманікіне барып терезе қағып:

— Уай, Ботай бармысың?! Есігіңді аш! — деді, дауылмен қоса дауыс салып. Жылы үйге Жақып кіргенімен тізе бүгіп отырмады. Ботай жұп-жуан денесін быртық саусақтарымен қысып, сипалап біраз отырды да:

— Сұрапыл соғып тұрғанда қайдан іздеуге болады? Текке өлеміз ғой. Бізге керуеннің алдынан шық деген жарлық болған жоқ — деді, қалың ернінің үстіндегі шолақ мұртын сипалай сөйлеп. — Өзім бара алмаймын!

— Бара алмасаң ат пен екі адам бер. Мен қалайда табам осы түні. Басқарма аһылап-үһілеп киініп, ішінен пәлекет шалға ренжумен болды.

Жақаң ауылдан шыға бере ат басын тартты. Дала даңғаза болып, әлем апаты бар бүлігін айдап тұр. Қартын астындағы қаба жал күреннің күйрық жалын қозғап үйіре түседі. Кейінгі жігіттерді тосып алып үзеңгі тақастыра тоқтады да, айқайлап:

— Жел құбыладан соғып тұр. Таңға жақындамай бағытын өзгертпейді. Желге қамшылар жағымызды тосып, жаңылмай жүріп отырайық. Бет алысымыз Итікен, Нашан болсын. Қалып қоймаңдар! Ал, кеттік!

Жолаушылар сүтке сүнгігендей ақ қоймалжыңға ұмтылып кіре берді. Алда қас батырдай қайыспас Жақаң жортып барады. Кәкен мен Жақаң жылы қорадан шыққан аттарын желге қарсы бағыттап алмай кібіртіктеп, шегіне жортақтайды. Ауыл қарасы үзілген соң қалақай сары жігіт Жақанның көңіліне қорқыныш орнап айналаға жалтақтап қараумен болды. Үйіріп соққан ақ қардың арасында қылтып көрінген шок тобылғы да күжірейген бөрі пішіндес бірдеңелерге ұқсап, жүрегі мұздап кетеді. Басқарма айтпақ түгіл жебірейілдің өзі айтса да неге

шықтым екен! — дейді, ерге жабыса түсіп. Кәкен әкесін жалғыз жібере алмады.

— Шал өлгеніне өкінбейді. Тіленіп барады. Ол «сен шықпа үйден» деп қыңыр мінезге басқан Жәнипаға:

— Апа, жігіт емеспін бе қарт адам қайрат жасағанда мен үйде отырам ба? — деді.

— Әлде қайдағы бір жолаушылар үшін өлетін болдыңдар-ау! — деп дауыстай бастап еді.

— Қойыңыз, апа ештеңе етпейді. Көп ұзамай қайтып ораламыз! — деп, шығып кеткен еді.

«Тез қайтамыз» дегенімен, жолаушылар қайта қоймады. Бет алған Итікен, Нашанның өзі он шақырым жер. Кеудеден тіреп, көзге ұрғылаған мына сұрапылда жүріс қайдан мандысын. Жылқы екеш жылқының өзі ызғырыққа тура жүре алмай ыққа тартып, ауытқи берді. Сақал мұртына соқта қар қонақтап, кірпігіне мұз қатқан Жақып желдің бағытын аңдып тебіне түсті. Кейде тізеден, кейде шашадан келетін қарды ат тұяқтары опыра борт-борт желеді. Аспан мен жер астасып тұтаса жымдасып кеткен сияқты. Бір кезде Жақыптың астындағы күрең ат жылқыға біткен көрегендікпен сүйір құлақтарын қайшылап, оқырына қалды. Артта келе жатқан жылқылар да сөйтті. Жақаң мән бермей тебіне түсіп еді, ат мүлдем тоқтады. Сөйткенше болған жоқ жөңкіген қар арасынан әлде нелер қараңдап, шұбатыла көлденендей берді. Қарт көзін сүртіп анықтай қарап:

— Қасқырларды көрдіңдер ме? — деді.

Қасқыр дегенде Жақан ақылынан адаса жаздады. Оның қорыққанын білгендей жыртқыштар қақ жарылып, екі қапталдыққа жақындап, шындап қоршауға айналды. Сол-ақ екен Жақаң сойылын ыңғайлап, өзінің зор даусы мен ақыра ұмтылды. Бөрілер жоқ болып кетті. Бірақ аттардың жан-жағына үрке қарағанынан осы маңайда бір жерде ілесіп келе жатқаны белгілі еді.

— Е-е, іздеп таба алмайтын қиянатшыл мақұлықтар-ай! Мынадай тар жерде ұшырасуларыңды қарашы! Тақымыңды созып талдырып соғатын қайран, бөрілер, аң аулап жүргенде кездессең етті! — деді Жақып бағыттан сәл ауытқып бара жатқанын сезіп ат басын желге бұрып. Кейінгі екеу алғашқыдай емес күреңмен құйрық тістестіріп келеді. Итікеннің қорымына жетіп қалар мезгіл болды. Әлде байқамай өтіп кетті ме екен. Жақаң ат басын тартып қарлы жолды құрықпен түртіп көріп:

— Тракторлардың ізі Ақжарға қарай беттепті. Қап!

Жазым болмаса игі еді! — деп санқ етіп айғайлап жіберді. — Сонымнан ілесіп отырыңдар енді қатты кетеміз!

Тракторлар ізі соны қарды терең жыртып нығыздап жаншып отырыпты. Қанша қараңғы, қанша боран болса да сайрап жатыр. Кей тұстарын түтек боран қымтап жауып тастапты. Қеруен бірде оңға, бірде солға бұрылып, қайта бағыт түзеп желге маңдайын беріп, тылсым дала төріне қарай ендеп кіре беріпті. Жел трактор түтінінің қоңырсы иісін жеткізді. Көп ұзамай дауылмен үндесіп моторлардың гүрілі естілді. Жылтырап жарық көрінді. Шана сүйреткен соңғы тракторды басып озды. Қуатты «ДТ»-лар төсімен қар сызып бұрқасынға оранып кейде көрініп кейде көрінбейді. Жақан күреңді қаһарлана шықпыртып тебініп қалды. Ат қалың қарға құлаштай қарғы пәрменінше алға ұмтылды.

— Токта, токта деймін!

Трактористке ұйтқыған қар арасынан жарқ етіп шыға келген алмастай аппақ салт атты нақ бір қардан жаратылған даланың киелі несі секілді болып көрінді. Жақып тракторға атының тұмсығын сүйкестіре беріп қамшы сабымен есікті ұрғылап:

— Аш! — деді әмірлі дауыспен. Шам жарығы салтатының кескініне түсті. Үстін, қар басып, қабыршықтанып, сіресіп қалыпты. Сақал-мұрт қас-кабақ түгел ақ қар, көк мұз.

— Токта деген соң тоқта! — деді ол бұларға жеткеніне қуанып, ентіге сөйлеп. — Өлемісіндер түге! Міне елу қадамдай жерде ажал күтіп тұр. Он бес метрден құласаң құл-паршан шығады. Не деген ақымаксындар түге?

Қеруен қаңтарылып қалды. Кейінгі тракторлардан қарға қопыштарынан батып, сайдың тасындай жігіттер келді. Мұртты қазақ кабинадан түсіп, жағасын көтерді де, қорқынышты деген жерге қарай жүрді. Бұл жерде терең жар бар деп даланың мына қараңғылығында өздері ойламас еді. Жігіттер үрейлене біріне-бірі қарады. — Мына кісілер болмағанда жұмысымыз біткен екен! — деп мұртты қазақ түршіге дауыстады.

Жолаушылар өздерін сақтаушыларды ортаға алып вагонға кірді. Вагон іші жылы, жарық екен. Темір пеш жанып тұр. Акумулятордың қуаты пілте шамнан әлдеқайда жарығырақ көрінді. Салт аттылардың үстеріндегі қарды қағуға жігіттер көмектесіп жатыр. Жақан сақалына қатқан кесек мұзды ептеп ажыратып алып есікке қарай тастап отыр. Аттан бұрын қара терге Жақан түсіп-

ті. Шикіл сары жүзі моншаға шабынғандай қызарып кеткен. Жігіттер вагон ішінде қаз қатар түрегеп тұр. Араларында аспазшы екі қыз бар екен.

— Ал жігіттер, — деді Жакып қарт даусын көтере сөйлеп. — Қадамдарың құтты болсын! Ауданнан азанда өтті дегенге асыға тосып едік. Уақыт түнге айналған соң, тынышымыз кете бастады. Сөйтіп, іздеп шыққан бетіміз. Ауыл бір қырын қалып, сіздер ауытқып, желдеп кетіпсіздер.

— Жол жоқ. Бұлдыр белгі де жоқ, компасты пайдаланбақ болғанбыз, алданып қалдық. Мұнда үнемі осылай дауыл бола ма? Көктем белгісі әлі білінер емес қой.

— Кейде солай. Қардың басын қар алар дейді біздің дала жұрты.

— Бұл далаларыңызда шек барма өзі?

— Үш жүз шақырымға дейін нен өлкеде бір бұта кездеспейді, — деді Жакып.

— Апырай, ә!

Мұртты қазақ темекі тұтатып алып, сөз бастады.

— Менің аты-жөнім Қапез Ембергенов Обкомның ауыл шаруашылығы бөлімінің меңгерушісі едім. Тың көтеруге тілек білдірдім. Осында «Нарөлген» совхозына директор етіп белгіледі. Мынау Петр Бойченко Украинадан келген жігіт — партком секретары. Көршісі Иван Селезнев белорустық бас инженер-деп таныстырды. Қәкен мен Жақаң «Нарөлген» совхозы дегенге қайран қалды.

— Қай «Нарөлгенді» айтасыз.

Қапез мұрын астындағы кішкене мұртын қозғап күлімсіреді де:

— Осы бес трактор мен он бес шақты адам «Нарөлген» совхозымыз. Ертең белгіленген жерге совхоз орталығының қазығын қағып іске кірісе бастаймыз. Кеңсеміз-вагон; үйлеріміз — палатка-деді.

Жақаң өзінің шағын колхоздарына келе жатқан қосымша тың күш болар деп қуанып еді. Олай болмағанына көңілі ортайып қалды.

— Мына боранды түнде сайтан екеш сайтан да басын сындырар, — деді партком секретары қойын кітапшасына әлде нелерді жазып жатып. Ол құлақшынын бастыра киген қалыпта бешпетін арқасына жамылып Жақаңа тақау отыр. Мүйіз шеңберлі көзәйнегінің арғы жағынан парасатты сұр көздері күлімдеп қарайды. Жүзінде шаршау бар. Бас инженер сақалын түлкінің құйрығындай ұлпілдетіп қойыпты. Сөйлеген сайын жап-жас жүзіндегі

баскаларға ерсілеу көрінген ұлла түктерін мәпелей сипап даланың беймәлім сырын; ауа райын, топырақ жайып сұрастыра бастады.

— Даламызды қалай мақтасам да ерсі емес. Қаққан қазық көктейтін қара топырақ текесақал бетеге, жайқалған күміс селеу Тобыл мен Обағанға дейін созылып жатыр.— деді қарт қолын сыртқа қарай көтеріп. Партком секретары Бойченко көз әйнегін түзеңкіреп қойып:

— Колхоздарыңыз қанша егін егеді?— деп сұрады.

— Бір мың үш жүз гектар.

— Не бары сол ма?

— Азғана үйміз, елу шақты.

— Өнім қалай?

— Оңбай жатырмыз, гектар басы 8-10 центнерден.

— Неге олай?

— Танаптарымыз ескірді, жаңасын жыртуға күш жоқ. Әйтпесе бізде жер жалмауызға да жетеді.

— Тракторлар қайда?

— Трактор біткен бәрі ескі, жаңалары әлі жоқ.

— Солай деңіз...

Петр Алексеевич тағы бірнеше сөзді дәптеріне түртіп ойланып қалды. Жақаң тамағын кенеді.

— Сіздер биыл егіншілікпен айналыса алмайтын шығарсыздар.

Шапшаң мінезді Селезнев іліп ала жөнелді.

— Бәлс, биыл ма, биыл совхозды құрып та, егінді өсіріп те боламыз.

Жақаң сеніңкіремеп еді.

— Бұл жөнінде мына Қапез Қаримовичтен артық білетін ешкім жоқ — деді Бойченко.

Қапез боранның сұрапыл үшіне құлақ қойып ойланып отырған. Ұшы иіле біткен мұрнының суағарына қалдырған қоңыз мұртын сипап:

— Көктемде он мың гектар тың игеру совхоз орталығы мен екі бөлімше орталығын салу белгіленіп отыр. Көктемгі жер жыртуда шынжыр табанды 50 трактор жұмыс істейді. Он мың гектар егіннің өнімін қабылдайтын орындар салынады.

— Апырай, осылардың барлығына адам қолы керек қой!

— Партияның Орталық Комитеті мен үкіметіміздің жақында өткен Пленумының тың және тыңайған жерлерді игеру жөніндегі қаулысын іске асыру үшін біз де аяңбай еңбек етуіміз керек.

* * *

— Катын-ай, катын! Ой, сенің осы бір ұйқың-ай!

Жәнипа түні бойы қорқыныштан есі кетіп тік отырып, таңға жақын қалғып кеткен-ді. Қақпа сыртында сұрапыл боранға қосылып моторлар гүрілі естіледі.

— Қазан көтер. Айтқа шаламыз деген қоңыр ісекті соя қояйын — деді шал білектерін түрініп. Жәнипа айтқа атаған малды әлде қайдағы бір танымайтын адамдарға соям дегенге есінен тана жаздады.

— Ойбай-ау! Жұртым-ау! Мына шал құтырған шығар! Сойғызбаймын ісекті! — деп айғайға басып еді. Жақып та дауысын көтере сөйледі:

— Жақып айтқанынан қашан қайтып еді, сонадай ызылдамай сөзді қысқарт, енді!

Жәнипа тағы да айғайлап бірдене айтпақ болып еді, кіріп келген Қапезді көріп қысылып қалды.

— Бармысыз, шешей. Аралас ел емеспіз бе! — деді сырт киімін шешініп жатып. — Жайғасындар жігіттер! Қарттың үйі тар емес екен. Төртінші күннен бері адамдар мекеніне бас сұққанымыз ғой. Қарт қоңыр ісекті жайратып салып қолын жуып от жағуға кіріскенде көмекке Қатя келді.

— Әжейге өзім көмектесейін! — деп халатын киіп, қазан-ошаққа араласып кетті.

— Кәкен, сен де болыссайшы! — деді үй несі жігітке өктем сөйлеп, олар атүсті танысып та қалған сияқты.

— Жақсыда жаттық жоқ деген ғой. Көгершіндей мүсінді қыз екен өзі! — деп ойлады Жәнипа.

* * *

Ауылдың жалғыз көшесі аспанмен астасқан шексіз далаға маңдайын беріп жатыр. Жұрт күртік қар басқан қора жайлардың қарын алып қорбандап жүр.

— Уай, Жақып Нарөлгенге тарттың ба?

— Ие.

— Әлгі бастықтарыңа біздің сәлемімізді айтасың ғой!

— Әлбетте.

Қарттың туған жері мына Шағалалы маңы. Далабайдың бес үйлі аулының жұрты бұл күнде белгісіз болып бара жатқан. Бір мың тоғыз жүз отызыншы жылы алғаш колхозға біріккенде ата мекенін тастап Шошқалы басына бірінші болып келген осы Далабайдың Жақыбы еді.

Колхозды өсіріп өркендету үшін жарғақ құлағы жастыққа тимеген Жақып істемеген жұмыс бар ма? Отан соғысының ауыр жылдарында аз бейнет көрді ме? Сонда да өркендеп кеткен колхоз жоқ. Жер байлығын меңгере алмаған соң, оңушы ма еді.

Жазықта екі-үш үй тұрғызылып қалыпты. Бірі еңселі үлкен, екі қабатты. Біғы-жығы адамдар, тракторлар, автомашиналар. Мойнын тырнадай созып көтергіш кран тұр. Кранның мойны тынымсыз қозғалып жоғары төмен сырғиды. Шыр көбелек айналады. Ұя салған көк құтанның қылығына ұқсайды. Жылдар бойы адам игілігін көрер жайлы мекен, жылы ұя тұрғызып жатыр. Міне, жол айрығында қалқып тақтай тұр. Жақып осы тақтайдағы «Нарөлген астық совхозы» деген жазуды ежіктеп оқып шықты.

— Астапырылла! Адам мен машина дегенің осында ғой. Қашан ғана келіп үлгерген мұнша ел! — деп қарт тандана қарайды. Төбеде кіп-кішкентай болып адамдар қарандайды. Қарсы ұшырасқан бір адамнан:

— Парткомды қайдан табам шырағым! — деді, Жақып.

— Арғы беттегі шатырларда болар — деді, анау асығып кетіп бара жатып. Шатыр тұрған тұстың қары еріп, құрғап кетіпті. Шатыр дейсің-ау, шатырдың көкесі бұл. Отыз қырық метр ені жеті-сегіз метр және мұндай шатырлар әлде нешеу. Нақ бір кенеп бүркенген қалашық.

— Жақаң келіп қалыпты ғой! Ассалаумағалейкүм, ақсақал!

Жақын жалт қарап, Қапезді көрді. Қария жерден жеті қоян тапқандай даурығып:

— Апыр-ай, Қапезбісің? Амансындар ма? Сендерді қайдан табам деп сасқалақтап жүр едім, шыға қалғаның әбден жөн болды-ау! — деді. Қапез көңілді. Бармақтай мұртын укалап қойып күлді де:

— Отағасы-ау, біз әлі қала бола қойғамыз жоқ қой адаса қоярлық — деді шатырға қарай жүріп бара жатып.

— Парторг қайда?

— Алыста емес, Петр Алексеевич жиналысқа дайындалып жатыр. Обкомның пленумына барады. Жұмысыңыз бар ма еді?

Бір шетіне ұзын дәліз қалдырып әлде неше бөлмеге бөлген шатыр іші нақ бір тәртіпті жатақханаға ұқсап қалыпты. Арғы түкпірдегі есікті ашып Қапез шалды қақпаппа кіргізді. Күн көзі еркін түсіп тұрған кең бөлменің

төріндегі екі столдың бірінде іспен шұғылданып отырған Бойченконың қасқа маңдайын көрді. Сақал мұртын мұнтаздай етіп қырыныпты. Бойченко күлімдеп қарттың қолын алды.

— Аман саусыз ба, қария?

— Аманбыз. Қар арасынан қылтнып бас көтердік. Тіршілік қамына кірісетін уақыт болды. — деп Жақан қойнына қол жүгіртті. — Мынау біздің «Шоға» көпшілігінің қаулысы, осыны әкелдім, — деді өбектей ұсынып. — Не дейсіндер, әлде сыртқа тебесіндер ме?

Бойченко асықпай оқып шықты да:

— Қария бұл тілектеріңізге қуанамыз, құптаймыз. Бірақ Петр Алексеевич стол үстіндегі қағаздарды асығыс аударыстырып жатып: — Бірақ оның билігі бізде емес қой, ақсақал-ау, жоғары жақта. Шынында да «Шоғаны» бір бөлімше етіп жіберсе тамаша ғой — деді.

— Тың көтеру колхоздарға да күш бере бастайтыны анық. Сіздерді де сөзсіз өркендетіп жіберуге тиісті. — деді, Қапез темекесін түтіндетіп.

— Біздің көпшілік колхоздан да совхоз болу тиімді деп есептейді — деді Жақан жұрттың айт дегенін жеткізе алмай отырмын ба деп сасақалақтап. — Біз қайтсек те совхоз боламыз. Өздеріңнің шамаларың келмесе жоғарыға жеткізіндер көптің тілегін. Сөйтіндер шырақтарым!

Жақан шаршап-шалдыққан адамдай отыра кетті. Лепірген көңілі жүдеп қалды.

— Тілегіңіз әбден орынды айтайын, жеткізейін! — деді партком.

— Колхозға ұлықсат етпеген күнде өзім келем. Балам тракторшы-комбайншы өзім тұғырдан түсіп отырмын ба? Қайда еңбек етсе де адамның өз еркі өзінде ғой. Сонау батыстан Украин, Белорустан, Үркіт, Хабаровтан адамдар келіп, ата-мекенімді жаңартып жатқанда текке отыра аламын ба?

Қарт қыза сөйледі. Қос қабатты үлкен үйдің бөлмелері сырланып жылу жүйесі тартылыпты. Жұмыс екінші қабатта көрінеді. Тарсылдап балға ұрылып жатыр. Әр жерден жігіттер айғайлап сөйлеседі.

— Сәлем бабай! Сәлем Якоб атай! — деген дауыстар естіледі. Володка да, Рахим де, Сергей де, Петр де Жақанды танып дауыстайды.

— Бұл жатақхана ғой, елуден артық бөлмесінде екі жүздей адам тұрады. Көрші құрылыстың бір жағы клуб, бір жағы әзірге кеңсе. Арғы дара үй — асхана. Біз осы

құрылыстарды жер жыртуға шыққанша бітіруге тиістіміз — деді, Қапез жүре көрсетіп, Қарияның үлкен көздері шарасынан шығып әр қайсысына бір қарайды.

Қапез шырағым-ай, айналасы ай жарымда қалай тұрғыза қойдыңдар осыларды! — деп бурыл сақалын сипай берді.

— Жұрт жұмыла кіріссе тауды да көтеруге болады, ақсақал, даяр үйлер ғой бұл. Отыз трактор жол үстінде күн сайын станциядан құрылыс материалдарын, жабдыктарды, адамдарды жеткізіп жатыр. Бұлардан басқа біраз трактор сапта тұр. Кеше өзіңіз қарсы алғанда үркердей ғана аз адамдар едік. Қазір екі жүз болдык. Тағы да жүздей адам қосылмақ. Солай, ақсақал, жұмыс дегеніңіз ұшан-теңіз. Обкомға совхоз директорлығынан жоғарлатылып едім. Енді міне жұмыстың көкесі мұнда. Жоқтан бар жасау. Шынымды айтсам шаршап жүрмін, — деп Қапез теріс қарап шырпы жақты.

— Дұрыс-ау! Бейнетсіз рахат бар ма! — деді.

Олар бөренелер мен тактайлардың, үй бөлшектерінің арасымен жүріп өтті.

— Сау болыңыз, қария!

— Жоқ шырағым, қоштаспаймын!

Қапез бен Жақаң айналаға көз тоқтата қызыға, тамашалап қарайды. Көктем күнімен байтақ дала адам айтқысыз ғажайып күйге бөленген. Өлі дала сыздан арыла қоймаған шабдар жазық үстінде көкжілім мұнар іркіліп тұр. Сонау алыстағы үнсіз жатқан сары обалар да, жатаған тобылғы шоқтары да сағым селіне қалқып жүзіп жүр. Қардан ерте аршылып, күн көзі молырақ түскен дөңестерде қызғалдақтар гүлдеп сүйір тілді шөптер қылтиып шығып келеді. Даланың байырғы тұрғыны ақ құладыңдар қанжардай өткір қанаттарын сирек сермеп емінсек көздерін төмен салып қыр үстінде айналып қалықтап ұшып жүрді.

* * *

Қапез Ембергенов сапқа тұрған тракторды жағалай келіп тоқтай қалды. Құндыз бөркін бастыра киіп, шекпеншесінің белін күміс белбеумен тартып Жақып қарт ұзын соқаның үстіндегі темір орындыққа отыра кетті.

— Апыр-ай, Жақа-ай, шыдай алмайсыз ғой. Соқашы болу оңай жұмыс емес. Кәкеннің жанында жылы кабина-

да отырып қайтсаңыз да жарайтын еді ғой — деді директор қынжылып. Көкшіл мұртының астынан қарттың кетік тістері көрінді.

— Мен жас баладай қызықты тамашалауға келгенім жоқ, тың көтеруге келдім, ештеңе етпес, бұл Жақып нені көрмеген.

Күн артынан күндер зуылдап өтіп, ғасырлар бойы тылсым жатқан тың жерге болат соқа салатын кез де жетті. Бұлық тіркелген тракторлар қаз қатар тізіліп сап түзеп тұр.

Саптың алдына партком секретары Бойченко шықты. Ұзын бойын тік ұстап, қасқа маңдайын сипап қойып, сөз бастады:

— Жолдастар келер ұрпақ жыр етер ұлы науқанды бастағалы тұрмыз. Қадамдарыңыз құтты, еңбектеріңіз жемісті болсын! Жөнеліңіздер енді!

«Жөнеліңіздер» дегенде бірінші ізде тартатын тракторда отырған Кәкен педалды баса беріп еді.

— Кәкен, Кәкен-е-ен! — деп айғайлаған нәзік дауысты естіп жалт қарады. Қолында шоқ гүлі бар Катя жүгіріп келеді екен. Қыз әсем киініп күрең шашына қолындағы тұл түстес лента тағыпты. — Кәкен; мә ұста мынаны жолыңа гүл бітсін! — деп трактор терезесінен гүл шоғын Кәкенге ұсынды. Қария теріс айналды. «Шіркін, жастық-ай, өтіп кеткен!» — деді күрсініп.

Тракторлар жөңкіле жөнелді.

Кәкеннің көзі сонау даланың аспанмен астасқан жерінде қызарып көрінген жалауда. Жүк машинасының қорабындағы адамдар зор қызыл матаны желмен толқытып, көлбеңдетіп тұр. Кәкен соған түзу тартып келеді. Шаттанып келеді. Катя берген гүлге мейірлене қарайды. Трактор нысанаға дәл жетіп, кейін бұрылғанда Жақан:

— Тәңірім, бергеніңе шүкір. Астық енді болады! Атабамамызға сараңдық жасап келген қатігез даланы бүгін тың дейді. Бұл дала дегенің игерілмей жатқан тың байлық екен-ау, — деді қарт күбірлеп.

— Иә, тың игеру осылай басталды, — деді совхоз директоры қартпен қатарласа беріп.

Тракторларға тіркелген соқалар шымды бытырлата үзіп, аударып салып барады. Кеше ғана сұрғылт тартқан бедеу жер бусанып, егіле тыныстап жатыр. Қап-қара егістік үстімен әбігерленіп, ақ құладандар қалықтайды. Олар мынау нен жатқан даланың таңғажайып өзгерісте-

ріне таңданғандай шаққылдан қояды. Целлофанмен ағым ағыла бастады.

— О, садағаң кетейін, қасиетті тұған жер! — деді карт тебіреніп.

АЙНАЛАЙЫН, АДАМДАР!

Филипповтар түн ортасы ауып кеткенде ғана жұмыстан оралды. Ерлі-зайыпты дәрігерлердің күндегі әдеті еді, бұл. Балалар әлдеқашан ұйықтап қалған. Нина Даниловна балалар бөлмесіне кіріп, кішкене Галя мен Люсяны сүйіп, көрпелерін қымтап, қайтадан шықты.

— Алик, біз балалардың ояу отырғанын сирек көретін болып барамыз. Жұмыс ауырлай түскен сияқты, — деді.

Альберт Алексеевич езу тартты. Жап-жас жүзіне жарасымды күлкі үйірілді.

— Сонау елуінші жылдары дәрігер болуды өзін қалап, мені де мықтап үгіттегенің есінде болар. Біздің мамандықта белгілі уақыт жоқ. Күндеп те, тәуліктеп те істеуге тура келеді. Адам қамы үшін шаршау деген сөз болып па?!

Осыны айтып, ысытылған сорпаны қомағайлана іше бастады. Альберт Алексеевич көңілді болатын.

— Алик, сен қалай ойлайсың, ана жігіт өмір сүре ме? Сенесің бе соған? — деп сұрады Нина Даниловна маза-сызданып.

— Өзін қалай ойлайсың?

— Мен сене алмаймын, тым ауыр ғой.

Бөлмеде үнсіздік орнады. Сыртта көктемнің алғашқы жаңбыры құйып тұр. Теректің жалаңаш бұтақтары терезелерді сабалайды. Бағаналар сыңсып, мұңды әуенге басады. Ауыл түн қараңғылығына оранған. Көрші бөлмеден әкесі Алексей Матвеевичтің жөтелгені естіледі.

Балалардың біреуі ұйқысырап сөйлеп жатыр. Альберт сыртқа қарап біраз отырды да;

— Жігіт өмір сүреді! — деп кесіп айтты.

— Дегенмен оқиға қалай болған, әлі түсіне алмаймын, — деді Нина Даниловна өткен кешті үрейлене еске алып.

...Филипповтар іңір асына отыра бергенде асығыс телефон соғылды.

— Өте тығыз, бір минут кідіруге болмайды. Кісі өлім алдында... — деді арғы жақтан кезекші дәрігер аптығып.

Ауруханаға түскен жас жігіттің кескіні қуарып, көзінен өмір ұшқыны сөніп барады. Тамырлары болар болмас қана соғады. Қанға боялған киімін шешіп алғанда жүрек тұсында терең жара үңіреді. Пышақ салған. Қан шапшып тұр.

— Операцияға дайындалындар. — деді дәрігер. Аурухана қызметкерлері іске кірісті. Жаралыға қан құйылды. Бірақ мүлдем әлсіреп, өлім халіне жеткен денедегі тамырлар қанды бірден қабылдамады. Наркоз берілді.

— Дайынсындар ма?

— Дайынбыз.

Аурудың кеуде қуысына ұйыған қанды дәрігер қолымен көсіп ала бастады. Қан көп кетіпті. Жараны бармағымен басып тұрып, жібек жіппен тікті. Қан тоқтатылды. Осыдан кейін аурудың тамырлары соғып, қан қысымы қалпына келе бастады.

Жүрекке операция жасалды. Жас хирург Альберт Алексеевич Филипповтың жылдар бойы ізденгені, көптеген ғылыми еңбектерді оқығаны, хирургияның жетістіктерін зерттегені зая кетпеді. Маскүнем бұзықтардың қолынан ауыр жарақатты болған Сергеев автобазасының бейкүнә шофері Алексей Ходатовичтің жас өмірін аман сақтап қалды.

Ол өмір сүреді, — деді дәрігер нық сеніммен. Нина Даниловна кереует шетінде балтырларын сипап отыр.

— Күні бойы дамылсыз жүргендіктен болу керек, аяқтарым қатты ауырып, сыздайды, — деді ол.

— Мен де шаршаған сияқтымын. Ұйқы қысып тұр. Өткен түнде көз ілгеміз жоқ. Екі операция жасадық. Енді дем алудың сәті түскен шығар. Ертең аудандық Советтің сессиясына барамын. Сайлаушылардың аманатын орындау керек қой. Бүрсігүні партия ұйымының кезекті жиналысы бар. Секретарь болған соң оған да мұқият дайындалу керек. Иә, дем алайық, жұмыс бастан асып жатыр, — деді Альберт.

Ол сөзін тауыспай телефон шырылдады. Ерлі-зайыпты дәрігерлер бұл кім болды дегендей, біріне-бірі қарады:

— Тағы да, — деді Нина Даниловна. Альберт Алексеевич трубканы құлағына тосып үнсіз тыңдап болды да:

— Иә, тағы да шақыру, — деп орнына тұрды. — Өзім-ақ кете берер едім, бұл жолы гинеколог ретінде қалай да баруың керек сияқты. Саған қиын болмаса мен шыдай берем ғой.

Перзентхананың қабылдау бөлмесінде қиналып, азап шеккен әйел жатыр. Ұрты ортайып, иегі ұзарып кеткен. Көздері төбеге қарап, бір нүктеге қадалып қалған. Кезерген еріндерін сәл қозғап, сөйлеген болады. Көз алдында бар болмысы мен өз үйі, асыр салып ойнаған балалары елестейді-ау, сірә. Иә, өмір сүру деген жақсы ғой, шіркін! Әйел тұңғық қара көздерімен дәрігерлерге жауандай қарады,—«Адамды апаттан қорғаушы бауырларым, арашашы бола көріңдер! Өмір беріңдер, өмір керек маған! Бөбектерімнің бақытты болуы үшін өмір суруім керек. Иә, мен сөйтуім керек. Оның тетігі шипалы қолдарында тұр, адамның достары», дегендей жалыныш бар оның көзінде.

Әйел жымиып күлген болды. Мықты арашашы барына сенгендіктен күлді ме екен. Дәрігерлерге бәрі түсінікті. Адам сенімін ақтаудан артық борыш, қуаныш жоғын біледі.

Альберт Алексеевич 1959 жылы Омбы қаласының медициналық институтын бітіріп, осы аудандағы Пришим селолық ауруханасында еңбек жолын бастады. Мұнда алғашқы кезде аурухана емес, жай ғана дәрігерлік пункт болатын. Село ортасындағы шатырлы үйдің аласа екі бөлмесі еді. Тазалық, тәртіп деген нашар, дәрі-дәрмен жетіспейді. Медициналық қызметкерлер де тұрақтамады. Совхоз, аудан басшылары дәрігерлік мекемені жақсартуға жеткілікті көңіл бөлмеді. Ауырған адамдарды аудан, облыс орталықтарына жіберді.

Жас дәрігерлер бұл жағдайға төзе алмады. Іске құлшына кірісті. Алдымен барлық елді пункттерді аралап көрді. Ауруларды есепке алды. Балаларды екті. Дәрігерлік пункт шаруашылығын қалпына келтірген соң бір күні облысқа тартып кетті. Облыстық денсаулық сақтау бөлімінің бастығы дәрігер Сағымбек Ағжанов жолдастың қабылдауында болды. Жағдайды баян етті. Сағымбек Альбертке риза болып отыр. Қиыншылыққа мойымағанына риза.

— Көмектесеміз, бәрі болады, — деп арқасынан қақты. Шынында бәрі болды. Үлкен аурухана, перзентхана, емхана, рентгент кабинеті, аптека салынып іске қосылды. Совхоз поселкесінің шетінде, орман құшағында денсаулық қалашығы тұрғызылды. Филипповтар дамылсыз еңбек етті. Оларға емделу үшін көрші ауданнан адамдар келе бастады. Ақыры 1962 жылы ол аудандық аурухананың бас хирургі болып жоғарылады. Зайыбы — дәрігер-

гинеколог. Екеуі мектепте бір партада отырса, еңбекте де бірге келеді. Асқазан жарасын емдеу, адамның бүлінген өтін, көк бауырын алып тастау сияқты ауыр операцияларды жасауға машықтанып, көп адамдарды ажал аузынан алып қалды.

Ал мына әйелдің жағдайы нашар. Ауданның алыс түкпірінен жеткенше көп қуатын жоғалтыпты, әлсіреп қалған. Іші ісініп, үлкейіп кетіпті. Өз бетімен босануы мүмкін емес. Жүректің соғуы мен қан қысымы төмендеп барады. Бөгелуге уақыт жоқ.

— Тәуекел, іске кірісейік, — деді хирург. Әйел операция столында жатыр. Жүректің қызметін өлшейтін аспаптар бір қалыпты жұмыс істеп тұр. Көмекшілер қоршап алған.

— Скальпель!

Тағы да сол шипалы скальпель жүзі ананың ақ денесін жайлап сыза бастады...

Жаңа ұрпақ жас нәресте дүниеге келді. Сәбидің ащы даусы шыққанда ана көзін ашты. Альберт Алексеевич бөбекті алақанына салып, шығып келе жатқан көктем күніне қаратты. Сонан соң таза қазақ тілімен:

— Айналайын адам, сен дүниеге келдің. Өмір қандай қызықты. Қарашы өзің, шын тамаша емес пе? — деді.

Ерлі-зайыпты дәрігерлер бұл күнде Петропавлдағы облыстық ауруханада істейді. Альберт Алексеевич — бас хирург, Нина Даниловна — бас гинеколог. Альберт Алексеевич СССР Ғылым академиясы жанындағы жүрек хирургиясы бөлімінің жұмысына ат салысып тұрады. Институтта арнаулы мамандықтан өтіп, ең күрделі операцияларды жасауда. Соңғы бес жылда 50-ге тарта адамның жүрегіне операция жасап, өмірін сақтап қалды. Оның қолы шипалы.

— Біз ауыр да, жауапты да еңбегімізбен адамдарды сауықтыра берсек өзімізді бақытты санаймыз, — дейді Филипповтар. Олардың көкейіне орныққан басты ұғым адам өміріне, адам саулығына деген сүйіспеншілік. Сондықтан да олардың әрқашан айтып жүретін сүйікті сөзі: «Өмір сүре беріңдерші, айналайын адамдар!»

ДӘРІГЕР БАҚЫТЫ

Сағаң телефон сылдырынан оянып трубканы асығыс құлағына тосты. Телефон соғып тұрған Санэпидстанцияның бас дәрігері Шадевский екен. Даусында әбігерленушілік бар.

— Сағымбек Ақжанович, төтенше жағдай болып қалғаны. Мамлют ауданындағы Новомихайловский совхозында дифтериямен бір бала науқастанып қалыпты. Бала қалалық ауруханаға әкелінбеген, — деді.

Сағаң орнынан шапшаң тұрып сыртқа шықты. Таң атыпты, күн әлі шыққан жоқ. Аспанды белдеулей шөккен кара көк бұлт біртіндеп көтеріліп келе жатыр. Алма ағаштары бүршік жара бастапты. Ол жеңіл киіммен шыққанын сонда аңғарды. Санэпидстанцияға қарай жүгіріп келеді. Жұрт аяғынан тік тұрғызылыпты. Петр Францевич Шадевскийден:

— Дәрігерлер мен санитарлар жолға дайын ба? — деп сұрады.

— Дайын.

— Жабдықтар ше?

— Жабдықтар да.

— Сағымбек Ақжанов бастаған облыстық санэпидстанция қызметкерлері ойлы-қырлы дала жолымен оқиғаның болған жеріне қарай ұшыртып бара жатты. Жүз шақырымнан артық қашықтықта жатқан совхозға дала жолымен тез жету оңай емес-ті.

— Бір жаманы совхоз орталығында дәрігер жоқ, ауру қалаға жеткізілмеген, — деді Петр Францевич алаң болып. Жол таусылар емес. Орманды дала, егістіктері ірілі-уақты елді мекендер бірінен соң бірі қалып жатыр. Шофермен қатар отырған Сағаң:

— Тездете көр, шырағым! — деп асықтыра түседі.

Дәрігерлер мінген автомашиналар совхоздың шағын ауруханасының алдына тоқтағанда Сағымбек пен Шадевский секіріп түсіп, ішке қарай ұмтылды. Ауру бала әл үстінде екен, қатты қырылдап жатыр.

— Дереву столға сал! — деп Сағымбек білектерін түріне бастады. Қыз баланың жүзі қуарып жан кешуге айналған. Сағымбек баланың кеңірдегіне арнаулы түтік орнатты. Тұншыққан баланың кеудесіне ауа барып, жүрегі соға бастады. Бірнеше минуттан кейін есін жиды. Ағыл-тегіл жылап отырған анаға Сағаң:

— Сабыр етіңіз, балаңыз өмір сүреді. Қауіптен өтті,— деді. Әйел дәрігерге рахметті жаудырып жатыр.

— Өлді ғой Валечкам, енді бітті ғой деп едім,— деп жас жүған жүзі күліп тұр. Санэпидстанцияның қызметкерлері өздерінің, санитарлық қызметтеріне кірісті. Арнаулы топ осы елді пунктте індеттің бүрк еткен жерінде апта болып, науқас микроптарын құртуға, басқаларға таратпауға күш салды.

Сағаң қалаға қайтып келе жатыр. Байырғы ойлы-қырлы жол, шексіз егістік, ақбалтыр орман, көкпеңбек болып төңкеріліп тұрған ашық аспап. Машина шайқап келеді. Шофер езуіне папирасын қыстырып алып, ойлап отыр. Сағаң да ойда. Жұқпалы ауруларға қарсы күресетін облыстық станцияның бастығы болып істеген он бес жылдай уақытта бірінші кездескен індет. Қайран қалып келеді. Бұл жексұрын науқасты кішкене қыз қайдан тауып алды екен. Бұрын ғой жалпақ жұрт оба, шешек, чума, сүзекпен ауырса баудай түсетін еді. Әсіресе, сахара халқы қырғынға көп ұшырады. Октябрь революциясына дейін қазақ даласында дәрігер болған жоқ. Ауырғандарды баксы, балгерлер емдеді. Қауіпті індеттер үшкірумен жазылмайтын еді. Он бесінші жылғы оба ауруы есінде. Жас бала болса да, қорқынышты көріністер ұмытылмапты. Жаны түгел қырылып, үйлердің түндіктері жабылып қалғандары да болды. Әкесінің зауал шақта тілек тілеп, «Иә, раббим мынау қырғыныңды тоқтата көр. Ұрпақсыз қалмайық, ая, бейкүнә пенделеріңді»,— деп әлде кімге жалбарынып отыратыны әлі есінде оның.

Сағаң дәрігерлік мамандыққа ынтықты. Адамдарды науқастан, казадан қорғасам деген тілекпен Алматының Мемлекеттік медициналық институтына түсті. Бұл 1937 жыл болатын. Кооперативтік техникумды бітірген жігіттің жоғары оқу орнында қиналмай-ақ оқып кетуге жағдайы бар-ды. Бірақ оқуға жеңіл-желпі қарамады. Күн-түн бас көтермей оқыды. Өйткені дәрігерлік мамандықты ең қиын, ең қасиетті мамандық деп білді. Арманы туған аулына барып алаңсыз қызмет істеу, адамдарды сырқаттан сақтау еді. Жағдай басқаша болып қалды. Дипломын қалтаға салған бетте 1942 жылдың жазында майдан шебінен бірақ шықты. Майдандағы әскери дәрігер қанға малынып күн-түн еңбек етті. Алғы шепке барып жауынгерлердің оқ тиген денесінің ауыр жараларын таңып санитарлық бөлімге жөнелтіп отырды. Үшінші Украин майданының 63 танк бригадасының қа-

рамағында қызмет етті. Болат құрсанған бригада майданын, ең ауыр учаскелерінде жаудың қиын бекіністерін алуға күш жұмсады. Сағаң адам айтқысыз қанды қырғынның, совет әскерлерінің ауызбен айтып жеткізгісіз ғаламат ерлігінің куәсы болды. Куәсы емес-ау тура сол ерлікті жасаушылардың бірі болды. Бригада 1943 жылдың көктемінде Кавказдағы атақты Сапун тауына бекінген жауға қарсы шабуылға қатысты.

Ұрыс апрель таңы атпай басталды. Артиллерия дауысынан асқар таулар теңселіп кетті. Жүздеген зеңбірек толассыз атқылап тұрды. Ақ басты заңғар шырлар кара түтін мен шаңға тоғытылып көздеп таса болды. Сағаң үшінші Украин майданының құрамында Кировоград облысының Николаевский қаласын алуға, Керчьті, бүкіл Қырымды жаудан босатуға қатысты. Нарва плацдармын Польша арқылы Шығыс Пруссияға жетті.

Жауынгер дәрігер 1946 жылы туған елге омырауы орденге толып оралды. Мамандар жетіспей жатқан кез. Москвада ашылған медицина саласында басшы қызметкерлер дайындайтын бір жылдық курсті бітірген соң Солтүстік Қазақстан облыстық денсаулық сақтау басқармасына бастық болып тағайындалды. 1955 жылдан бүгінге дейін облыстық жұқпалы ауруларға қарсы күресетін станцияның бастығы қызметін атқарады.

Бейкүнә жұртты қырғынға ұшыратқан елге қаза қасірет келтірген жұқпалы ауруларды мәңгілік құртуға дәрігер ретінде үлес қосқанын Сағаң зор мақтаныш тұтады. Алпыстың өріне жақындап қалса да әлі жас жігіттей ширақ, еңбек сүйгіш. Семья басы. Балаларының алды жоғары оқу орнын тауысып қызмет істеп сүр. Кейінгілері де оқиды. Светлана мен Қазбегі бір ауыздан:

— Бізде әке мамандығы — дәрігерлікті қалаймыз! — дейді.

Дәрігер — ардақты мамандық. Облыстың бас эпидемиологі Сағымбек Ақжановқа халықтың денсаулығын қорғаудағы көп жылғы еңбегі үшін — «Еңбек Қызыл Ту» ордені мен «Қазақ ССР-інің еңбек сіңірген дәрігері» құрметті атағы берілді. Омырауы ордендерге толы. Наградадарға наградалар қосылып жатыр. Ұлы көсеміміз В. И. Лениннің туғанына 100 жыл толу салтанатында «Еңбектегі ерлігі үшін» мерекелік медальмен наградталды. Облыс дәрігерлерінің ақсақалы Ақжановтың тындырғанынан тындырары көп. Халықтың денсаулығы үшін аянбай еңбек ете бермек.

Кеш. Сағаң зайыбы Сапура екеуі қала көшесімен серуендеп келеді. Күндізгі көп жұмыстан соң таза ауада демалу бір рахат. Айнала дені сау, көңілді, шат халық Дәрігер кеудесі қуанышқа толы. Ол өзінің дәрігер болғанына қуанады.

СЕКРЕТАРЬМЕН ӘҢГІМЕ

Сергеев аудандық партия комитетінің секретары Ніл маңдай терін сүртіп, бері қарады.

— Жұмыс дегенің бастан асып жатыр. Бір науқаннан екінші науқанға жылжып түсе береміз. Көктем егісін аяқтай бере пішенге кірістік. Пішен аяқталмай жатып, егін орағы басталады, — деді, — ол күлімсіреп.

Секретарьдың көз алдына ұсақ әжім сызықтары түсе қалды. Қайратты бурыл шаштарын салалап біраз отырды.

— Бүгін сағат онда аудандық Советтің сессиясы басталып, түсте бітті де, дереу аудандық партия комитетінің бюросын өткіздік. Көріп отырсыз, бюро жаңа тарқады. Жақсы, ашық күндері кеңседе отыру салтымызда жоқ. Жұмыс басында, совхоздарда боламыз. Түнде нөсер жауды. Шабылған шөп шылқып тұр. Үюге келмейді. Осындай кезеңді пайдаланып мәселені шешіп алайық... Секретарьдың әңгімесін телефон шылдыры бөлді.

— Алло, тыңдап тұрған Болатбаев қой, сәлеметсіз бе? Су торабының құрылысына шұғыл қарқын туғызу керек. Өткен күні бүкіл құрылыс басқармасы бойынша өндірістік тапсырма орындалмай қалған. Әрине, жақсы әдет емес. Ие, сөйтiңiз, көмек беремiз, сау бол.

Ніл трубку орнына қойды.

— Ие, сонымен мәселені шешіп алайық деп шаршап, шалдыға жұмыс істеп отырмыз. Аудан бойынша, мал азығын дайындаудың алғашқы күндерінде қарқын баяу. Есілдің кең алқабын мекендеген Ыбыраев атындағы совхозда мал азығын дайындауға кіріспеген бөлімшелер бар. Бұл екі совхоздың директорлары Мәмбетов пен Халықов жолдастардың түсінігін тыңдап, жұмыстарындағы елеулі кемшіліктерін атап көрсеттік. Мал азығын дайындау жұмыстарына шұғыл қарқын туғызуға тиісті шаралар белгіледік.

Ніл бізбен сөзін әрі қарай жалғастырды.

Мал азығын дайындауға шаралар белгіледік. Екі совхозда партиялық-саяси жұмыста едәуір олқылықтар

болыпты. Ыбыраев атындағы совхоздың партком секретары Божатов — жас жігіт. Бөлімше бастығынан партия қызметіне жақында жоғарылатылған адам. Тәжірибесіздігі көп, опық жегізулі. Арнаулы өкіл жіберіп ұйым жұмысын жолға қоюына көмектеспекпіз. Партия ұйымының жұмысы босан жерде науқан да қарқынсыз болатыны сөзсіз. Істің тетігін кадрлар шешпей ме.

— Әлбетте!

— Осында аудандық партия комитетінің секретары болып келгенде кадрлар тапшылығынан көп қиыншылықтар көрдік. Совхоз директорлары, партия ұйымының секретарьлары арасында ысылған, тәжірибелі жолдастар аз екен. Жұмысты әліппесінен бастауға тура келді. Қолынан іс келетін коммунистерді батыл жоғарылата бастадық Быков жолдас аудандық Совет атқару комитеті председателінің орынбасары болып жоғарылатылды. Қазір аудандық партия комитетінде үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі Қрәмша Мұқанов бұрын совхоз партия комитетінің секретары еді. Тіпті осы күнгі совхоз партия комитетінің секретарьларының бәрі дерлік қатардағы коммунистерден жоғарылатылған кадрлар.

Біздің тәрбиелеген мамандардың бірі Сағдиевті Солов аудандық партия комитетінің бірінші секретары етіп жіберді. Партия кадрларын іріктеп алып, тәрбиелеп отыру біздің жұмысымыздағы басты міндет болды. Әлгі Божатов Күзембай деген жігітпен де біраз жұмыстар жүргізуге тура келеді. Қабілетті партия қызметкері болып қалыптасуы үшін оны тәрбиелей білуіміз керек.

— Алло, Болатбаев тындап тұр...

Ніл Әдіғамовичке тағы да телефон соғып, әңгімесін біраз бөліп әкетті. Секретарь әлде нелерді дәптеріне жазып, әлде нелерді жадында сақтап, көмек жасауға уәде беріп жатты. Сонан соң бері бұрылып күлімсiреді.

— Біреулер үй салайын деп едім. Құрылыс материалдарын алуыма көмектессеңіз екен дейді. Енді біреулер жеңіл машина, мотоцикл алуға көмектесуімді өтінеді. Әрине маған байланысты жұмыстар да емес. Сөйте тұрса да республика жоғарғы Советіне сайлаған өз депутатым деп халық мол-мол міндеттер жүктеп жатқандары. Олары заңды да.

Ніл алдындағы қағаздарға қарап біраз бөгеліп қалды. Үлкен кабинеттің бұрыш-бұрышы күнгірт тартты. Сыртта батып бара жатқан күннің жарқын сәулесі ақ-

балтыр қайындарға түсіп, сонау Есіл үстіндегі зор плотинаны алтынға малғандай жарқыратып тұр. Біреулер есік қақты.

— Кіріңіздер!

Аудан активтерінің бір тобы орындықтарға жайғаса бастады.

— Берірек отырыңыздар, жақын отырып кеңесіп алайық,— деді секретарь келгендерге ілтифатпен.

Аудандық партия комитетінің секретары келген адамдар түгелдей жайғасып отырған соң сөз бастады. Сонымен жолдастар, біз таңнан бері жұмыс істеп отырмыз. Мал азығын дайындау айлығын жариялап қаулы қабылдадық. Қаулыны орындауда совхоз партия ұйымдарына нақты көмек көрсету үшін сіздерді бірнеше күнге өкіл етіп жібермекпіз. Аудандық атқару комитетінен Быков жолдас «Афанасьевский» совхозына, прокурор Дүйсенов «Городецкийге», аупартком секретары Ступаненко — Быковский атындағы, милиция начальнигі Аманжолов «Марьевский» совхозына...

Секретарь совхоздарға өкіл болып баратындардың нақты міндеттерін белгілеп берді. Олар түсінбегендерін сұрап біліп, жазып алып жатыр. Кезекпен сұрап, кезекпен сөйлеп, тіл қатысады. Парасатты ұстазды көріп отырғандаймыз. Шынында аудандық партия комитетінің секретары аудан коммунистерінің ағасы, ақылшысы, ұстазы секілді. Шыны да сол.

Сонымен міндет белгілі ғой,— деді ол жігіттерге шола қарап.

— Түсінікті, Ніл Әбдіғамович, түсінікті...

Советтер үйінің үшінші қабатынан кешкі Сергеевка анық көрініп тұр. Төрт қабатты, бес қабатты биік үйлер сап түзеп, кең далаға қарай қанат жайыпты. Әріректе Есіл үстінен салынған алып плотина қарауытады. Қобыз мойын адымдағыш экскаваторлар тынымсыз қозғалуда. Ауданның жаңа орталығына секретарь қызыға қарайды. Жүзінде қуаныш белгісі бар. Жаңа Сергеевканың ірге тасын қаласты. Құрылыста секретарь көзінен қағыс қалған ешқандай учаске жоқ сияқты.

— Жаңа Сергеевканың келешегі зор, — деді Ніл көздерін алысқа жіберіп.— Қазір мұнда 15 мың адам тұрады. Белгіленген құрылыстар бітсе, таяу уақытта 20-25 мыңдай халық мекендейтін болады. Яғни қала атағын алады.

Тындағы алып құрылыс су торабы әлдеқашан аяқталған. Тында жасаңды теңіз шалқыды. Ол Солтүстік Қазақстан, Қостанай, Көкшетау, Қорған облыстарының шаруашылықтарына су береді. Осы облыстар жерінде 1800 километр су құбыры тартылған. Жетпісінші жылдардың өзінде бұлармен 25 мың гектар егістік суарылған. Бұл — аса мол байлық көзі деген сөз. Сөйтіп біз таяудағы уақытта егін тағдырының шын қожалары боламыз. Табиғатқа телмірмей, жаңбырды керегінше қолдан жаудыра аламыз.

Секретарьдың тотыққан жүзінде шалқар шабыт бар. Алысқа самғар қыранша тас түйін болып алыпты.

Жаз кеші күнгірт тартты. Аспанда күміс жұлдыздар көріне бастады. Аудан шаруашылық жұмыстарының қай саласынан болса да алда екен. Мал басын өсіру де, мал өнімдерін өндіру де үздік көрсеткіштерге жетіпті.

Біз Нілдің қысқа да, мәнді де кеңестеріне рахмет айттық. Ол жаңа Сергеевканың асфальт көшесімен ақырын аяңдап бара жатты. Қисапсыз шаршағанын білдірмес үшін аяқтарын нық басып адымдай түседі. Ол бүгінгі ұзақ мәжілістерге ойша баға беріп, ертеңгі күндердің міндеттері жайлы ойға шомумен болды. Жүріп өткен өмір жолдары көз алдына келеді. Қайтып оралмас жастық шақ, одан Отан соғысы. Сталинград түбіндегі шайқастар, жараланып елге оралу. Соғыс кезіндегі қат-қабат тіршілік, бәр-бәрі елестейді.

... 1947 жылы осында, Преснов аудандық партия комитетіне жас коммунист нұсқаушы болып келді. Алғаш жұмыста көп қиыншылықтарға кездесті. Бірақ, сол қиыншылықтардың өзі азамат қайратын шындай түсті. Жоғары партия мектебін бітірген соң 1950—1955 жылдары Преснов аудандық партия комитетіне секретарь болып тағайындалды. Кейін отызмыңыншылар қатарында сол аудандағы артта қалған шаруашылық Ленин атындағы колхозға председатель болып барып, екі жылда колхозды алдыңғы қатарға шығарды. Қиыншылықты да аз көрген жоқ. 1957 жылдан бастап 1962 жылы, осында келгенге дейін, Пришим аудандық Совет атқару комитетінің председателі болып істеді. Өмір жолында жас коммунист ысылған партия қызметкері болып қалыптасты...

Ертемен секретарьдың ақ «Волгасы» шексіз далада зырлап бара жатты. Қарсы алдынан қып-қызыл болып шілде күні шығып келеді. Бидайлы алқапта алтын сәуле ойнайды. Сәуле жігіттің парасатты жүзін ажарландыра

түседі. Машина баяулап барып ну егіннің ортасына тоқтады.

Егін соңғы жауыннан кейін аршындап өсіпті ғой. Биыл 300 мың гектарға таяу дәнді дақылдардың әр гектарынан орта есеппен 12 центнерден өнім алуға міндеттенген. Аз соғыпты. Міндеттемені қайта қарау керек екен. Шаруашылық жылын тамаша табыстармен аяқтауға бізде мол мүмкіндік бар, — деп қуанды Ніл. Арайлы күн кең аспанға қарай биіктеп барады.

МАЛ ДӘРІГЕРІ

Совхоз партия комитетінің секретары мол денесімен бері бұрылды. Қабағықатулы, көңілсіз екен.

— Жақынырақ отырыңыз, бері таман, — деді ол Кәрімге орын нұсқап. Секретарь терезеден сыртқа қарады. Көше жіпсіп ери бастапты. Февральдың орта кезі болса да жазғытұрымғы уақыттың нышаны бар. Алыста қарлы көкжиекте екінші бөлімшенің үйлері көрінеді. Үйлер таңғы мұнарға қалқып жүзіп жүргендей. Секретарьдың ойы да әр саққа толқиды.

Шақырғаным сізден қиын мәселе жайлы көмек сұрамақ едім. Сонау екінші бөлімшедегі сауын сиырлары ауыр індетпен ауыра бастапты. Сиырлардың көбесі ісіп, содан іріндеп асқынып кеткенде тұяқтары сыпырылып түсе бастайды. Бұрын бізде ешқашан кездеспеген кесел. Бөлімше мал дәрігерлері араласып ештеңе өндіре алмады.

— Немен емдеп жатыр екен, немен?!.. — деп сұрады Кәрім тағаты кетіп.

— Немен болушы еді марганцовкамен жуып, көк дәрі сеуіп, пенициллинмен укол жасайды. Оған оңалған малдар жоқ, — деп Иван Денисович қаламды тарс еткізіп тастай салды. — Сіз араласпасаңыз іс болатын емес. Мүлдем бет қайтты, шын айтам!

— Менің мал дәрігерлік пункттегі ісімді кім атқарады.

— Оны уақытша жауып қойыңыз. Мынау өте дабыл қағарлық жұмыс, — деп секретарь кесіп айтты. — Бұл партиялық тапсырма. Істің бәрін өз қолыңызға алып тез жөнге қоя көріңіз, Кәрім Дүйсенбаевич! Сізге сенем!

— Сеніміңізге рахмет. Бұл — қаулаған өрттей жүрдек әрі емдеу жолы қиын індет. Жайлап сөндіруге уәде етем, бәрі де ойдағыдай болады Иван Денисович, қапаланбаныз! — деді Кәрім.

Ол бөлімшеге асығыс кетті. Күрең аттың шымыр желісі жеңіл шананы жолдың екі бетіне кезек ұрғылайды. Кәкен болса делбені соққылап дамыл көрмейді. Ат жүрісін қанағат көрмейтін сияқты. Ұмтыла түседі.

Кәрім Дүйсенбаев мал дәрігері болып істеген бүкіл 30 жылда бұл — сирек кездескен қауіпті ауру — невовазиоз. Бұл негізінде малды дәрменсіз мүгедек ететін, ақырында арықтатып құнын түсіретін індет. Көбіне қора жайдың саздығынан жабысады да, тез қаулап кетеді. Мұндай жағдайда малға еммен қатар тыныштық және күтім керек. Бірі болмаса бірінің пайдасы жоқ... Ие, солай уәде бердің, енді орында, орындап көр!..

Ол осындай ой арпалысымен бөлімшеге жеткенін білмей қалды. Басқа ешқайда бұрылмастан тура мал қорасына келді. Бұл жерде жел де, ызғырық та жоқ. Шуақта көздерінің сорасы ағып сыйырлар күйіс қайырып тұр. Сауыншылар да, бақташылар да көрінбейді. Тұяқтары ақ дәкемен оралған ауыру сыйырлар соқта қарды басып, тыста жүр.

— Әй, кім бар мұнда? — деп Кәрім күйініп айғайлап жіберді.

— Мен бар!

Гурт бастығы Степан Корчагиннің жирен жүзі көрінді.

— Ауру сиырлар неге бос жүр? Бұларды жіберген кім? Мынау қаскүнемдік қой, Степан Максимович. Сізге не болған? Дереву малдарды орындарына қамандар! — деп Кәрім булығып айқай салды.

— Неге дауыс көтересің! Маған әмір етуге қандай қақың бар? — деп Корчагин шарт сынды.

— Мен саған әмір етіп тұрғаным жоқ, тәртіпті айтып тұрмын. Ауру сыйырлар осылай жүрсе түгел құриды, ем қонбайды, түсінемісің!

Корчагин қып-қызыл болып теріс айнала берді. Кәрім іңірге дейін қорадан шықпады. Сиырларды жығып тұяқтарының жарасын тазалады. Әр түрлі дәрілермен ем жасады. Бірнеше күн өтті. Бірақ Кәрім жасаған ем жақсы нәтиже бере қоймады. Сонан кейін ол совхоз дирекциясы мен партия ұйымына өз ұсынысын айтты.

— Дәрі мен укол тек жаңа басталғанына ғана пайдалы. Ал іріңдеп асқынып кеткендеріне операция жасамаса болмайды. Тұяқтардың барлығын сыпырып алып гипстейміз. Ай шамасында жаңа тұяқ өсіп жетіліп кетеді. Жеті-

ліп кетуі үшін сиырларды бір орыннан қозғамай, жақсы күтімге алу керек. Асты таза әрі кұрғақ болсын!— деді.

Бұл ұсыныс совхоз басшыларының кейбіріне ақылға сыймайтын ертегі болып көрінді. Үш жүзге тарта сауын сиырдың тұяқтарын алып тастау және тұяқ өсіп болғанша қолда күтуге орасан көп еңбек жұмсалатын еді.

— Бар сиырлардың тұяғын сыпырып алып, мүгедек ете алмаймын! — деп байбалам салды гүрт бастығы Қорчагин.

— Көнбейінше лажың жоқ, онсыз малың мал болмайды!— деп өз ұсынысынан Кәрім қайтпады. Омбының мал шаруашылығы ғылыми зерттеу институтынан түсінік сұралды. Ғалымдар Кәрімнің ұсынысын мақұлдады.

Веттехник білек сыбанып іске кіріскелі бірнеше апта болған. Міне, күлімдеп көктем келді. Сиырлардың соңғыларына операция жасап, шалдыға қимылдаулы еді.

— Кәрім Дүйсенбаевич, әбден титықтап болдык. Бүгінге осы да жетпей ме дегендерге:

— Маған оңай деймісіндер уақыт найқалуды көтермейді. Бұл малдар жазғы өріске шығуы керек. Аяқтарын тез жазып қатарға қосайық — дейді Кәрім асықтырып. Соңғы сиырдың аяқтары гипстеліп болып, қаз бастырылғанда күн көзі түстен ауып кеткен екен. Кәрім құрал-саймандарын, аспаптарын жинастырды. Қоңыр ат жеккен сықырлақ арбасына отырып, үйге бет алды.

Қырда жібек сағым толқиды. Ағаштар бүршік жара бастапты. Кәкен даланың жұпар ауасымен кеуде кере дем алды. Мейірімді жүзінде күлкі ойнайды. Өңінде өзгеше шаттық бар. Айлар бойғы азапты еңбегінің жемісін көзбен көріп рахатқа бөленді. Әне, кең өрісте сиырлар жайылып жатыр. Кәкеннің шипалы қолынан өткен малдар. Ұзын саны қырық қара. Шығын жоқ барлығы да қатарға қосылды. Жұмысын көзбен көруге келген Омбы мал шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының ақбас профессоры қарапайым веттехникті кең кеудесіне қысып, бетінен сүйген еді.

— Рахмет сізге, Кәрім Дүйсенбаевич, тамаша іс тындырғансыз. Еңбегіңіз жемісті бола берсін! — деген. Бұл мал дәрігері болып отыз жыл еткен еңбегіне берілген әділ баға болды.

Кәкен бусанып жатқан далаға күлімсіреп көз жіберді.

Туған жер бүгін өзгеше сүйкімді. Ұзақ жылдар қоғамдық малды індеттен қорғап тынбай өсіріп келеді. Бұрынғы «Бірлік» колхозы аудан көлеміндегі ең малды шаруашы-

лық еді. Кәрім малды өсірумен қатар тұқымын асылдан дыруға да көп еңбек сіңірді. Будандастыру арқылы ал ғана жылда биязы тұқымды қой тұқымын өсіріп жегілдірді. Отан соғысының майдандарында жаумен шайқасты. Ленинградтың қоршауын бұзып, қалаға бірінші болып кірген. Курляндияны азат етуге қатысқан Кенигсбергті жаудан босатысқан, Берлинге дейін барған жауынгер. Жорық жолдарының айғағындай кеудесінде үкімет наградалары жарқырайды.

Бұл өңірдегі алғашқы мал мамандарының бірі Кәкен мектебінен үйренген жастар аз емес. Көпшілігі әр шаруашылықта еңбек етіп жүр. Совхоз бөлімшелерінің мал дәрігерлері Қабдолқақов Аманкелді, Жиенмурзин Бибол, Чернова Мария тағы басқаларына күнбе-күн ақыл кеңес беріп көмектесіп отырады.

Жаз шықты. Жаңа міндеттер күтіп тұр. Малдарға жаппай егулер жүргізу керек. Әр бөлімшені күн-түн аралап мамандарға қолма-қол көмектесу Кәкеннің міндеті. Жұмысы болмағанымен дәрігерлік борышы. Міне, енді қарасанға, жамандатқа, қыршаңқыға тағы басқа толып жатқан індеттерге қарсы егулер жасауды кешіктіруге болмайды. Казірде де алдағы қауырт істер жайлы ойлаумен келеді. Жолдың ақ шаңдағын көтеріп бүлкектеген атын қамшылауды да ұмытқан. Бір ойдан соң бір ой жетелейді...

Жыл бойы Кәрім дамыл көрген емес. Жазда жайлауларды, бөлімшелерді аралап, малшыларға көмек көрсетті. Егулер жүргізді. Ұлап-байтақ жайылымда оның назарынан тыс қалған дәрігерлік шаралар болған жоқ. Бәрін де көзінен өткізді. Совхоз малшыларының мал басын арттыруына мал өнімдерін мол өндіруіне келелі үлес қосты. Совхоз дирекциясы веттехник Кәкеңе жыл сайын бағалы сыйлықтар береді. Біз оны кешқұрым қыстауда кездестіріп, көп әңгімелестік.

Ақ көңіл, аңқылдақ аға өз өмірі туралы емес, көбіне сүйген ісі жайлы айтты. Сөзінің соңында:

— Барлық игі істерімді өткен еңбегімді, тіпті бар саналы ғұмырымды партияға арнаймын. Ол мен сияқты қарапайым адамдарды шексіз бақытты етті!— деді «Приишим» совхозының мал дәрігері Кәрім Дүйсенбаев.

СҮЙІКТІ САРЫҚАМЫСЫМ...

Күн көзі Сарықамыс үстінен жайлап көтеріліп келеді. Таңғы аяз тарқап, жұқалаң қар күн шуақта ери бастады. Ықтасындарда шалшықтар іркіле бастапты. Енді аз күнде ауыр күртіктер еріп, сай саламен сарқырап аққан су кең алқаға құлайды.

Алқаның жарқабақтанып кететін қырына өрмелеп сирек жас қайың өседі. Тоғай жақтан қарағанда сарғылт төбедей мұнартып тұратын осы тұста ақ шатырлы қой қоралары мен үйлер ағарандайды. Сол үйлерге тақау жерде егіз бұлақ ағып жатыр. Мейірімді ананың қос емшегіндей шарбат сулы қос бұлағы бар, тоғайлы ықтасыны бар жер. Қыста бұл жерде ызғырық жоқ, шуақ болып тұрады. Есіл өзені сонау тоғай арасына жасырынып қалыпты. Мына нен жазық — малдың шүйгін жайлауы, құт дарыған Сарықамыс алқабы.

Зайра осында шопандар ауылына қозышы болып келгеніне айдан асыпты. Уақыттың шапшаң өтіп кеткеніне қайран қалады. Ол бүгін кезекші болатын. Қозы арасында жалғыз тұр. Электр шамдары әлі сөндірілмеген. Басқалар жұмыстарын жайғап ертеңгі шайға келгеннен оралмай жатыр. Зайра қозылардың секіріп ойнағанына қызыға қарайды.

— Кішкентай қошақандардың қутындауын қарашы,— дейді сықылықтай күліп. Ақ бұйра қозы басын бұлғап секіріп ойнақтайды. Күтушісіне еркелегендей болады. Зайра тез ұстап алып тұмсығын бетіне басып, көзін сүртеді.

— Қарай гөр өзін, мен осында келген күні туып едің ғой, менің күтіп өсіргенімді білесің бе?— дейді қозыға.

Ол қозышы болуды ешқашан ойламаған сияқты. Комсомол жиналысында жастарды мал шаруашылығына шақырғанда Зайра бас тарта алмады. Үйге келгенде ата-анасы наразы болатынын да білмеген еді. Әсіресе, әкесі Дәули ақсақал кейістік айтты.

— Қарағым, үкідей үрлеп өсірген жан кенжем едің, қорда иісі бар қой қорасына барып қозышы болам дегеніңе риза емеспін. Әкең қаламаған жұмысқа баруың жөн бе? Мен сені мұғалім етіп шығарсам деген арманым бар. Еркелік істеме, райыңнан қайт шырағым,— деді.

— Әке, мен комсомол жиналысында уәде бердім ғой, екі сөйлеуім жөн бе?— деді Зайра. Дәули қарт көп қиналып ақыры келісімін берді.

Жастар қойлардың жаппай төлдеп жатқан кезінде келді. Шопан ауылы қалың қарбалас үстінде еді. Төлшілер жетіспегеннен жас қозылардың күтімі қиындап, шопан Жатай Нұртазиннің жаны мұрнының ұшында болатын. Ол қыздарды төл қорасының алдында кездестірді. Маңдай терін жеңімен суртіп алқынып тұрып:

— Ой, өркендерің өскірлер көмектесе көріндер, қойлар жапырлап төлдеп жатыр, үлгере алатын емеспіз. Бір тәулік бойы үйге кіріп, ыстық ішуге де уақыт болған жоқ. Әу, Нүркеш қарағым, бері таман келші,— деп айғайлады. «Қолым тимей жатыр» деген дауыс естілді де ақ халатты жас әйел көрінді.

— Міне, бізге жастар келді. Осыларды жұмысқа орналастырып, атқаратын істерін ұғындырып бер,— деп асығыс тапсырды да, өзі тез-тез басып, әрі қарай кетті.

Нүркеш Сәрсембекова үш жылдан бері аға қозышы болып келеді. Қазір осы Приишим совхозындағы тәжірибелі қозышылардың бірі. Жас төлді қаз бастырып мал қатарына қосу оңай жұмыс емес. Төл ауруға тез шалдыққыш келеді. Сондықтан қозы туғанда санитарлық шараларды қолдануды қадағалап отыратындықтарын, жаңа туған қозыларды қашан жинап, ірілерін қай мезгілде жамырататындарын, қандай азықтар беретінін Нүркеш асықпай жеке-жеке түсіндіріп берді. Ықылас қойып тыңдап болған соң:

— Ал, қыздар,— деді Зайра, — төлді шығынсыз өсіру үшін бізді осында комсомол ұйымы жіберді, үлкен міндет жүктеп отыр. Біз осы Сергеев ауданы бойынша алдыңғы қатарда болуымыз керек. Ол міндетті орындау үшін жарысқа түсейік. Мен құрбым Жәкенбасова Ғалияны шақырамын,— деді. Қозышылар Туғанбаева Қуаныш, Қалиева Бәтендер де құрбыластарын жарысқа шақырып жатыр.

Шопандар ауылына жалынды жастық келді. Жастар бар жерде қызу еңбек бар. Қыздар сол сағаттан бастап іске білек сыбана кірісті. Әрқайсысы 100 қозыдан күтімге алды. Шаршап-шалдығып жұмыс істеді. Сөйтіп төлдер де марқайып қалды. Тығыршықтай күйлі, шығынсыз өсіп келеді. Төлшілердің арасындағы ең жасы да, ең алдыңғы қатарласы да Зайра Дәулиева. Ол тәулік бойы аз ұйықтап, тынымсыз жұмыс істейді. Басқа қыз-келіншектер де еңбек үлгілерін көрсетулі. Жақында совхоз директоры жас төлшілерге алғыс жариялады.

Шопан Жатай Нұртазиннің шопандар бригадасында-

ғы бір отар саулықтардан алынған қозыларды қыздар жұмсақ алақанына салып аялап өсіріп келеді. Саулықтар әлі де қоздап жатыр.

— Қозыларды жақсы өсіретін ыңғайымыз бар,— деп Жатай қуанып айтты.

— Төлді шығынсыз өсіру керек, міндеттің ең бастысы осы. Ол үшін көп жылғы жұмыс тәжірибенді пайдаланасын. Қайтсем жақсы еңбек етемін деп тынбай талап қыласың.

Жатай жіңішкелеп қойған сары мұртын сипап ойлап отырды. Көзін кең жазық Сарықамыс алқабына қадаған. Көктем күні бүгін ерекше меірімді. Жатайдың көңілі де осынау жазғытұрғы күндей жадыраңқы. Сол себепті де өз жұмысы жөнінде шешіле сөйлеп кетті.

— Өткен жылы әр жүз қойдан бір жүз он қозы алып осы Сергеев ауданы бойынша бірінші орынға ие болдым. Биылғы міндеттеме бір жүз он бес қозы еді. Бүгін таңда бір жүз жиырма үш қозыдан айналып отыр. Қалған саулықтардан қозы алу да ойлаған жерден шығар. Шопандар өміріне кейістік әкелер ащы өкініш те болады екен. Қозыны алуын алып, сақтай алмайтын жылдарымыз да болды ғой. Санитарлық шаралар дұрыс қолданылмауынан, қозы қорасында тазалық сақталмаудан, қозылардың сызда туып қалуынан індет араласып кетеді. Төлді сәбидей өбектеп өсірмесе болмайды екен. Бөлімшенің мал дәрігерлері Әскер Нұрмұқанов дәрі-дәрмегімен үнемі мал арасынан табылады. Әртүрлі індеттерге қарсы егулер жүргізеді. Ауырса ем жасайды, күтімін бақылап отырады.

Қозының тез марқаюы — жақсы азықтануына байланысты. Енелерінің уызына бөгіп, сүтіне тоймаған қозы оңалмайды. Сондықтан саулықтарға жемшөпті, сүрлемді жеткілікті беріп, бұлақ суымен екі мезгіл суару керек. Сүтті болу үшін түрлі жем беріп те көрдік. Мочевинаны мал азығына араластырып берсе саулықтар қонды бола түседі екен. Бұл төлді аман сақтауға мол пайдасын тигізеді.

Біз қозы қорасына қарай жүрдік. Кіре берісте «Алдыңғы қатарлылардың тәжірибесінен үйренейік» деген түрлі-түсті плакат ілулі тұр. Плакаттан жүзі жарқын таныс адамдар күлімсірей қарайды. Жатай Нұртазин, Мәлғаждар Әубәкіров, Жатай Баймолдин, Базарбай Жаманбалинов, Тоқжігіт Қасымов, Серғали Уәлиев жолдас-тардың суреттері басылған. Мұнда Жатай мен оның

жігіттерінің жұмыс тәжірибелерін жұрт ортасына салын-
ты. Плакат көп тиражбен шығарылған, облыс шаруашы-
лықтарының бәріне таратылған. Күзде Жатайдың қыс-
тауында аудан шопандарының слеті өткізіліп, іс-тәжіри-
бесі көпшілікке таратылды.

Жатай бізді ілгері бастады. Қозы қора бес-алты
бөлектерге бөлінген екен. Кең үйшіктерде марка қозылар
жусап жатыр. Бәрі де тоқ, семіз. Ортадағы астаулардың
бірінде сүрлем, бірінде жарма, біріне су толтырылған.
Ақ бор мен тұз салған ыдыстар да ұқыпты қойылыпты.
Қысқасы, төл үшін барлық жағдай жасалған. Бөлімше
дәрігері Әскер Нұрмұқанов осы жерде екен. Мығым дене-
лі, балаң жігіт зоотехникалық-малдәрігерлік институт-
ты бітірген жас маман.

— Қозыларды емдеп жатыр едік,— деді қолын сүртіп
тұрып. Бізде бұрынғы қойлар меринос тұқымды болатын.
Қазір қойдың бұл тұқымын етті-жүнді «Линькольн» және
«Бордер-Лейстер» тұқымдас қойлар мен будандастыру
жұмысын жүргіздік. Бұдан туған қозылар ірі бола баста-
ды. Бұл жұмыстарды Бүкіл одақтық мал шаруашылығы
институтының ғылыми қызметкері Тамбиев Хасанмен
бірлесіп жүргізудеміз. Келер жылдары совхозымызда
қойдың жаңа тұқымы көптеп өсіріле бастайды.

Жас маман осылай деп зор сеніммен айтты. Біз шо-
пандар бригадасының бригадирі Нұртазинге еріп, қозы
қораны аралап келеміз. Қайда болсын тәртіп пен таза-
лық бар. Жатай сөйлеп келеді.

— Төлді шығынсыз өсіру үшін қорасы жайлы болуы
шарт. Бірақ қорамызда көп кемшілік бар. Ана жабықтан
үрлеген ақ буды көресіздер ме, ол — көрініп тұрған суық.
Оны жауып қымтап беріндер деген өтінішімізге совхоз
басшылары құлақ аспады. Өзіміздің уақытымыз да, ма-
териалымыз да болмады, ақыры қыс та келді.

Күн шуақты, жылы. Үп еткен жел жоқ. Екі мыңға
тарта саулықтар көк шөпке бас қойған. Көбі күнге қыз-
дырышып күйіс қайырып тұр. Жатай бусанып жатқан
Сарықамыс алқабын қолымен нұсқап:

— Мына құт дарыған өңірде қой баққалы көп жыл-
дар болыпты. Жыл сайын бір белеске көтеріліп келеміз.
Алда үлкен жұмыстар бар. Барлығы да мал қамы. Төлі-
мізді марқайтып жазға шығып алған соң қойдың бағы-
мымен бірыңғай айналысамыз. Жасыл шалғынды кең
жайылымда салқын бұлақтар сылдырап ағып жатады.
Мұнда арық мал бір ай жайылса қоңайып шыға келеді.

Қалың шөпті бай қорық Сарықамыс жағында тағы шопандар бригадасы малға шөпті өздері дайындайды. Жемдік, сүрлемдік дақылдарды да өзіміз егіп өсіруге жетіспекпіз. Биыл бізде саулықтардың саны үш мыңға жетеді, шопандар қатары өседі. Сөйтіп, күн өткен сайын шопандар өмірі қызықты да, мағыналы болады.

Мынау Сарықамыс алқабының келешегі тамаша ғой, — дейді коммунист шопан Жатай Нұртазин.

Тебірене сөйлеген Жатай көңілінде туып өскен Сарықамысқа деген сүйіспеншілік, келешек күнге деген құмарлық сезімі толқындап тұрғанын аңғардық.

ҚОЙ КҮЗЕТІНДЕ

Сарытал — Есләмбектің күзеуде отыратын байырғы жайылымы. Қаңғыр-күнгір жоқ терең сайды ықтаған шопан ауылы қыс әбден түскенше ызғырық көрмейді. Түндіксіз үй, төбесіз қора сияқты.

Төменде көк Есілдің кең қойнау иірімін толқындатып содырлы дауыл үрлеп тұр. Қой шарбағының ар жағында қалқайтып қойған қаракшының бірі жалп етіп құлап еді, отар үркіп бері қарай екшелді.

— Майлыаяк, Жолдыаяк, айт!— деп Есләмбек тақымына басқан мылтығына қолын апарды. Бірақ атпады. Қабаттаса үрген екі төбет әрі-беріден соң орындарына қайта келіп үнсіз жатты. Толған ай мана іңір кезінде бұлт тасасына жасырынған. Содан бері қайтып көрінген жоқ. Айнала тастай қараңғы болып тұр. Күз түні адам төзгісіз ұзақ, әрі салқын. Есләмбек қауғадай үлкен құлақшынын бастыра киіп, қараңғылық басқан далаға үңіле қарайды. Шарбақтың сыртындағы қаракшы қаруытады. Желдің ызыңы киіз костың тіреуішінің шайқалып сықырлауымен ұласып тұр.

Есләмбектің жаны жалғызсырап, көңіліне қорқыныш ұялайды. Тақымына басқан сұр мылтықты ыстық алақанымен сипалап қояды. Алысырақта дөң үстінде ауыл оттары көрінеді. Көңілге медеу жылусыз жарықтар да бірте-бірте қожырап, азайып барады. Бір сәт Есләмбек осынау мазасыз жұмыстан безіп машина руліне отырып жүйткіп кеткісі келеді. Шопанның өрістен әрі аспаған тірлігі әбден жалықтырып болған секілді. Партия жиналысында жұрттан бұрын сөз алып:

— Қой шаруашылығы игерілетін екінші тың болса,

мені сонда жібер. Қандай ауырлық болса да шыдаймын!?— деп еді ғой. Колхоздың ауырын арқалап, совхоздың қайнаған өміріне белсене араласқан қажырлы азаматтың істемеген жұмысы, игермеген мамандығы бар ма! Ол бақташылықтан колхоз председателіне дейін көтерілген. Агроном, зоотехник, веттехник, шофер, тракторшы-комбайнер мамандықтарын игерген бес аспап адам. Осынау дембелше сары жігітті елудің белортасына келген адам деп ешкімде айтпас еді. Еңбектің қазанында қайнап, шым болаттай шынығып шыққан қайсар азамат үшін екі қол атқара алатын жұмыстың жаттығы жоқ болатын. Сол кам-қарекеттің бәрінен қиыны шопандық екенін көріп, біліп жүр. Әсіресе, түнгі күзет елсіз жердегі жалғыздық шоферлықтан келген адамға қиын көрінді. Түнгі даланы шарлап жүрген күміс жарықтарға қызыға қарайды. Мотордың үйреншікті үні құлағында ызыңдап тұрады. Қызықтырып өзіне тартады.

— Есеке, осы бір машақат жұмысты тастап бұрынғы қаракетіне кіріссейші, — деп азғырғандар болды. Сонда Нұрқожа баласы Есләмбекті кім деп жүр екен?

Шарбақтың арғы жағынан қойлар дүркіреп үрікті. Иттер абалап қараңғылыққа сүңги жөнелді. Есләмбек мылтықты жоғары қаратып басып қалды. Қып-қызыл жалын қараңғы аспанды тіліп түсті. Бүкіл дала селк ете қалды. Қатты жел дағдылы сарыны мен ұйысқақ талдарды шайқап тұр. «Әй, жауыздар-ай.» Қаражалдан әрі Нарқожа жақта жазда бөрі күшіктеді деп еді... Бауырын көтерген соң торуға кіріскен ғой. Иттер өршелене үреді. Ақ төбет тоғайды көктей өтіп алыстап барады. Есләмбек иттерді шақырып алды. Төбет қыңсылап келіп жата кетті. Мойнында қара жолақтар көрінеді. «Айқасып қалған екенсің ғой! Қап, жаралап тастағанын қарай көр. Ұялы бөрінің тұқымы құрығалы көп болып еді, тағы да көбейгені, ә?»

Ол жаралы итіне нан тастады. Ит нанды жемеді, арқа жүнін күдірейтіп тоғай жаққа қарап қыңсылады.

— Жат дамылда. Қасқыр қасқырлығын қылмай тұрмас бізде есе жібермеспіз!— деді шопан. Жалғыздықта өз даусы оғаш естілді. Елегізіп, ыңғайсызданып қалды. Қойлардың бірі шарбақты сықырлатты. Тындап отыр, сықыр қайта естілді. Есләмбектің жүрегі су ете түсті. Мына сықыр қасқырдан әлдеқайда қауіпті. Қандай қой екен қараңғыда түстей де алмайсың-ау! Шарбаққа үңіліп еді қойлар ортаға қарай екшелді. Бастарын көтеріп елегізіп

тұр. Есләмбек мойнын созып қарай берді. Қоралы қой ақ қоймалжыңдай араласып қыбыр-қыбыр етеді. «Жоқ мүмкін емес, мал дәрігерлік егулерді қапысыз өткізді. Ешқандай қате кетпеген сияқты. Шопанды селк еткізген өткен қыстағы кейіпсіз көріністер еді.

...Бір күні «көрші Бәйтенов Құрманқожаның отарына қотыр араласыпты» деп бүкіл ел шу ете қалды. Алғашқыда бекер шығар деп сенбеген Есләмбек атқа жайдақ міне салып келсе, бар ел сонда екен. Совхоз басшылары да, аудан басшылары да жиналыпты. Қойдың қотырын бірінен-бірі көріп, салғыласып жатыр. Жайшылықта үндемейтін үялшақ жігіт Құрманқожа таусыла сөйлеп тұр.

— Жұрттан ала бөтен қотырдың маған келетін орны жоқ. Мына веттехник Қазыбеков Сакенде шалағайлық болды. Қой тоғыту кезінде ертіндіге креолинді аз қосты. Бұрынғы отарларды тоғытқан лай суға малып шығарды. Сол жерде айтқанымда бет бақтырмады, — деп үлкен қолғабын жерге соқты.

— Сол ертіндіге тоғытылған Есләмбектің отарында неге қотыр жоқ. Қыс түспей жылы қораға қамап, ауырды тілеп алдыңдар! — деп Сакен қарсы дау айтып жатыр.

Жүздеп астам қойдың үсті тершіп, жабағылары қопсып түсе бастаған. Сыртта сақылдаған аяз тұрғанда қой тоғыту басталды. Қыста қотырмен арпалысқан шопандардың көрген бейнетін ауызбен айтып жеткізу мүмкін емес еді. Өзінің әріптес ағайындарына бір мезгіл көмекке Есләмбек те барған. Есләмбектің отарында өткен жазда қотыр пайда болды. Жаздың аты жаз емес пе, ащылатып тоғытып кеп жіберді. Мал сауығып шықты. Қасқырдан бетер қорқатын жауы осы қотыр. Әлгі саулықтың сүйкенгеніне секем алып еді көңілі жай тапты.

Ұзақ түн кірпік қақпаған адамның денесін арса-арса қылып ұйқы маужыратып барады. Еркінен тыс жұмыла берген көздерін жалаңаш қолдарымен жиі уқалап қызартып жіберді. Қойлар жатуды қойып, шарбақтың ол жағы мен бұл жағына екшелді. Иттер толассыз үреді. Есләмбек болса жалбандаған қарақшыға үнсіз көз тастап ойланып отыр.

Отыз жыл табан тіреп еткен еңбектің шопандықтан ауырын көре алмаса керек. Зайыбы Заки болса:

— Шопан болу сенің қолың емес, суырылып шығатын қолқанатың жоқ, онан да үйреншікті машинаң артық еді ғой! — деп ызындайды да отырады. Есекең болса мұндайда тарылып қалады.

— Жаным-ау, Заки! Осы мен ортан колдай шопанмын ба, жоқ болмаса жай ғана ұя бөрік Есләмбекпін бе? Ұя бөрік Есләмбек болсам да ар-ождан деген бар ғой. Содан аттап қайда кетем. Айтпа ондай сөзді. Алғашқы жылдары жүз саулықтан жүз қозы ғана алып едім. Былтырдан бері 110 қозыдан алып 3,5 кг жүн қырықтым. Бұл еңбектің жанғаны емес пе?— деп Есләмбек шырт-шырт тү-кірді.

Семья кыргықбақтығы сонымен тамамданған. Енді алда бір қиын асу тұр. Мал қыстату, төл алу науқаны жайлы терең ойлап кетті. Рас жем-шөп жеткілікті. Мәсе-ле онда емес. Науқанға көп болып жұмыла білуде. Ес-ләмбек қыс жайын ойлап көріп, көңілі көншіп отыр. Төл де болады, жүн де болады!— деді ол.

Таңға жақындағанда Есіл үстіне алба-жұлба ауыр бұлттар қаптап шығып қар борандатып кетті.

— Қош, Сарытал, аяулым, енді қыстауға кетеміз!— деді Есләмбек. Кең әлем пілге малғандай бозара бастады.

ЖАЛПАҚСУ ТҮНІ

Осы алқаны Жалпақсу деп не себепті атағанын Айт-кожин Сейтқайыр анық білмейді. Оның білетіні шөбі шүйгін малға жұғымдылығы. Малды Жалпақсуға шы-ғарғасын-ақ, малшының көңіліне қуаныш ұялап, бір дем-деліп қалады. Сейтқайыр да сөйтті Масаты кілемдей құлпырған жасыл жерге аунай кетті. Жердің алпыс та-мыры ніп рахаттана тыныстап жатқан. Балғын көктің исі мұрын жарып тынысты кеңейте түседі. Жігіт көктемнің тұнық көк аспанына құмарлана қарайды.

Осыдан он бес жыл бұрын тұңғыш құрық ұстағаны есінде. Дәл бүгінгідей жаңбырдан соңғы бір күн еді. Совхоздағы белгілі малшы Сейтенов Байдолдың қарама-ғына мал бағуға келді. Бәкең мына бір дөңесте аттан түсіп тұр екен. Сәлем берді.

Ал қадамың қайырлы болсын. Құрығың құтты болсын, шырақ!— деді мұның бас аяғын шолып шығып. — Мал-шы болудың біраз мәні бар, ол құрық ұстап қоқаңдап шаба беру емес. Алдындағы малыңнан көз жазбай қарау. Қараудың да қарауы бар. Қарағанда дұрыс оттап, су іш-ті ме? Көсіліп жатып күйіс қайырды ма? Несі жетпейді, соны қадағалау керек. Бері кел, тақау отыр! Біздікі мал бордақылау совхозы екенін білесің. Малдың қоңды болуы

үшін күресіп келеміз. Мал қоң жинау үшін аузы бос болмау керек. Арасында күйіс қайыртып тынықтырып алған да дұрыс. Солай, шырағым, бабын тапсаң, мал күйсіз болмайды — деді.

Бәкеңнен тәрбие алған Сейтқайырлар мал бағудың барлық сырларына қанып тәжірибелі азамат болып шықты. Өткен он бес жылда мемлекетке жүздеген тонна семіз ет өткізді. Малшының қарапайым еңбегі халық байлығына қаншалық үлес қосты десеңші...

Жазық жайлымды жайсаң алқап көлбеп жатыр. Терен сайлардан тал тоғайлардың төбесі қылтияды. Иірім сулы иен жасыл өңірдің сонау қиырында алқа ернеуі мұнартады. Алыстан алып қыратқа ұқсап сұлап жатыр. Одан әрі кәдімгі егіс даласы. Ырыс дастарханына ұқсаған жазықта шашырай жайылған «Бұлақты» совхозының малдары. Баспақтар дөнеске бытырап кетіпті. Көбі жамбастап жатып күйіс қайыруда.

Сейтқайыр Айтқожин ықлас қоя шолып шықты да, қонышынан «Жұлдыздың» соңғы санын алып, парактай бастады. Повесті әрі қарай оқып кетті. Журнал қызығымен отырып уақыттың өткенін де аңғармапты. Баспақтар жатыр екен, түртіп тұрғызып жіберді. «Еріншектігіне не берерсің бұлардың!» — деп күнкілдейді.

Екінді уақыты болыпты. Терістіктен ызғарлы жел бар. Күн салқындай бастаған. Соңғы үш күнде жауған қара жаңбырдың ызғары арылар емес. Көктем кезі осындай аумалы-төкпелі. Қорқатын ештеңе жоқ, жаңа көріп жүрме жаңбыр мен боранды. Салқын түсіп қарлы жаңбыр соқса да абыржитын жігіт Сейтқайыр ма? Мына жар астында жасыл талдар қоршаған саялы жер бар. Сонда салса кәдімгі қораға кіргендей баспақтардың тұмсығы тершіп маужырай бастайды.

Сейтқайыр тысқа шыкса, көзге түртсе көргісіз қараңғы екен. Қора жақтан аты оқыранды. Атты асықпай ертеп, айыл тартпасын мықтап тартып, қарғып мінді де, Жалпақсу қайдасың деп жортып кетті. Жер жағдайын білмеген адамға Есіл өлкесінде түнде жүру өте қауіпті. Қарақатынның тік жары атты адамды опат етеді. Ондай жар-жыралар өлкеде көп-ақ. Бірақ Сейтқайырлар көздерін жұмып алса да адасар ма. Жоқ, ол малды дәл тапты. Сай астынан Бекежанның иттері үріп шыға келді.

— Әу, амансың ба, бала? — деді дауыстап.

— Әй, аға-ай, келмей-ақ қойсаң да жарайтын еді ғой! — деді Бекежан аттың тізгінін ұстап.

Бекежан Биқанов балаң малшы. Сегізжылдық мектепті бітірген соң малшылыққа келген. Бір сөзбен айтқанда тынғылықты жас. Сөйте тұрса да Сейтқайырлар мына аласапыран түнде балаға сеніп үйде қайдан жатыпты. Бір кезде Байдол ағасы малшылыққа өзін қалай үйретсе Сейтқайыр да Бекежанды солай үйретіп баулып жүр. Айтқанды ұғып мінсіз орындағаны үшін оны жақсы көреді. Бекежанның бал жүзіне қарап, өзінің сонау күндерін есіне алады. Бекежанға ұқсап алғаш малға келгеніне он бес жыл болыпты. Ол кезде осы совхоз шаңырақ көтеріп жатқан. Қоғамдық орындар, тұрғын үйлер шеберханалар, мал қоралары дегендер атымен жоқ еді. Жалғыз көшелі Жаңа жол ауылының ескі үйлері тұратын қалқайып. Өткен он бес жылда совхоз өркендеп байлығы арта түсті. Сол байлықты жасаушылар осы Сейтқайырлар емей кім. Сейтқайыр малды аралап көріп жүр. Мал әбден тойған тек тыныштық тілеп маужырап тұр.

— Ақсап жүрген қызыл қасқа торпақ көрінбейді ғой!—деп дауыстады ол қорым талдың арғы бетінен.

— Келген сияқты еді.

Сейтқайыр атына мініп жортып бара жатты.

— Қалай қалып қойды екен!—деді малшы бала өкініп.

Қатты жел тоғайдың ұлпа басын үрлеп желпілтіп тұр. Қарлы жаңбыр ұйтқып соғады. Желдің екпіні сұмдық қатты екені азынаған үнінен белгілі. Бірақ жар асты жылы-ақ. Бекежан көңілсіз отыр. Аға жолдастары бұған жігіт деп емес, шикі өкпе бала деп қарайтын сияқты. Он жетіге келсе де «сенімсіз шалағай» болғанына өкінеді. Әйтпесе Сейтқайыр жаңбыр жауды деп жеті түнде жетіп келер ме еді. Оның үстіне мына бір қасқа торпағы түскір қалай ғана бөлініп қалды екен. Қалай ғана аңғармаған. Тал арасында жатып қалған ғой...

Ат дүбірі естілді. Қасқа торпақты айдап Сейтқайыр жетті.

— Мына дөнгелек қара судың жиегінде жатыр екен. Әйтеуір бейнетсіз тауып алдым. Жалғыз жарым малға ит күс өш келеді. Олай қалдырудың жөні жоқ. Малды жинағанда алдымен қасқа торпақ сияқты ақсақ-тоқсақ шетке шығарларды түгендеп алу керек. Дені сау, күйлі мал қатардан қалмайды.

Осылай деп Сейтқайыр дағдысынша ақыл үйретіп алды да, атын талға байлап ықтасынға келді.

— Бекен тоңған шығарсың, келші, ыстық ұрттатайын

өзіне!— деді, бала жолдасын арқадан қағып. Екеуі термосты ортаға ала отырысты. Жауын жауып тұр. Көп ұзамай таң атты. Баспақтар сайдан шығып Жалпақсудың белгілі жазына бытырай жайылды. Жел көк талдарды толассыз шайқайды. Көкшенің арасында бүрісіп отырған бозторғайлар қауырсындарын сілкіп аспанға көтерілді. Салқын желге төсін тосып сайрап-ақ кетті. Дала әуені дағдылы сарынға басты. Байырғы өлке қуаныш құшағында Сейтқайыр мен Бекежанның атары жүре шалып келеді.

— Әне, Темеш те көрінді!— деді Сейтқайыр дауыстап. Ауыл жақтан екпіндеп келе жатқан салт атты көрінді.

— Сабаз, атта тым қатты жүреді-ау!— деді Сейтқайыр.

Темірхан Бейсекеев Сейтқайыр мен Бекежанның әріптесі. Осы жайылып жатқан 182 торпақты бірге бағысады. Бес алты жылдан бері ғана малшы. Бұрын қалада тұрған жігіт. Жаңа жолдың өз тумасы. Ол анадайдан сөйлеп келеді.

— Ағайындар-ау тонған жоқсындар ма? Шаршадыңдар ма? Енді үйге барып тынығып қайтындар!— деді, астындағы бауырынан жараған кер ат тыпыршып тұр. Сейтқайыр оған жағдайды түсіндірді.

— Түн жаңбырлы болып, мал ықтасында тұрып қалды. Күн ашылды ғой, кең алақанға қаптата жаймасан, тойына қоймас. Біз әр торпақтың тәуліктік салмақ қосуын 550 грамм орнына 650 граммға жеткіземіз деп міндеттендік. Екі сөйлеуіміз ұят шығар. Солай емес пе?— деп Бекежанға қарап еді бала жігіт үнсіз бас ізеді.

— Қыста да 600 граммнан салмақ қостық. Көктің көлемінде сертімізде тұрамыз ғой. Сөз барма оған!— деді Темірхан да.

Айтқожин Сейтқайыр мен Биканов Бекежан ауылға бет алды. Тоғызыншы бесжылдықтың соңғы жылының алар асуы жайлы екеуі де үнсіз тебірене ойлап келе жатты.

ТРАКТОР ЖӨНДЕЛГЕНШЕ

Қыстың ұзақ түні үнсіз созыла түседі. Ай жамбас тұсқа барып тапжылмай қалыпты. Сап-сары реңсіз сәуле тылсым дала бетінде дірілдеп қалқып тұр. Жер де, аспан да боп-боз болып сазарып алыпты.

Аспан төрінде ұсақ жұлдыздар жылтырайды.

Қоспан терезеден басын тартып алды. Көңілі құлазып сала берді. Не деген таусылмас түн! Түшіркеніп ұйқтай алмағаннан болса керек ұзақтығы жылға бергісіз болып көрінді. Күндізгі алуан ызың, темірдің зыңылы, моторлардың дүрілі, сан алуан көріністер көз алдынан кетпеді. Тынығу орнына шаршап қалғандай. «Апырай адамның жарты ғұмыры ұйқымен өтеді, ә? Жұмыс дегенің бастан асып жатады. Ұйқы көңілін қалдырмаймыз. Мынау түннің тең жартысы дем алуға әбден жетіп жатыр-ау, қалған уақытын еңбекпен өткізсе жұмыста қарқын болар еді. Таң атса, күн батады. Шынжыр табанды бір тракторды күрделі жөндеуден өткізуге 9 күн керек болса, 7 күнде толық аяқтар едік. Болмашы бөлшекке бола айналып қалдық. Қол жеткен қымбат дүние болса екен. Қоробканы жүріске қосатын жылжымалы айыршағы жоқтығынан тоқтап қалғаны ма барлығының?!»

— Жок, — деді Қоспан — басқа бір жолын қарастыру керек. Әрине сөйту керек. Айыршаны жаңадан соғу мүмкін емес, себебі шойыннан құйылған. Рас-ау, оны басқаша жасауға да болады ғой. Таптым, дәл солай ету керек! Солай — солай...

Қоспан көрпесін серпіп тастап, атып тұрды.

— Жаным-ау, саған не болған, жеті түнде қайда барасың, жата тұрсаңшы! — деп еді келіншегі.

— Жо-жок, жата алмаймын тезірек тұрып шай қамда. Біз баптанғанша таң да белгі берер, тұр-тұр!

— Жұрт болса қалың ұйқыда.

— Мен оянсам олар да жатпайды. Қазір бәрін де аяғынан тік тұрғызамын. Жылдай түнде тірі адамның, ұйқысы қанбай ма! — деп Қоспан шапшаң киіне бастады. Жүзіне ыстық, қан ойнап шықты. Өнінде өзгеше шабыт бар. Етігін аяғына сұға салып, далаға шықты. Сықырлаған сары аяз бетін қарып барады. Ол атын суарып жем салды да, ауылдың көшесімен жүгіре жөнелді. Таңғы суықтан бүктеле түсіп жатқан иттер шәуілдеп азан-қазан болды. Үйлердің терезелері жарқырап қоя берді.

— Тұрындар, жұмысқа баратын уақыт болды. Тездете көріңдер! — деген Қоспанның әбігер дауысы әр тұстан естілді.

Қоспандар ат жеккенде айлы түн міз бақпай тұрған.

Ноябрьдің ақырғы күндері болса да жерде бір түйір қар жоқ. Арбаны жеңіл сүйреп қасқа ат жортып келеді. Жігіттер ықтап алыпты.

— Ойпыр-ай, желдің ызғары-ай. Өңменіннен өтіп барады ғой!— деп бәкене жігіт Мұқыш Нашарбаев қымтана түседі. Батыр тұлғалы Қабдыраш Смағұлов жағасын бос тастап, ызғырыққа қарсы қарап отыр. Ол совхоздың маңдай алды механизаторларының бірі. Трактор жөндеудегі елеулі кедергі оны да алаң етулі еді. Көп үнсідіктен кейін Қабаң бері бұрылды.

— Апырау, Қоспан-ау, қажет бөлшекті таба алмай сорламайық. Бүйте берсе тапсырма орындалмай ұятқа батамыз ғой!— деді.

— Үндеме, Қаба, мен бір ақыл тауып келем,— деп Қоспан қара атты шыбықпен жанбасқа бір салды. Суыт жүріп совхоз орталығына тез жетті. Терезелері жарқырап тұрған шеберхана маңы тыныштық.

— Ерте келдіңдер ғой, әлі ешкім де жоқ,— деп күзетші ұйқылы ояу күнкілдеп есік ашты. Шеберхана іші жылы, төбеде күндізгідей жарық беретін көгілдір шамдар жанып тұр.

— Мұнда күндіз ғой, жұмыс істей бермейтін не бар. Ұзақ түн зеріктіріп болды әбден. Қане еңбек күнін бірінші болып бастап жіберейік — деп Қоспан білектерін сыбанды. Шығар қақпаның алдында үлкен «ДТ-54» карауытады. Жөнделіп болған, дап-дайын.

— Қане, жігіттер, жұрттан бұрын осыны тағы бір тексеріп алайық.

Мотор дүр ете түсті. Стрелкалар жоғарылап жылжып барады. Қырық тоғыз... елу екі... елу төрт...— Жетті, тоқтат! Мынасы несі қысымын өлшейтін аспаптың түтігі бос жатыр. Жалғамаған қайсысың?— деп Қоспан айғай салды.— Бұл барып тұрған жауапсыздық. Ешқашан келісуге болмайтын жарамсыз қылық!

Бригадир трактордың әр жерін мұқият қарай бастады. Әлі де ақауы бар. Кімді алдаймыз? Өзімізді өзіміз бе?— деп қазыла сөйледі.

— Қателік менде, кеше асығып жүріп ұмытып кетіпін — деп қызарақтады тракторшы Мұқыш Нашарбаев.

— Жұрт жиналмай тұрып байқағанымыз жақсы болған, — деп бригадир тандайын қақты. Жігіттер трактордың кемшіліктерін түзеп болғанда барып таң бозарды.

Күн шыға қызу еңбек басталды. Бөлімше механигі

Дубе Карл келді. Көп ұйықтағаннан көздері ісініп кетті.

— Хал халай?— деді, ол қазақша.

— Оңбай жатыр.

— Неге?

— Неге екенін білмейсің бе? Бір бөлшектің ақауы салдарынан даяр тракторды бөгеп тұрмыз.

— Еш жерде табылмай қойды-ау сол, — деп механик ауыр күрсінді.

— Мен бір ақыл таптым. Тозып жіңішкерген салаларды қнып тастап, орнына сондай етіп жалғап, электрмен пісірсе, дәл жаңадан кем болмайды, көрде тұр — деді Қоспан.

— Мынау табылған ақыл екен. Апыр-ау, біздің ойымызға орала да қоймапты. Жігітсіз, Қоспан!— деп механик қуанғанынан айғайлап жіберді

— Бригадир ақаулы бөлшекті алып, ұста цехқа қарай жүгіре жөнелді. Бас аяғы бірнеше минутта трактор жеңіл қозғалып шеберханадан шықты.

— Бәрекелде, мынау ешкімнің ойына түсе қоймайтын жаңалық болды ғой, енді киналмаймыз! — деп қуанды шеберхана меңгерушісі де.

Қоспан Мақанов — «Приишим» совхозы трактор бригадасының бригадирі. Жас жігіт. Жұрт айтса айтқандай техника үшін туған адам. Ол тракторшылық мамандыққа 15 жасында келді. Соғыстан кейінгі жүдеу жылдар болатын. Шот аяқ тракторлармен жер жыртты, тұқым септі. Күн сайын бұзылып қалатын ескі трактордың бейнетін бала Қоспан аз көрген жоқ. Тың көтеру науқанын қолынан өткізді. Осынау байтақ егін даласында оның соқа сүйреп өтпеген жері жоқ шығар. Сонан бері бір ғана Қоспанның қолымен өндірілген астықты үйсе, тау тұрғызылар еді. Ие, ол сондай адам. Өзі ақ көңіл, еңбекші жігіт. Бірнеше жыл бригадирге көмекші болып істеп еді. Жақында оны бригадир етіп тағайындады. Қоспан маңдай терін сипап сыпырып тастады.

— Жанталасып жатырмыз, трактор жөндеудің графин мерзімінен бұрын орындауға міндеттеме алып едік. Орындамасақ ұяты өзімізге келеді. Хайрутдиновтың бригадасымен социалистік жарысқа түскен едік. Бригадамызда 8 шынжыр табанды трактор, 4 «Беларусь» бар еді. Онбірі қатарға қойылды, біреуі қалды. Осы жұмада бәрін де қалайда сапқа тұрғызуымыз керек.

— Тіркемелер мен бұлықтар да жөндеуден өтті ме?

— Түгел жөнделді сақадай сай тұр, бәрі біздің жігіттердің аркасы ғой! — деп Қоспан мақтана сөйледі. — Мына Смағұлов Қабдраш, Қонаков Бейсекей, Жамықов Әкім, Есентаев Ерсайындар трактор жөндеуге кіріскелі бір күн дамыл көрген жоқ. Партиямыздың «Шығынды аз жұмсап, мол әрі сапалы өнім берейік» деген үндеуіне жауап беру жолында біздің жігіттер де өз үлестерін қосуда. Жаңалық, ұсыныстар енгізуден 2500 сомдай қаражат үнемдедік... Ау, жігіттер-ау, не тұрыс бар соңғы тракторды келтірсеңдерші!..

Шаң басқан «ДТ-54» шеберхана қақпасына жылжып кірді. Күнге шағылысып жалтыраған шынжыр табандары салдырлап болат жолдың шетіне жақындап тоқтады.

Бұл тракторлармен бригададағы ең қарт тракторшы Жамықов Әкім өткен жылы 1370 гектар жер өңдеген еді. Тың көтеру кезінде келген, әбден тозса да Әкім өзінің көрі жолдасын қатардан шығаруға көзі қимайды.

— Тағы бір жыл істеп көрейін! — деп өтініп, күрделі жөндеуге кіргізіп тұрған беті. Әкім трактордың радиаторынан сипап:

— Біз әлі еңбек ете береміз, қартым, — деп күңкілдеп сөйлеп жүр.

— Қане, «шешіндіре» бастайық!

Трактордың әуелі жанар май құйылатын багін, сонан соң кабинасын, радиаторын, моторын алуға көп уақыт кеткен жоқ. Әр бөлшек әр цехқа апарылып күрделі жөндеу басталды. Әкімнің «қарт» серігі ілгері жылжыды. Жылжыған сайын жаңа бөлшектер салынып, жаңарып, жасара берді.

Бригадир Мақанов Қоспанның соңғы тракторы жөндеуден шығып барады. Міне, енді совхоз механизаторлары көктемгі дала жұмыстарына сақадай сайланулы деуге болады. Сонымен Қоспан тоғызыншы бесжылдықтың тағы бір жылын қарқынды еңбекпен бастады.

БІР ТҮП БИДАЙ

Күн аспан шаңырағына ілініп қалғандай тапжылмай тұр. Ертемен тракторға отырған Бейсекей Әбілдин әлі тоқтаған емес. Көз алдында мұнарлы сары дала көлбеп жатыр. Әр жерде «Беларусьтер» көрінеді. Айналаның бәрі алтынга малғандай көз тартады. Қайың жапырақтары да сарғайыпты.

— Дарқан даланы бір сілкіндіріп аударып салған

мырза күз ғой — бұл, — деп Бейсекей жан-жағына қызы-
ға қарайды.

Аңыз ортасына жеткенде ол тракторды кілт тоқтатты да кабинадан қарғып түсті. Трактордың алдында ауыр бастарын желмен ырғап бір түп бидай масағы тұрды. Тракторшы оны еппен жұлып алды. Басқадан еш айыр-масы жоқ кәдімгі түлкі мұрт қызыл бидай, қауыздарын ашқан, толыса түскен бадана дәні бар. Жігіт масақты аударыстырып көрді де, кеудесіне қыса ұстап кабинаға қарғып мінді. Сонан соң оны терезеге қыстырып қойды.

Трактор ілгері жүрді, бидай масақтары тынымсыз селкілдеп билеп тұр. Табан асты етпей кастерлеп көтеріп алған адам қамқорлығына шат болғандай. Осынау күрең масақ ұмыт болған балалық шағын жігіттің есіне салды.

...Соғыс кезі болатын. Балаларға еріп масақ теруге егін жайға бұл да барып жүрді. Тым кішкентай әлсіз бала еді. Аңыздан тапқан масақты алтындай ардақтауды сол жылдар үйретті. Кешке кенеп дорба арқалап ауылға оралған балалардың терген дәнін қабылдап тұрып:

— Бес пұт дән жинапсындар. Бұл — жауға атар бес бомбамен бірдей, рахмет, балақайлар, — дейтін бригадир қуанып. Қысылшаң заманда қуатты қару болған жалғыз масақ бұл күнде аңыз бетінде неге қалады. Дикан жігіт осыған намыстанады. Екінші еңбегін құрметтемеушілерге наразы. Адамның маңдай терінсіз жалғыз дән де өспейді. Адамды құрметтесек, еккен дәнді де ардақтау керек емес пе?

Бейсекей диканшы болғанына мақтанады. Тегінде сол үшін жаратылған адам сияқты. Бала күннен бері техникаға деген құштарлығы бар-ды. Құлағында тынымсыз ызыңдап мотор үні тұратын. Мотор үні оны ерлік істерге шақырып, келер күндерге талпындыратын. Зябь көтеру науқанының қызған шағы еді. Бір күні жалпақ жонның үстінде шеру тартқан көп тракторларға тақау келіп, қызы-ға қарап тұрды. Шұбатылған қызыл соқаларын сүйреп өтіп жатыр. Жарқырауық түрендер арасынан шоршып шығып шалқалап түскен ақ бауыр шымдарға қарап сүйсінеді. Әкесі Әбділдәнің жалғыз тілді соқамен тың жыртқаны есіне түсті. Арық өгіздерді зорықтырып, өзі де шалдығып жер жыртатын. Кешкілікте қолдырап қалған табанын уқалап отырып:

— Балам, жерден азық алу зор бейнет екенін көремісің?— деген. Әке жүзінен мұң емес, қайта өршіл жігерді аңғарған. Әкесі Қалижар майданда қаза тапты, жетім-

дік көріп ерте ер жеткен пысық бала, еңбекшіл бала атанған Бейсекейді тракторшы Қажбай да ұнатқан еді.

— Алдымен тіркеуші бол, сонан соң өзіме көмекшілікке алам, біртіндеп үйреніп кетерсің, — деді Қажбай. Бейсекей сол күннен бастап мотор гүрілін шешесі Шәмшияның әлдінідей көріп туысып кетті. Жалғыздықта ой деген адамның қанатты серігі емес пе, уақыттың қалай өткенін де байқамапты. Көзіне ұйқы тығылып қайта-қайта есіпей берді. Күн де кешкірген екен. — Апырай бүгін кезекші берсе жарар еді, — деп орнынан қозғалып отырды. Қызарған көздерін уқалап қояды. Жігіттің жас жүзіне күйемен сызғандай жіңішке қара мұрт пен сақал тебендеп қалыпты. Кескіні қуаң, ерні кезеріңкі. Ара-тұра тракторды тоқтатып жыртудың тереңдігін тексеріп қарағаны болмаса, рульден қол жазбайды. Күн кешкірген сайын басы ауырлап, көздері жұмыла береді. Қолдары да тұтқалардан тайып кетеді. Егістік бетіндегі, құлаш жайған мақпал жыртындыға қарап күлімсірейді. Алдында тынымсыз шайқалақтап бір түп бидай тұр. Осы қызыл масақтар қаптап, қабындап дала үстіне үнсіз толқып тұра қалғандай болады.

Бейсекей бригада басына жұрттан соң оралды. Тракторшылар кезек ауыстырып, алды түнгі жұмысқа шығып кеткен. Мотордың соңғы айналымы тырсылдап барып тынды. Ызыңы құлағында қалып қойды. Жерге түскенде сәл толқып кетті. Онысын білдірмес үшін кабина жақтауынан ұстады.

— Әбілдин Бейсекей күн тәулікте 25 гектар зябь жырты. Бұл — осы Сергеев ауданы «Пришим» совхозындағы ең жоғары көрсеткіш деп хабарлады бригада есепшісі. Бригадир Каби Нұрмұқанов жас жігітті құшақтап, арқасынан қақты.

— Шаршаның ғой бауырым, бүгін жатып тынығып алшы, — деді.

— Кезекші бар ма?

— Болмай тұр, тракторшылар жетіспейді. Бар халықты егін орағына жұмылдырып жатырмыз. Оның үстіне сабан үю, оны қыстауға тасу бар, — деді қынжыла сөйлеп. — Амал жоқ, түнде тоқтатып қоясын.

Бейсекей үндемеді, тракторын күтіп-баптап күйбеңдеп жүрді. Бар тетікті көзден өткізіп майлап болған соң қосқа келіп тамақтануға отырды. Ыстық ішкен соң ұйқысы келді.

Дала керемет қараңғы екен. Аспанды бұлт құрсаулап

алыпты, аздап жауын бүркіп тұр. Бейсекей қарауытқан өз тракторының жанына барды. Моторы сун бастапты. Қос басында түнгі тыныштық, жауын тырс-тырс тамады. Нәсер жауа ма қалай, тракторды текке тұрғызып қойғанға жаны күйзеледі. Қазіргі зябьті енді бір айдан соң жыртқан бірдей бола ма, ерте жыртқаннан артық өнім алысатыны кімге болсын анық емес пе?

Ол күрсінді. Шекесін қолымен басып аз тұрды. Аспан күмбезін қыдыра бір шолып шықты да, моторға шапшаң от алғызды. Трактор жұлқып ала жөнелді де, бар жарығын самсатып аңыз шетінен түсе қалды. Тамақтанған соң жігіт әлденіп алыпты. Трактор мақпал қара түн құшағына кіре берді. Бейсекей өзін сергек ұстауға тырысады. Көңілін сергіту үшін ән салған болады. Басы зілдей шекесі солқылдап отыр. Кірпіктері бір біріне жұғыса береді. Осы ұйқы деген пәле қайдан келді екен, — деп күңкілдейді.

Түн ортасы ауғанда жауын күшейіп кетті. Трактор тайғанақтап күш ала алмай келеді. Басқалар да қос басына қарай ілбіп барады. — Бес гектардай жер жырттым білем, уақыт болса босқа өтпеді әйтеуір, — деп Бейсекей шырт түкіріп тастады. Енді жауын ашылғанша алаңсыз дем алуға болар.

Ол осы ойға келгенде зорға тежеп отырған қалың ұйқы басып, көздері еркінен тыс жұмыла берді. Мына қалыпта қосқа жету де қиын еді. Бірақ оқыс көрініс ұйқысын шайдай ашты. Трактор жарығына әлде не ағарапдай қалды. Жауын шелектеп күйіп тұрған. Көйлекшең адам тракторға қарай жүгіріп келеді. Жалаңбас жігітті көріп, кілт тоқтады. Бейтанис адам бірдеме айтпақ болып еді, ішке кір деп Бейсекей есікті аша берді. Орыс жігіті екен, суға сүңгіп шыққандай болыпты. Жылы қабинаның ішіне кірсе де қалш-қалш етеді, аузы сөйлеуге келмейді.

— «Украин» совхозынанмын, шофермін. Мына сайдағы көлде машинама батып тұр. Өкпе тұстан көрінген жарыққа жүгіріп жеткенім еді. Машинамды шығарып бермес пе екенсің? Үстінде қоғам мүлкі бар еді.

Бейсекей сөз айтқан жоқ. Соқаны сол жерге ағытып, трактордың бар жүрісімен ұшырта жөнелді.

Машина екі-үш шақырым шамасындағы шөпті көл Тайлақтың жиегінде отырыпты. Артқы доңғалақтар көрінбейді. Шығарам деп қозғаған сайын миға бата берген екен. Машинаны қырға сүйреп салып қош айтысқанда, риза болып қуанған шофер ақша ұсынып еді, Бейсекей:

— Жо-жоқ, атама, о не қылғаның! — деп асығыс жүріп кетті. Шофер жігіт артынап қарап рахаттана күліп тұр, «рахмет сізге!» — деп айқайлайды.

— Жүрек түбінен шыққан осынау қымбат сөз бен қуанышты күлкіні алтынға айырбастар ма адам, — деп Бейсекей күңкілдеп сөйлеп келеді.

Міне, қосқа да жетті. Тракторлар нөсер астында қатарға тізіліп «ықтап» тұр. Адамдар әлдеқашан ұйықтаған. Күзетші қарт қана ояу. Бейсекей моторын сөндірген бетте кабина ішіне қисая берді. Маңдайы білегіне тигенде көзі ұйқыға кетті. — «Иә, енді екі жүз елу гектардай», деп ұйқысырап сөйлеп жатыр. Онысы «ДТ-54» тракторымен 500 гектар зябь жырту міндеттемесінің қалғаны еді.

ОРДЕНДІ ЖІГІТ

Қайыржан дәу пештің қып-қызыл көмейін ұзын көсеумен көсіп-көсіп жіберді де балқып жанған көмір шоғына қарап ұзақ отырды. Қочегарка іші жылы. Жылылық көрсету стрелкасы біртіндеп жоғарылай берді. Жоғарылаған сайын жігіттің көңілі жай тауып отыр. Өйткені сыртта сұмдық аяз болса да Қайыржанның қолымен барлық мал қоралары, төл үйлері, тұрғын үйлер жылып тұр.

— Осы совхозда сен істемеген жұмыс қалмасын, әйтеуір деп келіншегі Қағида күледі. Онысы орынды да. Тың совхозына келген оншақты жыл ішінде механизатор Қайыржан Малдыбаевтың атқармаған жұмысы жоқ. Асылы Қайыржанға жұмыс біткеннің жаттығы болмаса керек. Қолынан келмейтін іс бар ма. Трактор біткеннің тетігі қолында. Комбайнды ұршықша үйіреді. Автомашинанды да заулата алады. Малшылық болса ата кәсібі. Күсті алақаны тиген жұмыс жанданып жүре береді.

Күзде комбайнды тапсырып келіп тынығуға мүмкіндік алған еді. Өз совхозының егінін жинап болып одан көрші ауданға көмекке барып, кештетіп оралған. Бірнеше күн ұйқы-күлкі көрмей үсті бастары кірлеп, жүдеп қайтқан беті. Бөлімше бастығы Закалюк келді. Құшақтап амандасып жатыр.

— Аман келдіңдер ме? Жүдеп қалған жоқсындар ма? — деп сұрақты жаудырып жатыр. Амандық-саулықты айтысып болған соң бастық нақты іске көшті.

— Ал, Қайыржан, сенің келуіңді асыға тосып едік. Мына котельныйға сенімді адам керек болып тұр. Жұрт-

тың жылу алар жері. Білемісің өткен қыста батареяларды қатырып алып, азапқа түскенімізді. Осыны саған тапсырмасақ болар емес, — деп Закалюк шапшаңдатып айтып шықты.

— Феодос Алексеевич-ау, менің бұрын істемеген жұмысым ғой. Көрмеген жердің ойы-шұқыры бар деген қайда? — деп еді. Бастық Қайыржанды арқадан қағып:

— Сенің қолыңнан келмейтін іс жоқ — деді.

Сонымен комбайнер Қайыржан кочегар Қайыржан болып шыға келді. Өзіне салса жылдағыдай мал бордаққылай бастамақ еді.

Қайыржан отқа қарап өткен-кеткенді ойлап отыр. Ой дегенің жалғаса берді. Ол әке көрмей өсті. Қайыржан туған кезде әкесі майданда еді. Жас әке нәрестесінің маңдайынан искеген де жоқ. Ұрыста қаза болды. Шешесі де өлді. Ағасы Қақбай екеуі Мөржан әжейдің бауырында өсті. Әжей екі немересін бірін арқалап бірін жетектеп колхозда еңбек етті. Соғыс жылдарының ауыр кездерін арпалыс пен өткізді. Әжей қажырлы еңбеккер адам болатын. Немерелерін де еңбек сүйгіштікке баулыды.

Қайыржан еңбек жолын тракторға тіркеуші болудан бастады. Жүруінен тұруы көп ескі трактордың төңірегінде Әкім ағасы екеуі күндерін өткізетін. Содан тракторшы болды. Ескі трактордың қисандаған орындығына алғаш отырғанда техника біткеннің тілін біліп үлгергендей қуанып еді. Ештеңе тындыра алмады. Қайыржан өмірінің жаңа бір қызықты кезеңі — тың көтеру басталды. Егін даласына жаңа «ДТ» лар келді. Талапкер жасқа сенім артып біреуін бұған берді. Жас жігіт тәуліктеп жұмыс істеді. Бала кезінде әжесі арық өгізбен ұзақ күнде жарты гектар жырта алмайтын қатігез даланың мақпал топырағын техника күші төңкеріп тастай берді. Кейін алыстағы осы ауданға, Тимирязевке келді. Шетсіз-шексіз кең далаға қарап тұрып қатты таңданған еді. Мына сары жазықта құлашын кең жайып, еңбек ету зор ғанибет көрінген.

Дала, дала. Көз тоқтатар бір бұлдыр жоқ, нең жазық. Трактор маңдайын күнге беріп тартып келеді. Көктем күні маужырап тұр. Бозторғайлар шырылдайды. Даланың байырғы қожасы сары суырлар іннен тұмсығын көрсетеді. Алыста сағымды көк жиекте киіктер бұлдырап көрінеді. Он бес, сегіз шақырымдық аңыз шетіне жете қою оңай емес. Қайыржанға байлық мекені кең аймақ алғашқы күні-ақ ұнап еді. Содан бері осы құтты жерге маңдай терін төгіп келеді. Содан бері Қайыржан қолы-

мен өндірілген егінді бір жерге үйсе тау тұрғызылар еді. Осынау жапан түзде Қайыржан соқа сүйреп өтпеген жер аз шығар. Ақсуат, Сулы, Нарөлген сияқты құс қанаты талған байтақ кең дала бұл күнде совхоз орталықтары бөлімшелері әдемі құрылыс, әсем, сәнді қалың ел мекені.

Бұл жер Қайыржан сияқты еңбек адамдарының қолымен қайта түлеп, адам айтқысыз жаңарып шыққан. Құба топырақты құнарлы егістіктің әр гектарынан соңғы бес жыл бойы орта есеппен 16-18 центнерден бидай өндіріліпті.

Әсіресе, осы Тимирязев атындағы совхоздың бірінші бөлімшесінде тоғызыншы бесжылдықтың өткен үш жылында орта есеппен 18 центнерден өнім жиналған. Қайыржан көктем егісінен соң пішен науқанына кірісіп кетті. Күн қақтаған далада жаз бойы тамыл көрген жоқ. Бөлімшеде шөп жинауға арналып қайтадан жасалған «СҚ-3» комбайны бар. Осы комбайнды жүргізетін Қайыржан. Комбайн жинайды, көпенелейді, жерден жинап арбаға артып жөнелте береді. Күніне 300 центнерге дейін шөп жинай алады. Осынша шөпті қолымен жинап арту үшін ондаған адамның маңдай тері төгілер еді.

— Жұмысым алға басса әлдене түсем!— дейді ол әзіл-шыны аралас. Қайыржан комбайнмен жаз бойы 12 мың центнердей шөп жинапты.

Күз тақалып дала үстімен тырналар тыраулап ұша бастағанда Қайыржан шөп комбайнның сүртіп қатарға қойды да, егін комбайнына отырды. Жұмыстың көкесі сонда басталды. Егін орағына кірісу салтанатты жағдайда өтеді. Сап түзеген комбайндар тізбегінің алдында Қайыржан. Ол байтақ бидай мұқитына жол салуға тиісті. Өйткені Қайыржан совхоздағы маңдай алды комбайншы. Жолбарыстың жолағындай болып алғашқы дестелер түсе бастайды. Егістік үстінде бидайдың сұрғылт шаңы үйіріліп тұрады. Даланы ондаған моторлар дүр сілкіндіреді. Машиналар қарбаласы деп осыны айтыңыз. Бірі келіп бірі кетіп сапырылысқан техникалар тасқышы дәнді қырманға тынымсыз әкетіп жатады. Есілдің көктемгі адуын тасқынындай.

Мұндай кезде Қайыржандарда ұйқы-күлкі қайдан болсын. Күн тәулігінде үш-төрт сағат қана тыныстайды. Соның өзінде бір сағаты техниканы күтіп баптауға кетеді. Өйтпесе машина жүрмейді. Қайыржан техниканың пайдалану мерзімін ұзарту үшін күреседі. Басқалардай жаңа трактор, не жаңа комбайнға ұмтылмайды. Өзіне

бекітіліп берілгенді тиімді пайдалануға тырысады. Күзде он мың центнер бидай бастырған «СК-4» комбайны Қайыржан қолында бесінші маусымды аяқтады. Алғашқы екі жылда жөндеуге күрделі қаржы жұмсалған жоқ. Бұл өнімнің өзіндік құнын арзандата түседі. Әріптесі жас жігіт Айтқұлов Айманда егін жинаудың сырына қанығып, маманданып алды. Қайыржан өзінен кейінгілерге іс тәжірибесін талмай үйретіп келеді.

Ойға ой жалғаса берді. Есіктен бір құшақ буды ертіп Қайырбек кірді де:

— Тұу, мұнда қайнап тұр екен ғой! — деп орындыққа отыра кетті. — Түн өте суық. Аяз дегенің отыз градусың үстінде шығар.

— Қоралар жылы ма?

— Жылы болғанда қандай!

Қайырбек Бәйімбетов Қайыржанның ауылдас ағасы. Екеуі тыңға бірге келген. Бір бөлімшеде жұмыс істейді. Малда істейді. Малда түнгі күзетші. Балалы-шағалы жасамыс адам. Ол мүйіз шақшасын өкшесіне қақты да, қара насыбайды шымшып алып, ерніне қыстыра салды.

— Інім, бір қуанышты хабар естіп келдім. Саған награда бар. Награда болғанда бір мықтысы көрінеді, — деді, шырт-шырт түкіріп. Қайыржан күлді.

— Ондайлық не тындырыппын бекер шығар!

— Рас деймін. Рабочком балдызым айтты.

Қайыржан отқа қарап темекесін түтіндетіп отыр. Сенерін де сенбесін де білмейді. — Таң жақын екен дән жарғышты жүргізейін, ертемен малға жем керек қой! — деп орнынан тұрды.

— Дәнді сен жарасың ба?

— Енді қайтесін, істе деген соң... — деп жігіт тысқа беттеді.

Көрші сарайдан дән жарғыштың моторы гүрілдеп қоя берді.

— Әй, еңбегің адал ғой, бауырым! — деді, Қайырбек сүйсініп.

Тимирязевский совхозының комбайнері Малдыбаев Қайыржанға жоғары көрсеткіштерге жеткені үшін «Еңбек Қызыл Ту» ордені тапсырылды.

— Бұл награда маған артылған үлкен сенім. Отанымның маған деген зор сенімін ақтауға әрқашан да тырысып бағамын, — деді Қайыржан орденді алып тұрып. Ол өзінің осы қарапайым уәдесін қапысыз орындайтын жігіт.

ЖАСЫЛ ЖЕЛЕК

Торанғұлдың жағасында тұрмыз. Алдымызда көкпен астасқан кең айдын, әсем айна көл. Түбіне тастаған бақыр көрінетін таза судың бетінде толқын жоқ, тұнып қалған. Алыста көк жиекте бұлдырап арғы бет мұнартады. Көл үстінде сұйық сағым жөңкіді. Балықшылардың бірнеше қалтылдақ қайықтары жүзіп жүр. Күміс қанат шағалалар қиқұлайды.

Жағаны айналып «Новопокровка» совхозының орталығы көсіліп жатыр. Қала бейнелі үлкен село — ірі шаруашылық орталығы. Совхоз директоры бәкене бойлы жігіт Николай Николаевич Петров бізге ел жайын, жер жайын қысқаша айтып берді.

— Бұл көл Бөрілі Торанғұл деп аталады. Алысырақта Жалаңаш Торанғұл деген екінші көл бар. Арасы алшақ болғанмен біріне-бірі ұқсас егіз секілді. Екеуі кең даланың жарқыраған қос жанары іспетті. Тың көтеруге дейін шаруасы әлсіз колхоздардың бірі едік. Қазір 30 мың гектардан артық егістік жеріміз бар. Совхоз бүтіндей өзгерді. Мына өздеріңіз көріп тұрған әсем село осы он жылда жақсарып қанат жайды. Ал Ақсудың бүгінгі келбетін бара көресіңдер. Ол туралы жалғыз ауыз да сөз айтпаймын, — деп директор қулана күлді.

Машина Торанғұлды артқа тастап ұзап кеткенше директор Петровтың әлгі сөзі құлағымда тұрды. Ақсу мен олардың адамдарын көруге асығулымын. Жол биік егіннің арасын бойлап келеді. Жап-жасыл болып мүлгіген қайың шоқтары бірінен соң бірі қалып барады. Алақандай ашық жер болсайшы, бәрі егін. Егін болғанда нар қамыстай бойшаң бидай мұртты масақтарын ауырлап, ніліп тұр. Қарсымыздан өткінші жауын құйып кетті. Көп ұзамай орман арасынан үйлер ағараңдады.

— Ақсу осы, — деп, шофер күнк ете түсті.

Ауыл қалың орман ортасында екен. Бұл жерде күн күлімдей қарап маужыратып тұр. Әлгі нөсерлі бұлттар көк жиекке қарай алыстай түскен. Сол жақтан нажағай оты жылт ете қалады. Сымға тартқандай тұзу кең көшелер созылып жатыр. Біріне бірі ұқсас стандартты ақ үйлер сап түзепті, біріне ат басын тіредік.

— Атым Нұржан, фамилиям Бөгембаев, мұғалім-мін, — деп таныстырды үй несі.

Нұржан қырықтың қырына шыққан бурыл шашты көп ұстаздардың бірі екен. Жатсынбай қарсы алды.

Жұбайы Бағыш та қонақжайлылық көрсетті. Жақында ғана пайдалануға берілген үйдің сәнді бөлмелерінде отырмыз. Нұржан мұғалім бізге ауыл жайын әңгімелеп берді.

— Ақсуда тұрғаныма он шақты жылдан асып барады. Алғаш келгенімде бұл ауыл жүдеу кескінсіз еді. Жалғыз бастауыш мектептен басқа клуб, кітапхана тағы басқа мәдени орталық жоқ, шатырсыз тоқал тамдар көп болатын. Келген бетте маған да сол тамдардың біреуі тиді. Снықсыз баспанада көп жылдар тұрдым. Совхоз басшылары жаңа салынған үйлерден пәтер беріп еді, үйге мұқтаждар көп болған соң жұрттан бөтен алуды ұят көрдім. Асықпаған арбамен қоянға жетеді деген емес пе, міне, біз де жақсы жайға көшіп қондық. Осы көше түгел жаңа қоныстанушылар, әр ұлттың адамдары бар, тату-тәтті көршілеріміз,— деп Нұржан шадыман қалыпта көтеріле сөйледі. — Ауыл мәдениеті де өсіп келеді. Ауыл тұрғындары үйді қорадап бөлек салып, маңайды көң-қоқырдан таза ұстау, үй күтімін бүтіндей қала тәртібіне көшіру, күнделік тұрмыста тазалық пен жарасымдылыққа талпыну, ауланы көгалдандыру, гүл егу сияқты аса маңызды шараларды жүзеге асыруға мұғалімдер болып ат салысамыз. Бұл жұмыста сегіз жылдық мектептің директоры Қәләу Тайжановтың үлесі де көп-ақ...

Әңгімені осымен доғарып тысқа шықтық. Кешкі ауыл шуылы дабырлы екен. Өрістен қайтқан бір табын мал көшеге шандатып кіріп келеді. Жүгіріскен, айқайласқан балалар мен әйелдердің қат-қабат дауыстары естіледі. Көше бойы көгал, қарттар дем алып, екеу-екеу сұбхаттасып отыр. Радиода ән сазы естіледі. Ауыл кеші әдемі де, көңілді де. Орман жақтан жапырақтың иісі келеді. Салқын самал бар.

Ақсақалдармен сәлемдестік. Қапсағай денелі, бурыл сақал мығым қарт.

— Бәйсейітов Тайлақ деген шалмын. Ал мынау ақсақал Құсайынов Сағди деген кісі,— деді.

Тайлақ отағасы ұзақ жылдардан бері шопан екен. Пензионер болса да өзінің сүйген ісінен қол үзбепті. Жарты өмірін осы бір игілікті мамандыққа арнаған Тайекең бұл жұмысты қалдырып кетуге қимайтынын айтты.

— Ұзақ жастың арты бір өлім дегендей, жас болса келіп қалды. Ендігі мақсат — сүйген ісімді сенімді қолға тапсырсам деймін. Ол үшін Рахышов Мәжікен деген жігітті шопандыққа қойып, өзім көмекші болып жүрмін.

Биыл әр 100 сулықтан 105 қозы алдық. Қыс қатты, жемшөп аз болса да малымыз күйсіз шықпады. Қыспен жаудай жағаластық. Жасым жетпістен асса да мұндайды сирек кездестірген сияқтымын. Кәдімгі жұт қоян жылы ғой. Бұрынғы заман болса жүген ұстап қалатын қанды қыс. Абырой болып малды аман сақтадық, әйтеуір.

Қарт айтар сөзін ұмытқандай сәл ойланды.

— Төлді кем алған себебімізді сұраған екенсіңдер ғой. Оның басты себебі саулықтарды іріктей білмеуімізде. Қой тұқымын асылдандыруға әлі жетісе алмай жатырмыз. Бізде бір отарда жартылай қылшық жүнді кәрі саулықтар 170 басқа жуық, көбінде тіс жоқ. Төл бермек түгіл қыста жанын зорға сақтап шықты. Осы саулықтарды түгелдей етке өткізу керек деп мал мамандарына әлде неше айтып, тіл алғыза алмадық.

Тайекең таяғының ұшымен жер шұқып, тынып қалды. Аулада тораңғылардың әсем жапырақтары сылдыр қағады. Сөзге Сағди ақсақал араласты.

— Малды баққан соң өнімін алып, игілігін көру керек қой. Ағаш ектім. Осы ағаштар артық бүршік жарса, қуаныш көремін, — деп бір қозғалып отырды.

— Ағаш еккеніңізге көп болды ма?

— Онша көп емес, пенсияға шыққан соң ғана.

— Ертерек неге ойланбадыңыз?

Сәкең күлімсіреді.

— Ертерек еңбектен қол босамады, босаған күнде құнттамадық. Қарап отырсам, жасыл дүние жан рақаты деген рас. Бұл сәбиден сақалдыға дейін жұмыла ат салысатын игілік көрінеді. Жас кезімде қолға алсам бұл күнде қара орман тұрғызбас па едім, уақыт зая кетіпті. Бейқамдық деген жаман ғой. Енді ауылдастарыма күн-күн айтып:

— О, жарандар, ағаш егіңдер, ауланды көгертіңдер, — деп қолқалаймын. Көбінің ағаш отырғызуларына өзім бас-көз болып жүрмін. Көше бойында жасыл желек көбейіп қалды. Анау зоотехник Қабдраш Қожақметов, жұмысшы Қайыркен Қанафиндердің аулалары көз тартып-ақ тұрған жоқ па?

— Рас, — деп сүйсіне қарадық біз.

Көшемен аяңдап келеміз. Электрдің ақ нұры күйылып тұр. Музыка үні, жастардың қуанышты күлкісі естіледі.

— Шіркін, ауыл кеші, әйбәтсің-ау! — дейді Нұржан. Менің ойымнан Сағди ақсақалдың әлгі бір адал ниетімен

айтқан жақсы тілектері кетпейді. Осылардай абзал қарттарды жолықтырсам бір жасап қалғандай боламын.

Біз Ақбаевтарды жақында озат малшылардың аудандық слетінде көргенбіз, сырттай таңыстығымыз бар-ды. Аудандық мәдениет үйі лық толған адам. Төрде ұлы Лениннің суреті, онан берірек «Озат малшыларға сәлем!» деген жазу залдағыларға үнсіз қошамет көрсетіп тұрғандай. Ерлі-зайыпты Ақбаевтар бірінен соң бірі шығып сөйледі.

— Бізге берілген бағалы сыйлық бүкіл Ақсу малшыларына көрсеткен құрмет деп білеміз. Алдағы күнде біз бұл сенімді қалай да ақтауға тырысамыз...

Құдыш соңғы он шақты жылдан бері совхоздың сауын сиырларын бағып келеді. Көпен болса сауыншы. Екеуі де қырықтың қырына шыққан кемелденген адамдар. Құдыш бұрын әр түрлі жұмыстарда жүрген қатардағы еңбеккерлердің бірі болатын. Екі қолдың күші келетін жұмыстың бәрін атқарады. Ауылда ол істемеген жұмыс жоқ. Кейін бәрінен артық көріп ықылас қойған ісі — малшылық. Малшылардың аға буыны Әлімжанов Жұмағұл мен Божықанов Рахия ақсақалдар. Жастары сексенге тақалса да, әлі шымыр, ширақ қимылды адамдар.

— Кәріліктің салқынын сезсек те бейнетін көргеміз жоқ. Себебі кең далада мал жаю деген үлкен рақат қой. Денге саулық, дертке шипа даланың бал ауасымен еркін тыныстау — күшке күш қосады, — деп қариялар мақтанышпен айтты.

Пенсияға ертеде шықса да сүйген ісінен қол жазбай келе жатқан қарт тарландардың еңбегі өзгеше. Олардың алдынан жүздеген мал күтіліп етке тапсырылды. Мыңдаған килограмм сүт пен май өндірілді. Табындаған төл алынды. Қариялар жастарға ақыл-кеңес айтып, үйретуден жалықпайды. Ал, Көпен болса бүкіл ауданға аты әйгілі озат сауыншы, сонымен бірге ана. Өткен мәслихатта ерлі-зайыпты Ақбаевтар сүт өндіруде үздік жетістіктерге жеткені үшін жұртшылық құрметіне бөленді.

Біз Құдыштардың үйінде отырмыз. Жасаулы бөлмелерде тазалық пен тәртіп бар, жарастық бар. Таңнан сауынға кетіп, әлгінде оралған Көпен шаруасын жайғастырып та үлгерген. Құдыш кішкене Ерғазыны алдына алып отыр.

— Менде ұзақ тарих жоқ, өткен күндерімнің бәрі еңбекпен байланысты. Малды қонды, өнімді етуден артық мақсатым болған жоқ. Ерте тұрып, кеш жатамыз. Қыс-

тың аязына қарылып, жаздың аптабына күйсек те Көпен екеуіміз қабақ шытпаймыз, қайта талаптана түсеміз. Еңбек ету деген зор бақыт қой. Бізді келер күндер қызықтырады. Соған неғұрлым тез жетсек екен дейміз,— деп Құдыш ақтарыла сыр шертті.

АЙНАЛАЙЫН, СЕРЕЖА

...Сөйтіп барлаудан қайтып келеміз. Ең жаманы құр қол қайттық. Өкініштісі, жау алдында икемсіздігімізді танытып алдық. Күзетшіні бас салып байлап, сүйрей жөнелгенімізде, оқ жауып кетті. Олжамыз қапылыста оққа ұшты. Біздің бір жауынгер жараланды. Несін айтасын, сәтсіздік деген осындай-ақ болар.

Күн шығып келеді. Сәулесі қан араласқан судың түсіне ұқсас. Кәрі шыршалардың бұйра бастары қапға малып алғандай. Орман әбден жарық болды. Әлде қайдан бұл-бұл әуені естіледі. Үнінде көңілсіздік пен шер бар.

Сақтана басып алаңға шыққанымызда өліктерге кездестік. Бәрі әйелдер. Саңырауқұлақ терген қорзинкалар, сусын құйған шишалар, майда заттар шашылып қалыпты. Кәдімгі деревня әйелдері. Кейбіреуі қырынан, кейбіреуі бүк түсіп жатыр. Шалқасынан жығылған жастау әйелдің көзін құзғын шұқып тастапты. Қанды тырнақтардың жап-жаңа ізі көрінеді. Немістер партизандарға кетіп барады деп күдіктеніп, атып кетсе керек. Әлгі жастау әйелдің қолтығына тығылған алты-жеті жасар баланың жүзінде тіршілік белгісі бар. Ырсиған қабырғалары болмашы қозғалғандай. Мен санинструктор болғандықтан сәбидің шидей арық білегін ұстап, тамырын іздестіріп едім, табылмады. Жүрегіне қол салсам аздап соғатын сияқты.

— Жолдастар, бала тірі екен, алып кетейік,— дедім. Біз баланы алақтау, қауіпсіздеу жерге апарып қолдан дем алғызып, дәрігерлік көмек жасадық. Аздан соң бала көзін ашты. Алғаш еш нәрсені түсінбей алақтай қарады да, шыңғырып жылап жіберді. Бізді немістер деп ойлап қалса керек, талып қалды. Қоңыр бұйра шашты, пісте мұрын арық баланың бетіне жасым тамып кетті. Соғыста болған жыл жарым ішінде жүйкемнің тұңғыш босауы еді. Мына жатқан бейкүнә сәби туған елімде қалған ұлымды есіме салды. Жанымнан қымбат өз ұлымдай болып көрінді. Сәбиді шексіз сағынған әкелік жүрегім

елжіреп, баланың өлім таңбасы түскен суық жүзін аймай беріппін.

— Жолдас аға сержант, жүрмейміз бе?— дегенде барып есімді жнып, жауынгерлерге қарадым.

— Ие, жүрейік, — дедім мен ауыр күрсініп. Әлжуаз сәбиді алақаныма салып көтеріп келемін, басқаларға ұстатқым келмейді. Өзімнен басқаның бәрінен қызғанын сияқтымын.

Саз көшіп келеміз. Айнала сұңғыла қарағай, төбеде көкпеңбек аспан тұр. Тыныштық, тіпті бұл төңіректе адам қаны судай аққан майдан бар дегенге сенгің келмейді. Бала қолымда, жүріп келем.

Мен даллада өстім. Әкемнің қартайғанда көрген жалғыз едім. Сорлы әкем мен үшін жанын беруге барды. Басым ауыра қалса, алақанынан түсірмейтін. Мына баланың да сондай әке-шешесі болған ғой, қазір қорғаныссыз, сұр жетім. Баланы бақытсыз еткен жаудан мейірім күтіп бола ма. Ауру бала менің бозарған жүзіме көз тоқтатты да «мама-мама» деп шыңғырып жіберді.

— Айналайын, балам, қорықпашы менен. Мен сенің әкең болам, — дедім бетіне ыстық ерінімді тигізіп.

Бала сұлық жатып заңғар биік аспанға қарады. Күн күлімдеп тұр еді.

— Сендер кімсіңдер. Менің мамам қайда?— деп бұлқынып жерге түсті де тәлтіректтей басып, мүлгіп тұрған орманға қарай жүгіре жөнелді. «Мама-мама:» — дейді шырқырап.

Мен бейшара баланы кеудеме қыса ұстап, адымдай бастым. Көп ұзамай ағаш арасынан штаб күзетшілерінің:

— Келе жатқан кім?— деген қатқыл даусы естілді. Командирге барлаудан сәтсіз оралғанымызды кынжыла баяндадым. Бала жайлы айтқанымызда капитан сәл күлімдеп:

— Баланы мұнда келтіріңдерші, — деді.

Күңгірт блиндажға жасқана кірген сәби бейтаныс әскери адамға сескене қарап тұр, кір басқан көк шалбарының ышқырлығын көтере берді. Жіңішке мойнын созып бұрыш-бұрышқа қарайды. Командир басынан сипады.

— Кімнің баласысың?

— Аленшиндікімін.

— Атың...?

— Сережа.

Михаил Денисович тұнжырап кетті.

— Менің де Сережа есімді балам болған, қазір жоқ. Анасы мен екеуі де эвакуация кезінде бомба түсіп өлді.

— Ал Сережа, сенің папаң қайда?

— Соғыста

— Мамаң қайда?

Бала мұрнын тартқылап:

— Өлді. Өлтірді оны... — деді.

Капитан Сережаны төбесіне көтеріп:

— Әшім, сен баланы өз қамқорлығына ал. Бұл енді бәрімізге ортақ бала болады.

Осы кезде медсанбаттың дәрігері, сұлу бойжеткен Евгения Борисовна Шнайдер кіріп келді.

— Женочка, дәрігерлік көмек жаса, күтімге ал,— деп капитан Сережаны қызға қарай итермеледі.

Шегініп келеміз. Шегінуден ауыр қасірет бар ма. Туған жердің көп бөлегі жау қолында қалды. Қоңыр күз болатын. Алда байтақ қалмақ даласы жатыр.

Артымызда Сталинград. Қаланың тап іргесіндеміз. Волга жағасындағы сұлу шаһар қауіп-қатерден қорықпағандай өр қалыпты. Заводтардың ұзын мұржаларынан дағдысынша қара қошқыл түтін будақтайды. Қорқуды білмейтін жұмысшы халық еңбектен қол үзбей табан тіреп қалыпты. Күздің сұрғылт бұлттары ширатыла мөңкіп, сонау жау қолында қалған ғазиз бауырларға қарай асығыс кетіп барады. Ыстық жүрегіміздің сәлемін алып бара жатқандай. Бақылау пунктінде жау жаққа дүрбімен қарап капитан Воробьев тұр. Дағдылы, мейірімді жүзі өзгермепті.

— Жолдас командир, шегінуіміз жетпеді ме. Сталинградқа таядық. Енді осы жерге табан тіреуге бұйрық бермейсіз бе, — дейміз.

— Сол бұйрық енді берілетін шығар, — деп капитан бинокльді көзіне апарды. Даланың бұжыр бетімен қаптай жылжып қара қоңыздар келе жатты.

— Танктер!

Ие, бұл біз үшін үйреншікті көрініс. Жерімізге кеселді жылан-бауырын сүйретіп келе жатқан темір аждаһалармен шайқасымызда есеп жоқ. Танктер жүріп келеді, атып келеді. Снарядтары не асып, не жетпей жарылып жатыр. Біздің батареялар гүрсілге басты. Алғашқы танк отқа оранды. Тағы біреуі шыр айналды. Бірақ бөгелер жау жоқ. Танкке қарсы ататын мылтықтың стволы қызғанша ата бердік. Атудан тылдар емеспіз. Жау тіпті жақындап қалды. Шынжыр табандардың жиренішті салды-

ры естіледі. Жалын оранғандарын айналып өтіп, саулары ентелей түседі. Мылтығымыздың үні өшті. Қарасақ, оқ жоқ.

— Оқ жоқ, оқ бітті, — деп айқайлап едім, ешкім естімеді. Түтін мен қара тозаң арасынан:— Оқ бітті!— деп қайыра айғай салдым. Бізге патрон жеткізетін жауынгер қаза болыпты. Белімдегі гранатаны ағытып алға қарардым. Осы кезде:

— Ағатай, міне патрондар, міне!— деген таныс дауыс естілді. Окоптың ернеуінен шағын жәшікті сырғаната түсіріп келе жатқан Сержаны көрдім. Сержа қаратер болған, сөйлеуге мұршасы жоқ. Мен оны окоптың түбіне қарай түсіріп жібердім де, жәшіктің тақтайын табан тіреп жұлып алдым. Жандырғыш оқтармен жау танктерін өршеленіп ата бастадық. Олар біздің бекініске жетпей кейін серпілді. Шабуыл тойтарылды. Дала үстінде қап-қара түтін мен тозаң иіріліп тұр. Айнала екіндідей күңгірт. Біздің бекінісіміздің қарсысында фашист танктері жанып жатыр. Маңдай терімді сүртіп, алқынып тұрмын. Жанталас минуттардан кейін есімді жинай алмай теңселіп кеттім.

— Ағатай, сіз жараланып қалдыңыз ба, — деген дауыс құлағымға келді. Көзіме тамған ыстық қанды сүртіп бұрылсам, етегімнен тартып Сержа тұр. Солдатша киінген кішкене баланы құшақтай алдым.

— Айналайын, Сержа, кішкентай жауынгерім менің! — дедім жүйем босап.

— Ағатай, солдат жылай ма екен, — дейді өзі.

— Солдат адам емес пе? Адам жылайды да, күледі де, — дедім ұялыққырап. — Сержкатай, сен ерлік жасадың, осы жолы батырлық көрсеттің-ау.

Сержа аспан түстес көк көздерімен жаудырап қарай берді.

— Түсінбедім, қандай батырлық.

— Әкелген патрондарың жаудың бетін қайтаруға себепші болды, қарашы өзін.

Сержаны терең окоптан көтеріп алып, ұрыс даласында өртеніп жатқан танктерге, шашылып қалған фашист жаяу әскерлерінің өліктеріне, қараттым. Бала мойнымнан құшақтады.

— Аз өлтіріпсіңдер, әлі де аз, өлтіре түсу керек еді!— Ағатай шекеңізден қан шығып тұр!

— Жоқ, Сержа, мұндай жеңіл жаракатпен қатардан шығуға болмайды, — деп басымды таңа бастадым. Сержа

жа көмектесті. Екеуіміз окоп түбінде отырмыз. Баланы құшақтап сүйе бергім келеді. Әкелік жүрегім елжіреп барады.

— Танктер! — деген дағдылы айғай естілді. Тағы да қаруға жармастық.

Тағы да шайқас. Күннің қалай шығып, қашан батқанын бағдарлай алмайтын толассыз арпалыс күндер. Жау Сталинград көшелеріне аяқ салды. Зәулім үйлер құлап жатыр, қирап жатыр.

Толас кезінде командирге Сережа жүгіріп келді:

— Баяндауға рұқсат етіңіз, жолдас капитан, — деді ол өкшелерін тық еткізіп: Волганың жарына тақау үйілген шошаққа жаудың екі ұшқышы келіп тығылды. Мен бірден тани кеттім, әлгінде атып түсірілген самолеттікі, — деді аптығып.

Сережа екеуіміз жүгіре жөпелдік. Сарезаның шинелі мен сұр құлақшыны етігі бойына шап-шақ, соншалық жарасымды, тірі қуыршақ сияқты. Ол балаға елгезектікпен оза жүгіріп келеді. Айтылмыш шошақтың іргесі көтеріліп қалыпты.

— Хальт! Хендде хох! — деп ақырып қалдым. Ешкім үн қатпады. Шошақтың іргесін автоматтың тұмсығымен көтере бергенімде, пистолеттен атып-атып жіберді. Сережа құлап түсті. Не болғанымды білмесем керек, мен де оқты төгіп жібердім.

Немістің біреуі сеспей қатты. Екіншісі қолын көтеріп, сүмірейіп тұр. Ашумен оны да о дүниеге аттандыра салғым келіп еді. Жауды тірі жеткізу керектігі есіме түсті.

Сережаны алақаныма салып көтеріп келемін. Бала есін жия бастады. Оң бұғанасын бұзып кеткен сияқты. — «Айналайын, Сережа, көзіңді ашшы. Қарашы мына жарық дүниеге. Сен өмір сүресің, бақытты боласын. Жыла-машы, солдат жыламайды деуші едің ғой...»

— Сонымен, Әшеке, Сережаның кейінгі тағдыры жайлы айта кетіңіз, — деп өтіндік біз.

— Сережа қазір Челябинскіде заң қызметкері болып қызмет істейді, — деп, соңғы хатын алып бізге ұсынды.

«Аса құрметті әкеміз Әшімге, шешеміз Шолпанға, барлық бауырларға!

Алдағы мейрамдарыңызбен құттықтаймын! Аман сау-мын, өздеріңіз көргендей. Тағы да бір барғым келеді, бірақ уақытым жоқ. Ендігі кезек сіздердікі, келіңіздер, құшағымыз ашық. Кішкене бауырларға мың сәлем! Сережаларың».

Әшім Мендібаев ұсақ жазуларға сүйсіне қарап отырып:

— Айналдым, Сережамнан. Сен де менің бір өрісімнің ғой,— деді. Сөйтті де хатты бойтұмардай қаснеттеп, төс қалтасына салды.— Майдап бойы бірге болған қанды көйлек достардан адасқаным жоқ. Бөлімше командирі Воробьев Михаил Денисович Москвада тұрады. Әскери дәрігер Шнайдер Евгения Борисовна Кишиневта бір үлкен клиниканы басқарады. Қып-қыстау күндегі достық ұмытылмақ емес. Көтерілген тың даласындағы біздің Жамбыл совхозына менің атыма хаттар, құттықтаулар жиі келеді. Бәрінен де, айналайын Сережамды айтсайшы!— деп Әшекең төс қалтасына қолын апара берді.— Ұлы Жеңістің 30 жылдығына көп қалған жоқ. Сол үлкен тойда тың төскейінде сөзсіз бас қосамыз, оған сөз жоқ.

АЗАМАТ ЖОЛЫ

Қуекең сарғыш папканы алдыма қойды.

— Осында менің азғана өмір жолым сайрап жатыр.

Осылай деді де жуан папканың шаңын қағып, белін шарт бұған суыртпақ жіпті шешті. Уақыты өтіп өңі тая бастаған ескі қағаздарды парақтап отырмын. Документтердің ішіндегі ең ескісі — 1931 жылы берілген куәлік.

«Осы куәлік берілді Әбділда баласы Қуандыққа. Өйткені, бұл жолдас аудандық «Төңкеріс туы» газетінің белсенді тілшісі болып саналады»— деп жазылыпты.

Қуекең күлімсіреді... Кішкене қысық көздерін осы параққа біраз тоқтатып, ойланып қалды. Сәл күрсінгендей болды.

— Жастық шақ адамға қайтып келмес қызық кездер ғой! 1930 жылы комсомолға кірдім. Өз бетіммен сауатымды ашып, газет-журналдарды оқи бастадым. Сауатым шала болса да, ауылдастарым мені білімді адам көретін. Бір күні «ликбезге» мұғалім бол деген қағаз келді. Ауылнай жазыпты.

Шымнан салған ауыл мектебінде күндіз балалар оқыса кешке үлкендер жиналады. Мұрты жаңа тебіндей бастаған жастар да, қаба сақал егделер де, кимешекті ауыл әйелдері де осында. Тақтаға жазып, әріптерді үйрете бастаймын. Ұғып жатқан жұрт жоқ.

— Шырағым, Әбділда баласы, миыма кірер емес. Біз сияқты адамдарға әріп үйренгеннен орманға барып ағаш

кесіп әкелген көп оңай. Онан да мен ертеңгі сабақ орнына осы мектепке бір шана отын келтірсем қайтеді.

Мұны айтып тұрған кісінің кескінінен титтей де қалжың білінбейді. Қайта жалыну бар.

Ақыры Дүйсембек отағасы да қиындықты жеңіп, хат танып шықты. Газет-журналдарды ежіктеп оқи бастады. Алып депелі, қыңыр шал еді ол.

— Ленин жолдас — «оқу, оқу және оқу» деген, сауатсыздықты жою керек. Аудандық газеттің бір қызметкері келіп, қағазды қолыма ұстатты да:

— Тап жауларын аямай соқ. Ымырашылдық болмасын! — деді. Себебін сұрасам ауылда хат жаза білетін адамдардың мықтысы мен екенмін.

— Құп болады! — дедім. Адамдардың күнделікті газет-журналдарды оқулары керек еді. Қалың көпшіліктің сауаты ашылмағандықтан комсомолдар үйді үйге қыдырып оқып беріп жүрдік. Кейін адамдар сауаттанып, өз бетімен оқыды. Баспасөздің ықпалы артты. Газеттерге не жазылса бұлжымас заң деп біліп, жүзеге асырылып жатты. Сауат ашуды қиямет көрген Дүйсекең хат танымайтындарға ағымдағы саясатты әжептәуір түсіндіріп беретін болды. Газеттерге хабар жазып жолсыздықтарды әшкерледі. Байшылдықты, ұрлықты — бар қиянат атаулыны өлтіре сынадық. Аудандық «Төңкеріс туы» газетімен қатар облыстық «Бостандық туы» газетіне де жазып тұрдық. Қуекең ойланып қалды. Қағаздарды парактап, әр қайсысына үніле қараймын. Сарғайған газет қиындысы шықты. Онда сурет басылған. Үлкен үйдің алдында көп адам көрінеді. Ортада біреу сөйлеп тұр. Сөйлеп тұрған — Қуекеңнің өзі. Қуандық көз әйнегін киіп үнілді де:

— «Ленин туының» қиындысы ғой. 1935 жылы бірінші сентябрьде Орталық ауылында жаңа мектепті пайдалануға берілген сәт көрсетілген, — деді.

Жетіжылдық мектептің құрылысын салып шығуда көп тарих жатқан көрінеді. Колхоз құрамасында қарап, мектеп саламыз деп қаулы алыпты. Бірақ қалай салу айтылмапты. Мектеп салудың жағдайын қарастыра келіп, көпшілік жиналысында комсомол ячейкасының секретары Қуандық Әбілдин былай депті:

— Құрылыс материалдары жетіспейді. Ағашты Көкшетаудан тасып әкелуге көлік жоқ. Сондықтан белгілі бай Бейсенбінің бос қалған үйін бұзып көшіріп әкелейік. Жетпегенін тағы да қарастырармыз.

Сонымен бұрынғы «киелі қыстау» атанған Бейсенбінің қарағай қонысын, қора жайын бұзып, колхоз орталығына таси бастадық. Құрылысшылар іске кірісті. Мектеп құрылысына бір жыл уақыт кетті.

Мектепті пайдалануға беру үлкен мейрам болып өтті. Мынау — сол салтанат үстінде түсірілген сурет қой. Бұл тұста «Орталық» колхозы әлденің, шығая берді. Егін шығымдылығы артып, колхозшылардың еңбегі жанды. Мәдени тұрмысы жақсарды. Бұрынғы балшық үйлер орнына ағаш үйлер тұрғызылды. Кең көшелер салынды. Мектеппен бірге клуб, кітапхана, колхоз кеңсесі, тағы басқа қоғамдық орындар салынды. Енді жұрт клубқа барып көңіл көтеретін болды. Алғаш М. Әуезовтың «Түнгі сарын» спектаклін көрсеттік. Комсомол мүшелері Рамазанов Шәріп бар, басқалары бар жақсы ойнап берді. Кітапхана ашылды. Несін айтасың, тұрмыс дәрежеміз артып, колхоз шаруасы өркендеп-ақ келе жатыр еді... Қуекеннің қабағы түйіле түсті. Ол қағаздарды парактап отыр. «Қазақстан колхозшысы» танк колоннасына елу мың сом ақша өткізгені жайлы квитанцияны шетінен көрсетті.

— Соғыстың қызып тұрған кезі — деді ол. — Газеттерге қарап отырсам, республика колхозшылары өз қаражаттарымен танк колоннасын жасауға үндеу қабылдапты. Құлынды бие мен бұзаулы сиырды, қой-ешкіні түгел сату керек. Осы жайлы ақылдасқанымда мына отырған жеңгең:

— Малсыз отыру қиын. Жауды жеңу жолында қандай қиындыққа көнбей жатырмыз?! — дегені ғой.

«Әй, мың болғыр», — дедім-ау өзіне. Сөйтіп бұл Қуекен ағаң соғыс жылдарында тігерге тұяқсыз қалып та өлген жоқ.

Мені қойшы, басымда бөркім бар ер азаматпын, неге болса да көндіккен адаммын. Ауылдағы қарттар мен балалардың әйелдердің көрген азабы қисапсыз болатын. Сиыр жеккен соқамен жер жыртты, тұқым септі. Әбден арықтаған өгіздерімен сиырлар аңыз үстінде құлайды. Жанында титықтаған балалар ес-тұссыз ұйықтап жатады. Құр сүлдері қалған әйелдер соқаның құлағына маңдайын сүйеп қалғиды. Қиыншылыққа мойыған біреуін көргем жоқ. Барлығының кескінінен қайсарлық, жауға деген өшпенділік аңғарылар еді. Осыны көріп отырып мал ұстау бізге не керек. Қызыл сиыр Гитлерге қызыл оқ болып атылсын. Қой-ешкі снаряд болып жаусын, торы бие танк болып таптасын сұмырайларды! — дедім.

Халық қаһары шыдатсын ба, жау жеңілді. Жеңіс деген құдретті сөз адамдарды шаттыққа бөледі. Соғыстың төрт жарым жылында күйзелмеген дүние қалмапты ғой. Шаруа қамына қайтадан кірісіп кеттік. Ауылдағы алдыңғы қатарлы еңбек адамдарына, Отан соғысының мүгедектеріне, жауынгерлердің семьяларына 70 үй салынды. Бұрынғы жеті жылдық мектеп онжылдық болып ұлғайтылды. Қлуб та, кітапхана да кеңейтілді. Қолхоз шаруашылығы өркендеп, колхозшылар тұрмысы соғыстан бұрынғы дәрежесінен асты. Бұл — 1946 — 1950 жылдар еді. Осы кезде жазған очеркінде жазушы Иван Шухов: «Орталық» колхозы сахарадағы сәулетті ауыл» деп атап көрсетті. Жүз елу үйлі елде 100 адам орта, орталау білімді, 30 колхозшы студент болыпты, 37 колхозшы техникалық білім алыпты.

1948 жылы 15 сентябрьде республикалық «Қазақстанская правда» газеті «Орталық ауылының тарихынан» деген арнаулы бет беріп онда өркендеген елдің ұшан теңіз табыстарын жария етіп, еңбеккерлеріне сөз берген.

— Соғыстың қырсығы ғой әйтпесе «Орталық» өз қатарынан озып кететін еді,— дейді Қуекең.

Қолхоз председателі болып көп жыл еңбек еткен. Документтер мен газет қиындылары өте көп. Бәрін оқып, бәрімен танысуға уақыт жоқ. Мені қызықтырған кітаптар болды. Қуандықтың көп кітаптарының арасынан көзім түскені Иван Шуховтың «Өмір келбеті» («Облик дня») атты 1950 жылы жарық көрген очерктер жинағы. Онда колхоз председателі болып көп жыл еңбек еткен Әбілдин Қуандық жайлы, ол басқарған колхоз жайлы көлемді очерк басылған. Қазақ ССР тарихында (1949 жылы басылып шыққан) Солтүстік Қазақстан облысы, Преснов ауданы «Орталық» колхозының табыстарына үлкен орын берілген.

Қуекең өмір бойы алға ұмтылып келе жатқан адам. Жасы жер ортадан асқанда, жастармен қатар колхоз председателдерін даярлайтын облысаралық мектепке түсіп, агрономдық диплом алып шықты. Көптеген наградалары бар. Қолхоз құрылысының ардагері ауылда жана өмір орнату жолында аянбай күрескен коммунист, Соколов ауданы Петропавл совхозының жұмысшысы Қуандық Әбілдиннің азаматтық өмір жолы жас ұрпаққа үлгі-өнеге болмақ.

БІЗДІҢ КӘКЕН

— Жасымда әкем өліпті. Әке дегенді білмей өстім. Ес білгенде біздікінде жалғыз қара сиыр бар екен. Ол да бірде бұзаулы, бірде қысыр. Шешем ауқатты үйлердің отымен кіріп, күлімен шығады. Бір тіршіліктің қамы ғой баяғы. Жесір болса да баласын оқытқысы, білімді адам еткісі келеді. Ана емес пе? Бір күн ауылымыздың байы Мұхамедияның бәйбішесі Мәликеге жалынып, қол бала етіп берді. Міндетім баласын тербету, үй ішіне жұмсағанына жүгіру. Ақысына сол үйден тамақ ішем. Қолым бос уақытта Мәликеден әліпби оқып, тілімді сындыруым керек.

Ұзақ күн дамыл көрмеген сәбидің кешке ұйықтағысы келеді. Әкесі бар бақытты балалар әлде қашан ұйықтап қалғанда Мәлике бәйбіше маған дағдылы Әліпбиді үйрете бастайды. Зирек едім, екі қыста арабша қара танып қалдым. Әрі оқуға жағдай болмады. Молдаға төлеуге ақша жоқ.

Он жасымда шешем сіңлісінің үйіне қол бала етіп берді. Жездеміз Қожақ қажы — кедей адам. Пысықтығымен байларға күтуші болып Мекеге екі барып қайтқан кісі. Күндіз сол ауылдың қойын тебіндетем. Олар маған жамаулы тон, табандаған пима берді. Суық өтпейді. Қар тепкен қойлар тыныш. Бір орыннан қозғала қоймайды. Қорқатыным қасқыр ғана. Қой шетінде тұрып алып қағазға қараймын. Оқитындарым діни қиссалар. Түсінігім шамалы болса да оқи берем. Кейі дұрыс, кейі қате. Түрікше, парсыша қойыртпақ кітапшалар толып жатады. Жетік моллалар болмаса жай адам түсіне қоймайды. Жалықпай оқи берем. Бала көңілім білімді аңсайды.

Келер жылы молдаға жұрт балаларын оқуға берді. Менде молдаға төлер ақша қайда. Мекеден діни оқуды тауысып келген су қаранғы, соқыр Наурызбай Қаридың атшысы болып кірдім. Қари ел қыдырып дамыл көрмейді. Өлгендерге хатым оқиды. Қатал кісі болды. Ақырып, жекіріп, қолына түссең аяусыз мытып, азапқа салатын. Ол жа көп түссе де делбешілігіме берер соқыр тиыны жоқ.

— Селтендеп жүргенде не бітіресің, ел көресің, жер көресің, тамағыңды асырайсың — дейді. Мен жүре берем. Оқығым келеді. Қалай оқырсың? Білімге шөлдегенімнен де Қамза молданың медресесінде шәкірттердің дәрет суын жылытып, ләгенін төгіп, тамақтарын пісіріп

беруге жалдандым. Ойым шет жағалап медреседен сабақ тындау. Сабақ тындау сәті көп түсе бермейтін. Дамылсыз жұмыс істейтінмін. Ақым — ішкен тамағым. Шәкірттер жиналып алып ту биелер сояды. Кісі басы 20 сомнан ақша төлейді. Бір күні маған: «Тас қопарып жатқан жоқсың, ет үшін 20 сомнан ақша төле, әйтпесе ет жеме!» — деді. «Жемесем, жемей-ақ қояйын» — деймін. Қазан басында сорпаға нан турап жеп, бөлек отырамын. Олар әсте ет асатуды білмейді. Маған күледі, әжуалайды. Барлығы да дүниеқор байдың балалары еді. Етті онашада жеп қояды деп сыртымнан аңдиды екен. Ондай әдет менде болған емес.

— Ақкөңіл, адал едің-ау, жаманшылығыңды көргеміз жоқ, — дейді кейін шәкірттер. Сондай қорлыққа да көнуге тура келген шырағым. Бұл жұмыр бастың көрмегені жоқ. Қайсы бірін айтып тауысасың.

— Мен зирек едім. Медресе шәкіртіне молда оқытқан сабақты қағып алып қайта айтып беретінмін. Шәкірттер ас үйде болатын мені сағалап түсінбеген сабағын сұрап алатын. Медресе оқуы қанағат болмады. Осы кезде төте оқу мұғалімдері шығып әлділердің балалары оқи бастады. Төте оқуда жазуды, есеп шығаруды үйретеді. Төлейтін ақшам болмай мен тағы оқи алмадым. Тілдері татарша болғандықтан аздап түсінем. Бірақ кітабын таба алмайсың. Бірде картасы бар жағырапия кітабы қолыма түсіп көп талғажау болды. Тозып біткенше оқыдым. Бірақ төрт амалды үйрене алмадым. Ұстаз керек, ұстазға төлейтін қаражатым болмағандықтан қолдан келген кәсіпті қоса атқардым. Етік тіктім, арба, шана істедім, пеш салдым. Кейде Челябинге көпестердің малын айдасып апардым.

1919 жылы Совет өкіметі келді. Оқыған азаматтармен кездесіп: «Қалай оқимын, қараңғылықтан қалай шығамын?» — деп жөн сұраймын. Дайындалуға ақыл береді. Кімнен оқып білім аларсың. Төте оқуды жап-жақсы меңгерген мұғалімнен сырттан оқыдым. Бізден 35 шақырым тұратын мұғалімге ай сайын бір барып тұрам. Көлікті қайдан аласың дерсің. Біреудің бітпей жатқан жұмысын тындырып беріп немесе етігін тігіп, шанасын жөндеп ақысына ат майын мінем.

Сөйтіп жүргенде 1920 жылдың көктемінде Омбыда қазақ тілінде «Кедей сөзі» деген газет шықты. Кешікпей газет Қызылжарға көшіп келді. Кейін «Бостандық туы» «Кеңес ауылы» деп аталды. Бұл қазіргі «Ленин туы»

газеті еді. Сауатымды шындап ашқан осы газет болды. Газет алғашқыда тегін тарады. Жете танымасам да көп оқыдым. Қолыма түскен бір санын әбден тозығы жеткенше қайталап оқи беретінмін. Кейіннен мақалалар жаңыл, газет жұмысына да белсене ат салыстым.

Тұңғыш сайлауда кедейлер мені ауылдық ревкомға депутат етіп сайлады. Өйткені мен ол кездегі көпшілік ішінде кедейден шыққан жалғыз ғана сауатты адам саналдым. 1924 жылы екінші рет сайлап, ауылдық Советке хатшы етіп қойды. Біраз тырбанып істеп едім, білімім жетпеді. Сосын оқығым келіп Қызылжарға бардым. Бір мектепке жасым жетсе, білімім жетпейді. Енді біріне білімім жетсе, жасым артық.

Ол кезде ауылға жіберуге мұғалім жетпей жататын. Уездік оқу бөлімі Баян қоғамына мұғалім етіп жіберді.

1924 жылдың күзі болатын. Жолдаманы өзім туған Барақ ауылына берді. Ел шөпті қораға тасып, отын қамдап жатқан кезі. Мектепке деген үйді көрсетті. Төбесіне алабота мен қалақай өсіп кеткен ескі балшық үйдің аласа есігінен бас сұққанда, жағымсыз иіс өкпенді қапты.

— Біздің ескі үйіміз ғой. Жаңа үй салған соң күтімсіз қалды. Тазалап жіберсе ештеңе етпес. Ақысын төлейтін болындар, — деді үй иесі Шолақанның Мырзалысы.

— Менде төлейтін тиын жоқ, төлесе ауылнай төлер, мына қораны тазалап беріндер, — дедім. Үй тазаланбады. Бір күні киімімді шешіп тастап, өзім кірістім. Шолақан үйінің қыс бойғы қозы-лағының қиын аршу менің еншіме тиді. Қимылдап жүр едім, ауылдың оқуға жазылған ересек балалары көмектесті. Балшық үйдің астын қырып шығарып, шөп төседік.

Ақыры сабақ бастайтын күн келіп жетті. Отыз шақты бала жиналды. Бәрі шөп төселген жер сәкіде отыр. Көздері жаудырап маған қарайды. Кітап, дәптер, қарындаш, қалам деген атымен жоқ. Екі балаға бір қол тақта бар. Қол тақтаға бормен жазады. Қате болса, өшіріп қайта жазады. Мақсат — әріп тану, цифр тану. Өмірі өзі де мұғалім алдын көрмеген адамға ұстаз болу қандай қиын. Сабақтың алғашқы айы да өтті. Балалар зирек, ынталы болды. Мектебіміздің отынын өзіміз дайындадық. Құлап қалған пештің орнына сокпа пеш тұрғыздық. Пеш сала білгенім онды болар ма. Жерге иек артқан кішкене терезелерін бүтіндедік. Қыс камын өзіміз ойламасaq басқа ешкім жоқ. Онымыз жақсы болды.

Қыстың алғашқы айлары өтті. Балалар тез сауатта-

нып алды. Қолына түскен газетті оқи алатын дәрежеге жетті.

— Бәрекедді, оқу деп осыны айт! Жеті жылда қара танымайтын балаларымыз үш-төрт айда сауаттанып қалды — деп қуанды туыскандары. Марттың іші болатын. Сабақ оқып жатқан үйімізге Наурызбай Қаридың шешесі қатпа қара кемпір баса-көктей кіріп:

— Әй, қыз, шық бері! Үйде шаруа бар, — деді. Бәди деген бой жеткен талдырмаш қызы болатын. Сабаққа ынталы, инабатты бала еді. Қыз қып-қызыл болып кетті де, жаутандап маған қарады. Рұқсат бердім. Ертеңінде басы-көзі бұлаудай болған Бәдиден жағдайды сұрасам, оған құда түсе келіпті. Балтаның байы Жаңабергеннің Көпенінің інісіне зорлап бермек. Қыз барғысы келмейді.

— Ағатай, арашашы бола көріңіз! Оқығым келеді, — деп Бәди еңіреп тұр.

Сабақ артынан Қаридікіне барып әрі айтып бері айтып, көндіре алмаған соң, Совет заңын алдына жайып салдым. Жас қызды, мектептің оқушысын зорлап күйеуге беруге болмайтынын, Совет үкіметі әйел теңдігіне өзгеше көңіл бөлетінін, бұл теңдікті аяққа басушылар қатан жазаланатынын түсіндірдім. Қаридың шешесі қатпа қара кемпір әйгілі бейпіл ауыздығымен бәрімізді де сыпыра сыбап жатыр. Қари ақыры көнді. Көнбейінше шарасы да жоқ еді. Сөйтіп емшек табы аузынан кетпеген шәкіртім Бәди қызды арашалап қалдым. Мұндайлар көп кездесті ғой. Халықтың қараңғы кезінде санасына сәуле түсіретін адамдар аз еді. Мен сол жылдардан бастап «Ленин туы» мен «Социалистік Қазақстанға» үзбей жазып келем. Совет өкіметінің алғашқы жылдарында кедейлерге қиянат жасау, әйел теңдігін ашық аяққа басу, ұры ұстап, жарлының жалғыз малын алып, қан қақсатушылық болып тұрды. Ешқайсысын да аяғам жоқ. Газеттерге жазып, жұртқа жария еттім. Өмір бойы ұрлықпен, ел тонаумен өткен сұмдардың қылмыстары жөнінде жазған «Тәйкөттің сұмдары» деген үлкен мақалам «Ленин туында» жарық көрді. Бұл осы төңіректегі қиянатшылдарға үлкен соққы болып тиді.

Тәйкөттің атышулы Садақбай, Сүлеймендері тасадан аңдып, өлтірмекші де болыпты. Жұрттың қорғауымен аман қалдым. Қайсы бірін айтып тауысасын, қауіп-қатер дегенің аяқ астында еді. Бірақ ықпадым, қарсыласа бердім. Ел тірлігін газеттерге жариялап, жақсысын жақсы, жаманын жаман деп әйгілеп отырдым. Көпшілік мені

дос көрді. Ақыл-кеңес сұрай келетін еді. Қолымнан келген жақсылығымды аяғам жоқ.

Сөйтіп Шолақанның балшық үйінде тынбай үш жыл бала оқыттым. Өз білгенімді түгел сарқып бердім.

— Ал, балақайлар, барым осы. Ұзап оқыңдар, білім дариясына жүзе беріңдер, жолдарың болсын!— деймін.

Оқушыларымның біразы ұзап оқып ірі білімді адамдар болды. Мысалы, академик Елеманов Абдрахим алғаш менен хат таныған бала еді. Мұғалімге деген ауыртпалық көп болатын. Күндіз бала оқытсақ, кешке үлкендерді оқытамыз. Жазда демалыс тағы жоқ. Қызыл отаудағы сауатсыздықты жою сабақтары да біздің міндет. Қысқасы, қысы-жазы, күні-түні сауатсыздықпен, қараңғылықпен күрестік қой.

* * *

Осы төңіректегі ұстаздардың ұстазы саналатын Кәкім Имановтың сол бейнесі ғұмырлық көз алдымда қалыпты. Дауысы да құлағымда тұр. Қазір де Кәкеннің ізгі қасиеттерін еске алудамыз. Кәкен шәкіттерінің бірі көп жылдар партия, совет, шаруашылық басшылғында істеп, пенсияға шыққан Тұралин Сексенбай келді.

— Әбден дұрыс, ардагер ағаны еске алу деген баршамызға борыш қой. Асылы Кәкен партия белгілеген тұзу жолдан таймай, сол ұлы идея үшін аянбай күрескен адам еді. Баршамыздың ұстазымыз еді. — деді Сексенбай салқын қабырға бас иіп. — үкіметіміз еңбегін де жоғары бағалады. «Еңбек Қызыл ту», «Құрмет белгісі» ордендерімен, бірнеше медальдармен наградталды. «Қазақстанның 15 жылдығы» значогымен наградталған бірінші ағартушы болды. Оған республикамызға «еңбегі сіңген мектеп мұғалімі» атағын да берді, — деді.

Кәкеннің от басын барып көрдік. Осынау Сергеев ауданында «Кішкене Кәкендер»— Асаубайлар мен Бурабайлар жігіт болып қалыпты. Халыққа қалтқысыз қызмет еткен Кәкен секілді ардагерлер ешқашан ұмытылмақ емес. Жұртпен бірге жасай береді. Қадір-құрметке бөлене береді.

АЛПЫСТЫҢ АСУЫНДА

Жайлау үстіне кеш түскен. Балуан көлін айнала қонған ала-құла ауылдардың кешкі түтіні созыла шығады. Өрістен қайтқан малдардың шуы да тынған. Қызыл отау

жақта ән айтылып домбыра тартылып жатыр. Жастардың қуанышты күлкісі естіледі. Көлге тақау оқшау тігілген Шожан қажының сегіз қанат ақ үйінің, төбесінде жалау желбіреді. Қызыл жалау төңіректі өзіне шақырып өзгеше қызыққа қуанышқа жетектегендей. Кешкі шайдан соң ауыл-ауылдан адамдар келе бастады. Араларында кең етек бешпент киген, барқыт тақиялы байлар да ақшатырдай күндік тартқан бәйбішелер де кетіп барады. Жастар қуанышында шек жоқ. Қыз-келіншек, жігіт-желен қызыл отауға кіріп-шығып жүр.

Жаңа жерге тіккен үлкен үйдің шаңырағына ондық шамдар ілінген. Үй ішінде төсеніш жоқ. Әлі аяқ тимеген көк майсаны жапырып жұрт жайғаса бастады.

— Бәйеке бері таман отырыңыз. Сіздердің орындарыңыз мына алдыңғы қатарда,— деп, бала жігіт, мұғалім Сейтен Лиманұлы барлығын билеп, төстеп жүр.

— Бері жүріңіз, бері!

Қара сақалды, қызыл жүзді бай мен бәйбішесі алға отырды. Жанында басқа ауқаттылар бар.

— Шырағым-ау, бізге бас тартасындар ма, сонша қолпаштап? — деп Бейсен күлген болды. Сахна жасалып, шымылдықтар құрылған. Перденің аржағында жастардың сыбырлап сөйлескендері, қысыла шыққан күлкілері естіледі.

— Кәдімгі келін түскен сияқты,— деп бір әйел аузын сылп еткізді.

— Қарағым, мұғаллем, көрсететіндерінді көрсетсейші. Ертең мал кезегі біздікі ғой, — деп, бір қартаң шаруа тыпыршып қояды.

— Қазір-қазір, — деп Сейтен шымылдық ішіне кіріп кетті де, көп ұзамай қайта көрінді. Шымылдықтың жармасын қолымен ұстап тұрып:

— Жолдастар спектакль қоймас бұрын азғана айтар сөзім бар, — деді.

— Е, айтсын, тыңдайық.

Ауылды жаңаландыру, — жұрттың сауатын ашу, бүгінгі көкей кесті мәселелер жайлы түсіндіре бастады.

— Жолдастар, қолда бар мүмкіндікті сарқалап пайдаланып, қыс бойы оқу жасындағы балаларды оқытып шықтық. Менің алдымда қырық бала болды. Көбі қара танып, өз алдына жаза алатын дәрежеге жетті. Бұрын ескі оқуда бес жыл оқып хат тани алмаса, он жыл оқып өз бетінше жаза алмаса, бір жылда қара көрсетіп отыр-

мыз. Ленин бабамыз: «Оқы, оқы және оқы!» — деп өсиет қылған. Ендеше оқығанымыз жөн. Мектеп жасындағы балаларды демалысқа тараттық. Енді бел шешпей қызу іске — сауатсыздықты жою ісіне құлшына кірістік. Қызыл отау оқуына барлық азаматтар қатысып сауатын ашуға міндетті.

Осы кезде келте сақал, қатқан қара шал киіп ала жөнелді.

— Қызымды жын тобырға жібермеймін! Оқымасын! Байтал шауып бәйге алмайды. Оқымай-ақ бір үйдің шаруасын меңгеріп кетер. Едірендеп Нұржігіт дегені келіпті. О несі-ей!

— Отағасы бұл жерде кимелеп сөйлеуге болмайды. Кезек алып дұрыстап айтыңыз. Сіздің баяғы билік айтар жиыныңыз емес, қызыл отау бұл. Шаңыраққа қараңыз! — деп біреу көк желкесінен үн қатты.

— Мұның әкесіндей шаңырақты көргенбіз! — деп Әбзи таяғын шошандатып, қойды.

— Дұрыс айтады қыз-қырқынды, келін-кепшікті жиып қыз ойнақ, жасап жүрсіндер, жібермейміз. Бұл — бейбастақтық! — деп сары кемпір күндегі әдетінше қисайып жер сабады.

— Жібересіз бе жоқ па деп. Сізден сұрамаймыз да. Біз оларды зорлап келтіргеніміз жоқ. Қызыл отаудың маңызын түсініп, өздері келіп отыр. Біз оларды жаман жолға бастамаймыз. Сауаттандырып оң қолымен сол қолын танытып азамат етіп шығарамыз, — деп мұғалім үй тола жанды түгелдей шолып шықты. Топ қыбырлап қозғалғаны болмаса, үнсіз отыр.

— Жолдастар, әйелдерге ерлермен бірдей теңдік берілді. Олар енді бұғып үйде отырмайды. Иық тірестіріп қатар жүреді. Оқиды, білім алады. Оқусыз адам қой да баға алмайды. Ендеше оқу керек. Сол үшін баршаңызды жинап алып, ақылдасып отырмыз. Қызыл отауға қатысу үшін ауылдар бұрынғыдай бытырамай ірге тақастырып жақын қону керек. Сабаққа қатысу жеңіл болсын.

— Қозы-лағымыз қосылып мидай араласып кетсін дейсің ғой, — деп біреу кекете күлді.

— Әй, Мырқымбай, неше қойың бар еді сонша тантамай отырсайшы. Бос сөз неге керек, қонамыз жақын, оқимыз оқуды, не бар көрісетін — деп манағы өктем жігіт тағы қайырып тастады. — Сөйлей бер мұғалім!

— Көп сөйлейтін не бар, сөздің тоқ етері қызыл отауға қатысып тұрасындар ғой, оқуға келесіндер ғой.

— Келеміз, келеміз!

— О, бықырт тигірлер екен!,— деп әлгі сары кемпір аузын сылп еткізді.

— Ал енді ойынымызды көрсетеміз. Бірінші кезекте өлең айтылады. Ғайса баласы Қажығали «Қалқам шырақты» орындайды.

— Шымылдық ашылғанда төсеніш үстінде шарт жүгініп бала жігіт Қажығали бөркін шекесіне киіп алып, домбыраны сабалай жөнелді. Домбыра мен бірге даусы да шықты.

— «Ей-ей, қалқамай, сен қайдағы мен қайдағы, менде өзіңдей біреудің боз тайлағы...»

— Уа, пәле, қайтеді мынау! Соқтырт! Өй, көп жаса!— деп көпшілік қызылотауды басына көтерді.

— Екінші кезекті Базарбай қызы Зейнепке береміз. Шоқпардай үкісін толқытып ақ көйлегінің етегі жер сызған бойжеткен жұртқа қол қусырып сәлем берді де, сызылтып шырқай жөнелді. Зейнеп айтқан «Аққұм» әні түнгі ауылдың үстінде қалықтап тұрды.

— Пәле, ән салсаң Зейнептей сал! Айналдым абзал қарындасымнан!— деп жігіттер отыр. Ән айтылып болысымен сахнаға Сейтеннің шәкірті Әубәкір баласы Қамза шықты. Күн шалған қоңыр өңді көркемше бозбала белін шарт буып алып, қойшы бала кейпінде тақпақтай жөнелді.

Кылып ең, байлар, кылып ең.
Есігінде жүргенде
Мысқылдап маған күліп ең...

Тақпақты алда отырған Бейсеннің көзін шұқып айтты. Қос қатын алған, жалшысының ақысын жеген, кедейге қиянат қылған байлардың мінез-құлқын түйреген Сәкеннің, Ілиястың, Сәбиттің өлендерін соқтыртты. Бір қызығы, бұл — қызыл отауға жиналған байлардың бойында бар қылықтар еді. Әбзи шалдың қызыл отауға шақыра барған Нұржігіт ауыл орындаушыны қалай сабап жібергені жайлы Сейтен шығарған өлеңді де тақпақтап кетті.

— Ой, көмейіңе тас тығылсып, пырғауын! — деп тырсылдап Әбзи отыр.— Бізді жинап алып, мақта мен бауыздады ғой мынау!— деді. Жұрт ду күлді.

— Қой кетпей болмас — деп, Бейсен көтеріле беріп еді.

— Отырыңыз, ойынымыз әлі біткен жоқ — деп Сейтен тұрғызбай қойды.

— Жолдастар «Есентай молда» деген шағын спектакль көрсетеміз. Сахна ашылғанда жидек теріп жүрген кішкене қызды шайтан деп қамшының астына алған дүмше молда болып Қажығали шыға келді. Қыз болып Зейнеп зар жылайды. «Есентай аға-ау, шайтан емеспін Мәліктің қызымын», — деп зар қағады. «Ыбылыстың менің атыма дейін біліп алып Есентай деп алдауын!»—деп сабайды молда. Жұрт қыран топан болып жатыр. Іштерін басып алып, көздерінен жасы аққанша күледі. Бұл шындығында да болған оқиға еді. Сейтен өзінше пьеса етіп сахнаға қойған-ды.

— Халайық, осыған разы боласыздар. Келер жолы Әуезовтың «Қаракөзін» қоямыз. Келіп тұрыңыздар!

— Келеміз, келеміз! Рахмет жаусын өздеріңе!

Жұрт қызылотаудан шыққанда шілде таңы арайлап келе жатқан. Балуан көлін айнала отырған ауылдардың адамдары үйлеріне кіріп болғанша даурыға сөйлеп, қуаныштарып ортаға салумен болды. «Мұғалім баланың еңбегі ғой, көп жасағыр-ай!», «Бөрінен бақырайтып қойып байлардың көзін шұқығаны қызық болды-ау!», «Мана келгің келмеп еді, қалай екен», «Ойбай-ау, енді қалмаймын!»— деген ала-құла дауыстар естіліп тұрды. Жайлау үстіне таң атып келе жатты.

Содан бері 42 жыл өтіпті. Сейтен ұшқыр ойлар жетегінде ұзақ отырып қалғанын білді. Шілде күні балқыған темірдей жалындап батып бара жатты. Қызыл сәулесі көл бетінде ойнайды. Балуан көлі толқынсыз. Айна жүзінде үйір-үйір бұлттардың сәулесі қалқиды. Сәкең жіті сұр көздерімен жалтырап жатқан көлге қарайды. Баяғыда қызыл отау тігілген жер сонау дөңес болса керек еді. Сол маңайда жасыл бақ арасында үлкен сегіз жылдық мектеп тұр. Баяғыда ала-құла үйлер тігілген жасыл төскейде 150 үйлік ауыл көшелері көлбеп жатыр. Электр жарығы, радиосы, телевизоры бар бүгінгі ауылдың кескініне қызыға қарайды. Балуан көлі айна беті күреңітіп тынып қалған.

Мөп-мөлдір шар айнадай Балуаным
Баурыңда бакыт гүлің баурағанмын,
Оң көлдің ортасында күміс теңге
Сен менің шәрбатымсың — шекер-балым...

деген өлең жолдары тіліне оралды. Туған жерді жанымен сүйген адам ғана осылай егіле жырласа керек. Бұл Сәкеңнің өткен жылы облыстық газетке жарияланған,

жұртшылық ұнатқан үлкен еңбегі «Балуан» поэмасының басталуы еді. Біреу оқыс сәлем берді. Жалт қараса орта-жасқа келіп қалған, тотыққан, қоңыр өнді кісі аттан түсіп жатыр екен.

— Ә, Қамза, сәлематпысың? Үй-іші аман ба?

— Аманшылық. Малдан келе жатыр едім. Сізге сәлем бере кетейін деп.

— Әбден беріліп қиял мен өткен күндерді аралап кетіппін. Баяғыдағы қызыл отау кеші есіме түскені. Ол кезде оқуға, білімге тарту қаншалық қиын еді.

— Апырай десейші!— деп Қамза да ойланып қалды.

Ұстазбен шәкірт бағзы бір уақыт кездесіп қалса, өткен күндерді еске түсіріп күлісетін. Қамза Әубәкір баласы елудің бел ортасынан асса да, алғашқы ұстазын үнемі мұғаллем деп атайды. Шашына, сақалына ақ араласып, егде тартқан Қамза Секең алдында өзін бүгінгіге дейін шәкіртше сезінеді.

— Шіркін, Ғайсаның Қажығалны да лаулаған жалын еді, ақын еді-ау ағып тұрған,— деп Қамза жастық шақтағы досын риясыз есіне алды.— Соғыс оны да жоқ қылды. Елі үшін жан берді, сабаз. Осы күні есептеп отырсам сізден оқыған шәкірттерден өзіміздің осы Балуан ауылынан 51 адам жоғары білім алыпты. Қазірде 54 механизатор жұмыс істейді. Ал біз сияқты малшылар қанша. Аудан басшылары Қопышов Көкең, Мәмбетов Қалиқан, ғалым Лиманов Есенғалилар да сізден оқыды ғой.

— Әлбетте, ұстаздық еткен 42 жылда неше бала оқып шықпады. Санын да біле бермеймін. Солардың ішінде сонау тар кезеңдегі алғашқы шәкірттерім, сендер, өзгеше ыстықсындар, деп Сәкең жай аяңдап келе жатты.

Сейтен мұғалімнің үйі бүгін өзгеше қуанышты екен. Ұстаздың 60 жасқа толу тойы қарсаңында оқудағы, қызметтегі балалары түгел жиналыпты. Алматыдағы микробиология институтының ғылыми қызметкері Зейнеп те, Алматыдағы бесінші мектеп интернатының шет тілдер пәнінің мұғалімі Роза да жетіпті. Ең кішісі Гүлнарадан бастап барлығы 6 бала ардагер әке Сейтенді, абзал ана Зұбайраны ортаға алған. Қарт ұстаз ордендері мен медальдарын тағып алыпты.

Есік ашылып почташы Зейнеп Оразалина кірді. Қәдімгі Сейтеңнің алғашқы шәкірттерінің бірі— қызыл отаудағы айтулы әнші Зейнеп. Ақжаулықты байсалды бәйбіше болса да, еңбектен қалмай келе жатқан озат байланысшы екен.

— Мұғаллем, сізге телеграммалар бар, — деп телеграммаларды, хаттарды, гезеттерді алдына тартты. Сәкен, ашып оқи бастады.

«Қазақ ССР-нің еңбек сіңірген мұғалімі, әрі майталман ақын, аса құрметті Сейтен Лиманұлы, Сізді, 42 жыл ұстаздық етіп, алпыс жасқа толуы тойыңызбен шын жүректен құттықтаймыз!» — деп бір топ шәкірттері қол қойыпты.

— Менде осы абзал тілектемін, мұғаллем, ұзақ жазап, бақытты бола беріңіз — дейді Зейнеп те.

Секен балаша қуанды. Қуанбағанда қайтсын, осы Сергеев ауданындағы «Балуан», тағы басқа мектептердегі ұзақ жылғы еңбегінің жемісі емес пе — бұл құрмет. Осынау Сергеев ауданы «Семипольский» совхозы «Балуан» бөлімшесіндегі әрбір үй Сейтен Лиманұлы Сауытбековтың Қуанышына тілектес болып жатты бұл күні.

БАЗАР АПАЙ

Базар апайды бұл маңайда білмейтін адам жоқ. Сол себепті де мына салтанатқа шақырылып отыр. Бүгінгі күн қарсаңында соңғы өрнегі салынып, соңғы баспалдағы сырланған аудандық мәдениет сарайының кең жарық залында мыңға тарта адам бар. Барлығы да президиум столының сыртында тұрған Ленин мүсініне қарайды. Адамзаттың ұлы данышпаны В. И. Лениннің туғанына 100 жыл толуына арналған салтанатты жиыны ашылды. Сергеев аудандық партия комитетінің бірінші секретары Ніл Болатбаевтың баяндамасын үнсіз тындап отыр. Базар апайдың әжімді жүзі ойлы. Шешеннің әр сөзі қарт жүрегін тербеп өткен күндерді есіне салады.

Қария бар ғұмырын жаңа өмір орнату үшін күреспен, еңбекпен өткізіпті. Сонау алғашқы жиыннан бүгінгі салтанатқа дейін 40 жылдан артық уақыт өтіпті. 1929 жылдың январы болатын. Әлжан байдың ауылында кедейлер жиыны шақырылды. Байларды тап ретінде жоюдың шаралары белгіленіп жатқан. Күн тәртібі қара тізімге алынған байларды конфискелеу міндеттері жайлы еді. Ауылдық совет председателі жиналысты ашып болып, енді негізгі мәселеге көше бергенде, есік жақтан шағын денелі қара келіншек:

— Тоқтаңыз, ауылнай! — деп орнынан атып тұрды. — Байларды тап ретінде жоюды кеңес қылып, ақыл біріктіруге шақырған екенсіңдер, осы жиынның ішінде әйгілі

құлақ Әлжанов Сейтен неге отырады? Шықсын былай жиналыстан! Әйтпесе біз кетейік!— деді. Сөйткенше ірге жақта қисайып тың тындап жатқан Сейтен есікке қарай ата жөнелді. Ауылнай қып-қызыл болып кетті. Сейтеннің бұрынғы жалшыларының бірі екен шық деуге батпапты.

— Жарайсың келін, ер екенсің!— деді бір қартаң адам. Ауылда ескілік өз күшінде тұрғанда, жас келіннің мұншалық батылдыкқа баруы шынымен ерлік болатын. Аудандық партия комитетінің әйелдер бөлімінің меңгерушісі Сафиқанова Сақыпжамал Базарды төрге шақырды. Әйел тартынған жоқ. Төрге барып, Сафиқанованың жанына отыра кетті. Кейінгі жақтағы абысын-ажын беттерін шымшиды. Өкіл тап тартысының маңыз-мақсатын, конфиске шараларын түсіндіріп берді.

— Байлар жойылсын! Жетеді бізге әмірлерін жүргізулері!— деп қаба сақалды кісі гүж ете түсті. Сол-ақ екен:

— Жойылсын! Жойылсын!— деп шуласты жұрт. Сақыпжамал дабырласқан көпке тоқтау салып:

— Жолдастар, мақсат айқын, міндет белгілі. Ынта жігерлеріңізді көріп отырмын! Сіздерге дұрыс басшылық жасайтын адам керек. Ауылнайлыққа лайық адам табыңыздар. Қәне, кімнің қандай ұсынысы бар.

Жұрт үндеспеді.

— Ендеше менің ұсынысым, мына Оңайбай келіні Базар әбден жарайды. Сауатсыз болғанымен, лаулаған жалыны бар талапты жас. Осы кісіге қалай қарайсындар?

Жұрт тағы үндеспеді. Біраздан соң:

— Болсын, бола алса,— деген дауыстар естілді.

— Оңайбай келіні ауылнай бола аламысың?— деп сұрады Сафиқанова.

— Көп сайласа боламын!— деп Базар орнынан атып тұрды. Шикіл сары келіншек көршісінің санын шымшып, бұрап алды. Жиналыс аяқталып, жұрт үйлеріне тарады. Әйелдер жағы жол жөнекей гу-гу етеді.

— Байтал шауып бәйге алмайды дегендей қай атаңда қатын ауылнай болып еді!

— Рас-ау, бедірейіп төрге салып баруын қараш-ей!

— Аруақ аттаған оңушы ма еді!

— Қойындар, түге! Базар ауылнай болса болғандай емес пе?! Әйелге теңдік әперді деген осы, өкіметке рахмет!— дейді.

Базар Оңайбай келіні ауылнай болды. Ауылнай бол-

ғанда 32 жаста еді. Ошақ басы от қасынан ұзап шықпаған көп әйелдердің бірі. Сауат жоқ, білім жоқ. Бірақ ынта-жігер бар, қайрат-қажыр бар. Ауылнайлықты қабылдап алды. Қабылдағаны мөр мен көне портфель ғана. Белгілі кеңсе жоқ. Хатшысын ертіп алып, көрінген ауылда қызметін атқара берді. Әйелдердің округтік жиналысына қатысып, Базар көп жағдайларға қанып қайтты. «Бай кім? Кедей кім? Совет өкіметі деген не? Оған қалай жетуге болады?»— деген тақырыпқа түсінік алып жетпегенін Сафиқанова Сақыпжамалдан сұрап білген. Сол білгенін жұртқа жеткізе жүрді. Біздің кезектегі міндетіміз сауат ашу десе де өз сауатын қалай ашудың ретін таппады. Сауатсыздығы ең басты кемшілігі екенін ұқты.

Базар ауылнайлықты Әлжанов Сейтен мен Шибұтов Кете сияқты шынжыр балақ, шұбар төс байларды конфискуелеуден бастады. Бұрын аруақты ата саналған, есігінен сығалауға қорқатын Базар төріне шығып мал-мүлкін қаттап болып:

— Уа, кедей жұртым, өмір бойы баршамызды құлдығына салған, қанымызды сүліктей сорған байлардың мына малы мен мүлкін Совет өкіметі сендерге береді. Алыңдар табан ақы, маңдай терлерің, игіліктеріңе жаратыңдар. Бұдан былай бай, құлағы жоқ тапсыз қоғам құрылады!— деп өз білгенінше түсіндіріп өтті. Ұя бөрік қапсағай кара шал сауын снырдың мүйіз жібінен ұстап тұрып:

— Құдай бүгін алсаң да ризамын, жауымды табаныма салып бердін!— деп еңіреп қоя берді. Біреу күліп:

— Жауынды мұқатқан құдай емес, Совет өкіметі!— деп еді.

— Өкіметіме мың рахмет, құдайдан көрмеген жақсылығымды көрдім, — деді.

— Ой, діннен безген!— деп біреу күңк ете түсті.— Кеше осылардың есігінде жүріп, дәмдес болып едің ғой!

Базар апай ауылнай болуын болса да, істі қалай жөнге бастырып әкетудің жөнін таппай, көп қиналды. Өз кара басының кемшілігі—сауатсыздығы еді. Жалпақ жұрт сауатсыз. Сауатсыз елде социализм орнату қиын. Бірнеше ауылды аралап жиналыс өткізді. Сауатсыздықты жою мәселелерін қолға алды.

— Атамыз қазақ баласына жеті жылда хат таныта алмап еді. Қауға сақал қарт адамдарға оқы дегенін ақылға сыймайды — дегендерді де Базар үгіттеп қызыл отауға тартты. Қызылотау Құдас ауылында ашылды. Қомсомол мүшесі Жақыпов Баймұрат сабақ берді. Са-

уатсыздықты жою мектебіне бірінші болып өзі жазылды. Оқу қыза түсті. Айымжан көлінің басына тігілген шаңырағына қызыл жалау ілген ақ отау жұртты жаңа өмірге шақырды.

— Бір күні!— дейді Базар апай — қызылотауда сабақ аяқталған соң:— Жолдастар, біз бір тосын істі бастайық, жұртқа сауық көрсетейік. Әркім әлінше өлең айтсын, домбыра тартсын, тақпақ айтайық, пьеса қояйық дедім. Пьеса деген ол кезде болмаған нәрсе. Таңдай келгенде тоқтағанымыз «Еңлік-Кебек» болды. Дайындай бастадық. Ыңғай сабақ артынан дайындаймыз. Пьесаны қайда қоюды ойластыра келіп бұрынғы дін ордасы Қаликеннің мешітіне қоюға келістік.

— Дін орнына мәдениеттің келгенін көрсетейік жұртқа, саяси мәні болады, — дедім. Жастар жағы келісе кетті. Айтылмыш күн Қаликеннің мешітіне келсек, қарт азаншы құран оқып отыр екен (бұл кезде жұрт мешітке сирек баратын болған). Намазын оқып болған азаншыға мешітті босатуды талап еттік. Асай-мұсайы мен сәкіні түйгіштеп қарғап-сілеп кете барды. Онда жұмысымыз болған жоқ, мешіттің төріне сахна орнатып кешкіге дайындала бастадық.

Шілде күні бата берген кезде бүкіл жайлау қыстаудан аттылы-жаяу адамдар ағылмай ма келіп. Екі аяқ арбаға өгізді жегіп алып келгендерде бар. Құдайдың үйі мешітке ойын-сауық өткізілетін болғанына қызықтап, таңырқап келген жұрт мешіттің сыртына қаптап кетті. Шымылдық ашылмас бұрын кіріспе сөз сөйледім. Топтың басқарушысы Абылғазин Бірімжан пьесаның маңыз мақсатын түсіндіріп, шымылдықты ашты. Еңлік ролінде ойнаған Кәкели келіні Жамал мен Кебек ролінде ойнаған Иманқұлов Әбікендердің ойындарына жұрт ауыздарын ашып қалыпты. Көпшілік үн шығармай тыңдады. Ақыр аяғында Еңлік пен Кебектің өлтірілген жеріне келгенде, біреу еңіреп жылап жіберді.

— Таңдайы ағармасын, шаңырағы ортасына түссін!— деген дауыстар естіледі. Пьеса артынан өлең, тақпақ айтылып, жұрт таң ата тарқады. Әркім риза болып, қуанып бара жатты. Концертті жастар күшімен қойдық. Аудандық комсомол комитетінің сол кездегі бірінші секретары, кейін партиялық жауапты қызметтер атқарып пенсияға шыққан Сағалбай Жанбаев сондағы жұмыстарымыз жайлы өзінің «Лаулаған жалындар» атты естелігінде атап өтіпті. Жә, қойшы, сонымен ертеңіне қызыл-

отауда сабақ жүріп жатқан кез болатын. Есікті шалқасынан ашып, күйек сақал, қара сұр Кәкелі кіріп келді. Кіріп келген бетте ақырандап:

— Шық бері, Жамал! Баспа мына жын ойпағын, ағындарға ерме! Қайт үйге!— деп тепсініп тұрып алды. Қызылотауда жанжал басталып, Кәкеліді жабылып, қуып шықтық. Кәкелі елдегі байшікеш, беделді адам. Жамалды інісі өлген соң баласына зорлап қосқан еді. Баланы теңі көрмесе де, салтты бұзбай жүріп жатқан Жамал үйіне барған соң әкелі-бала екеуі оны соққыға жығыпты.

— Жамалжан, күнің туды теңінді тап адамша тіршілік ет!— дедік. Жамалға бостандық беріп, теңіне қостық. Ол ауылдық советке мүше болып, қоғамдық жұмысқа араласып кетті. Байларды жойғанда ол Кәкеліді өз қолымен конфискеледі.

Айымжанда колхоз 1929 жылы құрылды. Председателі ауыл батырағы Ресейдің Ғабдолласы еді. 1928 жылы құрылған колхозды байлар іріткі салып, тарқатып жіберді. Айымжан көлінің басында он үй ғана қалды. Олар Мақышов Ғалымжан, ағайынды Сартай, Жағыпар Мырзағұловтар, Оңайбеков Тортай, Рақымов Іргебай тағы басқалары. Байлардан конфискеленген мал мүлік ортақтастырып мемлекет тарапынан тұқым, соқа, сайман берді. Жұрт жұмыла кірісіп, шаруа оңға басты. Айымжанда жаңа үйлер тұрғызылып, ауыл әлдене бастады.

«Айымжан» колхозы осылай туды. Уақыт ескіні тоздырып жаңаны дамыта берді. «Айымжан» төнеректегі ең мәдениетті ең ауқатты колхозға айналды. Осының барлығына Базар апайдың сіңірген еңбегі көп. 1929 жылы коммунистік партияның қатарына кіргенде «Бар ғұмырымды партия ісіне арнаймын!» деп ант еткен еді. Сол антын бүгінге дейін адал ақтап келеді. Партия оны жұмыстың ең қиын жерлеріне жіберді. 1929 жылы оқуды әліппеден бастаған ауыл әйелі өз білімін көтеру нәтижесінде 1931 жылы Төңкеріс аудандық партия комитетінің әйелдер бөлімінің меңгерушілігіне жоғарылатылды. Содан 1960-жылы пенсияға шыққанша Солтүстік Қазақстан, Көкшетау облыстарының әр аудандарында партияның жалынды ұйымдастырушыларының бірі болды. 1935—37 жылдары Ақмоладағы Комбузды тамамдады. Ол ауылдық Совет председателдігінен бастап ауаткомның нұсқаушысы, аудандық балалар мекемесінің бастығы, колхоз председателі, аудандық партия комитетінің

Әйелдер бөлімінің меңгерушісі, Солтүстік Қазақстан облыстық партия комитетінің мүшесі болды.

Базар апай 1942 жылы қыста Преснов аудандық партия комитетінің әйелдер бөліміне меңгеруші болып тұрғанда аудандық партия комитетінің секретары:

— Сіз «Ұзынкөлге» бастық болып барасыз,— деді.— Колхоз әбден кері кеткен. Еңбек тәртібі жоқ. Шаруасы мейлінше құлдыраған. Соны сіз алдыңғы қатарға көтересіз,— деді. «Бармаймын қолымнан келмейді» — деу Базаркеңнің дағдысында жоқ.

— Соғыстың қиын қыстау кезінде «Ұзынкөлде» көрген қиыншылығым өмір бойы есімнен кетпейді,— дейді ол өткенді еске алып. — Шаруашылығы құлдыраған, тұқым қоры жоқ, құрал-сайман жарамсыз. Ауылда жетім-жесір, жоқ-жітіктер көбейген. Жұмыс істейтін адамдар қалмаған. Соншалық ауыртпалықты жеңіп шығу үшін шалдыға жұмыс істеп едік,— дейді.

Қария ойға беріліп кеткен екен, бүкіл залдың дүрліге қол соғуымен орнынан тұрды. Ұлы көсеміміз В. И. Лениннің туғанына 100 жыл толу салтанатында аудандық партия комитетінің бірінші секретары Базар апайдың төсіне медаль тақты. Апай көпшілікке қарап, ойланып тұр. Әжімді жүзінде шексіз қуаныш бар.

— Жолдастар, мен партияның адал перзенті едім. әлі де партияның адал мүшесі болып қала беремін!— деп ақ басын иді де, мінбедеп түсіп бара жатты. Ауылдан шыққан алғашқы коммунист әйелдердің бірі — Базар апай Оңайбаева бұл күнде 80 жасқа келді. Немере-шөберелерінің ортасында бақытты өмір сүрген ардагер апайды елі-жұрты әрқашанда құрмет тұтады.

ҰМЫТЫЛМАС ЕСІМДЕР

Николаевканың шаң басқан кең көшесімен алаңға қарай адамдар ағылып өтіп жатыр. Қыс болса да қар жұқа, күн шуақ, қамыс шатырлы мөлтек лашықтар арасында биік, сәнді үйлер көрінеді. Олар аз болса да сырлы, әшекейлі болмысымен көз тартады. Селоның ежелгі алпауттары Готкиндер, Поповтар, Азорскийлердің мекен-жайлары бұлар. Сол үйлер жақтан біреу әлдекімге өшіге айғай салады.

— Дінсіздер түге, бұзақылар, фанатиктер түге! — деді қырылдап. Чернышов қайыс белбеуін түзеп дауыс шыққан жаққа мойын бұрды.

— Алжыған мыстан!— деді Андриян тістеніп. Соған соң асыға басып ілгері кетті. Бұл кезде базар алаңында адамдар көп жиналып қалған екен. Гу-гу етіп алға қарайды. Дүкендердің темір есіктері шалқасынан ашық. Бірақ онда кіріп-шығып жүрген ешкім көрінбейді. Үйлердің аласа мұржаларынан боз түтін тік ұшып аспанға соғыла көтеріледі. Алаңның нақ ортасында ет сататын дүкеншенің төбесіне шығып алып әскери киім киген па-нақты адам сөйлеп тұр.

— Жолдастар, — деп бір жөткіріп алды. — Революция бесігі Питердің жұмысшылары мені осында сіздерге жіберді. Жұмысшы халық аш, олардың балалары мен әйелдері ең аз ғана паекпен күн көруде. Солай бола тұрса да Совет өкіметі үшін аянбай еңбек етіп жатыр. Сіздер өздеріңіздің бауырларыңыз, Москва мен Питер жұмысшыларына артық астықтарыңыздан қарасуларыңыз керек...

Шешен сөзін тауыса бере Андриян шапшаң басып алға шықты.

— Жолдастар, продотряд бастығы Кузнецов жолдастың шақыруына баршамыз үн қосып, қолда бар артық астығымыздан ашығып отырған жұмысшы табына қарасуымыз керек. Біздің үйде балалар бар. Сөйте тұрса да екі қап бидайымның бірін беремін, — деді Чернышов қыз сөйлеп.

— Сен бер, сен коммунистсің, ячейка секретарысың, бізде артық астық жоқ, — деп біреу топ арасынан мыңқылдап үн қатты. Чапаев кескіндес мұртты жігіт сельсовет председателі Трифонов сөз алды.

— Кузнецов жолдастың шақыруын толық қолдаймыз. Артық астық бидай тұрсын соңғы сындырым нанымыздың жартысын береміз. Осында Николаевкада албар-албар бидай ұстап отырған буржуйлар бар. Олар неге бермейді? Әлгінде бір тұстан кулак Федор Готкиннің даусы естілді. Артық астығымыз жоқ дейді. Жүздеген пұт бидаймен спекуляция жасамақ па?! Кулактар артық астықтарыңызды беріндер немесе біз күшпен тартып аламыз.

— Иванушка, өйтіп жұдырық көрсетпе, Ленин жолдастың өзі де зорлыққа тиым салған, — деп Готкин гүж ете түсті. Бір аяғы тізеден жоқ соғыс мүгедегі Чернышов Иван таяғын көтеріп айғай салды.

— Готкиндер, Азорскийлер, Поповтар, сендер Ленинмен ешқашан да жолдас бола алмайсыңдар. Сендер жүз-

деген пұт артық астықтарыңды тығып отырсыңдар. Ал мен болсам мына жалғыз аяқ қалпыммен аштан өлсем де, соңғы үзім нанымды беремін,— деді.

— Дұрыс айтады, береміз, ашығып отырған бауырларымыздан ештеңе аямаймыз, — деп көпшілік шу ете түсті. Алаң теңіздей толқып кетті.

— Кулактардың, жатып ішерлердің қарасы батсын! — деп жөндеу шеберханасының бастығы алып денелі Миша Дубинкин қызына айғай салды. Жұрт шапшаң басып үйлеріне тарап жатты.

Ертемен ала-құла қаптар артылған шаруалардың шаналары орталыққа қарай жылжыды.

— Алыңыз, барым осы, тіпті балаларға да болмашы астық қалды. Ел іші ғой күн көрерміз, — деп бетін түк басқан шаруа қаптарды мықшындай көтеріп, түсіріп жатты.

— Трофим, менікің қабылда, қалаға жеткізіп салуға жалғыз атымды да беремін, — деді екінші шаруа, Сельсовет мүшесі Трофим Суспицын астық қабылдап үлгермей жатыр. Сыры түсіп, тот басқан кішкене таразының қалқаны үстіне қойып жазып тұрған қағаз парақтарып жел жұлмалайды. Құлан жал торыға мінген Андриян Чернышов тақап келіп:

— Кулактар астық әкелді ме? — деп сұрады.

— Жок.

— Неге?

— Артық астығымыз жоқ, дейді. Сельсовете Дубинкин екеумізді көп әуреке салды, — деді Трифонов. Жиналып тұрғандардың арасынан:

— Онбағандар! — деді, біреу ашынып.

— Кәне, Иван Григорьевич, Михаил Васильевич, кеттік! — деді Андриян атын тебініп.

Чернышов, Трифонов пен Дубинкинді ертіп кең көшемен шаба жөнелді. Олар селоның орта тұсындағы әшекейлі көк үйдің алдына келіп түсе қалды да, сырлы баспалдақтармен жоғары көтерілді. Есіктің тұтқасын тартпас бұрын акырын тықылдатып еді, іштен дыбыс болмады. Андриян осы Готкиндерде жалшылықта жүргенде имене кіретін есік еді. Қазір де сол дағдысымен сәл бөгеле беріп, есікті шалқасынан түсірді. Үшеуі шапшаң басып үйге кіріп келді. Аласа креслода шалқая түсіп отырған Готкин ауыр денесін жылдам көтеріп, қарсы жүрді. Қолдасып, амандасып жатыр.

— Қош келдіңіздер, Андрияшка, көптен көргеміз жоқ

өзінді, деп, қызыл бәйбіше шайқалақтап басып орындық қойды. Қабақтары катулы қонақтар отырмады.

— Бұл сендерге Андрияшка емес, Андриян Васильевич Чернышов, селодағы партия ячейкасының секретары, осылай деп біліңіз,— деп алып денелі Миша Дубинкин ызбарлана тіл қатты.

— Ойбай-ау, өзіміздің баламыздай болып кеткен соң айтып жатырмыз, — деді бәйбіше.

Сұлу мұртын сипап ширатып қойып сөзді сельсовет председателі Трифионов бастады.

— Емельян Пименович, кеше алаңдағы жиналыста болдыңыз, жағдайды білесіз. Селоның шаруалары бір қап астығының жартысын әкеліп, ашыққандар қорына өткізіп жатыр. Ал сіздер үндемей отырсыздыр. Бұл қалай, әлде науқанға қарсымысыз?— деді ол қадала сөйлеп. Готкин қып-қызыл айыр сақалына қалтыраған сау-сақтарын қайта-қайта апара береді.

— Жо-жок, неге қарсы боламыз. Лениннің өзі де ауқаттылар қарсы болмайды деген. Біз кулак емеспіз. Осы күнде оңған дәулет те жоқ. Азғана жерге жұрт қатарлы салған егініміз қуаңшылықтан қурап кетті. Сенбесеңіз кіріп көріңіз. Үштен бірін өзіме қалдырып өзгесін апарып бермекпін. Ашығып отырған Россия халқынан немді аяйын, алындар, алындар! — деп, Готкин орнынан тұрды.

Қималы тонын сүйретіп аулаға қарай жүрген үй иесіне ілесіп Чернышовтар албарға кірді. Астық салатын клеттердің бәрі бос. Босаға жақта тақтайдан жасалған үлкен кебежеде жүз пұттай ғана бидай бар екен.

— Барым осы, үштен бірін өзіме қалдырындар, кемпір-шалмыз, бізге де күн көріс керек қой, — деді Емельян Пименович.

— Ойбай-ау, Емельян-ау, бар астықты беріп өзіміз қайтеміз? — деп бәйбіше байбалам салып еді.

— Өшір үнінді, кәрі қарға!— деп шал ұрысып тастады.

— Береміз астықты, інім Федорға да айтам, берсін, ешкім де қарсы болмайды.

— Астықты қазір жеткізіп салыңыз!— деп келгендер аттарына мінді.

Олар астық бермей отырған ауқаттылардың үйлеріне кіріп барлығымен сөйлесті. Айтатындары сол бір «егін шықпады, артық астығымыз жоқ» деген белгілі сөз.

Кешке сельсовет үйінде селолық партия ячейкасынын жиналысы болды.

Кулактар Совет өкіметінің көзінен астықты жасырып отыр. Біз олардан қалай да астық алуымыз керек, комсомолецтер мен жастардап арнаулы адамдар бөліп кулактардың тыққан қоймаларын табуымыз керек. Комсомол мүшелері Прокофий Глотов пен Василий Петряев, сіздерге осындай жауапты істер жүктеледі,— деді ячейка секретары.

— Тырысып көрейік,— деді біз мұрын бала жігіт Прошка Глотов. Олар ұзақ барлау жасады. Кіші Готкиннің бақшасының шет жағынан дөңестеу жер табылды. Асты қуыс екені таяқпен түрткенде белгілі болып тұр. Ал үлкенінің ауласынан ешқандай белгі байқалмады. Екі жігіт ұзақ зерттеді. Жастарға тәп әуесқойлықпен әр нәрсеге қадала қарады. Ақыры күдікті жер табылғандай болды.

— Вася, мына қасқырдың құлағын көремісің,— деді Прошка сарайдың сыртында тұрып. Қолында қанылтыр кез. Ана бұрыштан мына бұрышқа жағалап өлшеп жүр. Ішіне қарағанда сырты өрескел кең. Қабырғалардың қалыңдығын шығарып тастағанда 8 шаршы метр орын жетпейді. Демек осы албардың қабырғасында қос қабат бар, онда бидай тығылған, көрерсің...

Қызыл жирен шашты, Вася Петряев досының кескініне танданып қарай берді. Ол мейлінше ақ көңіл бала болатын.

— Анықтап ал, ұят болып жүрмесін,— деді, ол көздерін жыпылықтатып.

Екі жігіт қырбақ қардың бетіне жалпақ табандарымен із тастап сельсоветке қарай кетті. Вася жыл бойы «кулактар сонша астықты қайтеді екен. Біздің үйде он қап бидай болған емес, басқалар да солай» деп ойлады. Осы ойын ересектеу Прошкаға айтқанда Глотов сақа адамдарша қарқылдай күліп:

— Олар революцияға қарсы, Совет өкіметіне қарсы, сол үшін жасырады. Сенімен біз астықты тартып аламыз! — деді ескі құлақшынын жымқыра киіп.

Екеуі жүрісін жылдамдата түсті.

— Вася, мен келешекте сельсовет председателі болғым келеді. Сен ше?— деп, сұрады, Василий үндемеп еді, анау мазалап қоймаған соң:

— Қайдан білейін, менің арманым машиналардың

тілін білсем деймін. Совет өкіметі тракторлар, автомашиналар шығара бастаса, соларды жүргізуді үйренсем...

Вася тағы бірдеңелер айтпақ еді. Сельсоветке жақын көшені кесіп өткен астық керуеніне килігіп қалды. Қап артылған шаналардың үстінде әр жерде делбешілер отыр. Алдыңғы көлікте үлкен қызыл ту толқиды. Көлікшілер «Қызыл әскер маршын» әндетіп барады. Екі жігіт партиячейкаға өз жұмыстарын баян етті. Андриян сақал өскен негін қасып қойып, ойланyp отыр.

— Андриян Васильевич, көп ойланатын ештеңе жоқ. Балалардың анықтауы дұрыс, дереу шара қолдану керек, — деп Чапаев кескіндес Трифонов дағдысынша сұлу мұртын ширатып қойды.

Комсомолецтердің тексеруі рас болып шықты. Емельян Готкиннің соқпа кірпіштен қаланған сарайының қос қабатынап 700 пұт, кіші Готкиннің огородындағы ұрадан 1200 пұт қызыл бидай табылды. Қулактар Азарский мен Поповтардан да астық алынды.

— Рахмет, балалар жігіт екенсіңдер. Совет өкіметі атынан алғыс айтамын, — деді Трифонов Прошка мен Васяға.

Ашыққан Россия жұмысшыларына астық жөнелтіліп жатты. Жұмыс басты болған Андриян үйіне кеш оралды. Балалары әлдеқашан ұйықтап қалыпты. Әйелі Агафия сарғайып тосып отыр екен.

— Түскі асқа неге келмейсің? Өзің онсыз да жүдеп барасың, — дейді, ол ерін аяп. Андриян ауқаттанып болып, пеш жанындағы көне орындыққа отырып, темекі тартты.

— Біздің жұмыс солай, Агаша, — деді ол көңілдене сөйлеп.

— Міне, байтақ Николаевка үстінде жұмысшы халықтың қанына малынған қызыл ту желбіреп тұр. Барша адамның бостандығын паш етіп тұр. Біз бақыттымыз, Агафия. Енді жаңа қоғам орнатамыз. Балаларымыз сол қоғамның мерейлі мүшелері болады. Ех, тезірек жетсек сол күнге...

— Жарайды, Андриян, дем алайықшы, — деді әйелі.

Түн ортасында терезе қатты-қатты қағылды. Шала киініп жүгіріп шыққан Андриянға қарулы адамдар жармаса түсті.

— Байла қолын дінсіздің — деген Емельян Готкиннің өктем бұйрығы естілді. Алғаш түсіне алмай қалған Андриян сәл бөгеліп еді. Аналар қолын қайыра бастағанда

бұлқынып шығып, балғадай жұдырығымен біреуінің бетіне салып жіберді. Анау шалқалап барып табалдырық алдына құлады. Екпінмен екіншісін, үшіншісін жықты. Бірақ өзі де сүрініп кетті. Оны байлап-матап, шаруаның кең шанасына лақтырып тастады.

Андриянның қанданған шашы шана жақтауынан салбырап барады. Қап-қараңғы аспанға қарап, шалқасынан жатыр. Селоның әр жерінде лапылдаған өрт бар. Кейіннен Агафияның жан ұшырып айғайлағаны естілді. Андриян бұлқынып еді, арқанды үзе алмады.

* * *

Алаңдағы қарапайым ескерткіш әр қашан адамсыз болмайды. Мұнда жұрттың бәрі келеді. Бөріктерін алып ұзақ тұрысады. Халықтың бостандығы мен бақыты үшін қаза болған ерлердің қабіріне бас иеді.

Сыры кетіп көнерген ескерткіштің сүйір басында жауынгердің абзал жүрегі іспетті қызыл жұлдыз жарқырап тұр. Мұнда 1921 жылы февраль айында кулактар қолынан қаза тапқандар жерленген. Ақ шашты ана қоршауға жақын келді. Жүзінде мың торап әжім бар. Февральдың жаймашуақ желіне бетін беріп ойланып қалыпты. Суық пішінді құлпы таста:

ЧЕРНЫШОВ А. В.
ТРИФОНОВ И. Г.
СУСПИЦЫН Т. В.
ДУБИНКИН М. В...

деген жазулар тұр. Әйел көзінің мөлдір жасы қатып жатқан тоң қабырға тамды. Бұл — Агафия еді. Содан бері осы қабірдің топырағы жұтқан көз жасы қисапсыз болатын. Бес баласын өсіріп азамат етті. Қазірде немерелері мен шөберелері жиырма шақты жан. Барлығы да Андриян аңсаған заманның бақытты азаматтары. Агафия Антоновна болса солардың арасында.

— Менің сүйікті Андриянымды жолдастарымен азаптап өлтіргелі жарты ғасырдан асты. Бірақ оларды жұрт ешқашан да ұмытпайды. Мәңгіге ұмытпайды! — деді ана.

Иә, олар мәңгілік ұмтылмайды.

МАЗМҰНЫ

Тың көтеру осылай басталды	3
Айналайын, адамдар!	15
Дәрігер бақыты	19
Секретарьмен әңгіме	22
Мал дәрігері	26
Сүйікті Сарыкамсым	30
Қой күзетінде	34
Жалпақсу түні	37
Трактор жөнделгенше	40
Бір түп бидай	44
Орденді жігіт	48
Жасыл желек	52
Айналайын, Сережа	56
Азамат жолы	61
Біздің Кәкен	65
Алпыстың асуында	69
Базар апай	75
Ұмытылмас есімдер	80

Зейнел-Габи Иманбаев

ЧЕЛОВЕК, ГОРЖУСЬ ТОБОЙ!

(на казахском языке)

Редактор К. Ж. Бокаев.
Техн. редактор Ж. М. Момунов.
Корректор Е. Калиева.

Сдано в набор 10 I 1975 г. Подписано к печати 7/VIII 1975 г.

Формат $84 \times 108 \frac{1}{32} - 2,75 = 4,62$ усл. п. л. (4,76 уч.-изд. л.).

УГ09387. Тираж 5700 экз. Бумага тип. № 3. Цена 15 коп.

Издательство «Казахстан», г. Алма-Ата, ул. Советская, 50.

Заказ № 755. Фабрика книги Главполиграфпрома Государственного комитета Совета Министров КазССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Алма-Ата, пр. Гагарина, 93.